

ISSN 1896-8333
e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy

SCIENTIFIC PAPERS
of The Witelon State University
of Applied Sciences in Legnica

35 (2)/2020

Wydawnictwo Państwowej Wyższej
Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 35(2)/2020

SCIENTIFIC PAPERS

of the Witelon State University of Applied Sciences in Legnica

No. 35(2)/2020

Rada Naukowa:

dr Metin Aksoy – Selcuk University (Konya, Turcja),
prof. Antonea Hristova – European Univeristy Politechnical (Pernik, Bułgaria),
prof. dr Gabi Meissner – Hochschule für Verwaltung und Finanzen (Ludwigsburg, Niemcy),
prof. dr hab. inż. Jerzy J. Pietkiewicz – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
prof. dr hab. inż. Ryszard K. Pisarski – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
dr Silvia Rucinska – Uniwersytet w Koszycach (Słowacja),
prof. dr hab. Nadiya Skotna – Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki
w Drohobyczu (Ukraina),
dr hab. Anna Winiarska-Mieczan – Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie (Polska),
prof. US, dr hab. Jolanta Witek – Uniwersytet Szczeciński (Polska),
prof. Kaisong Wu – South-Central University for Nationalities (Wuhan, Chiny),
prof. dr Stefan Zahradnik – Hochschule Nordhausen (Niemcy)

Komitet Redakcyjny:

dr Monika Wierzbicka (przewodnicząca), dr Wioletta Drzystek, dr inż. Renata Gnitecka,
dr Paweł Kobes, mgr Przemysław Kulon

Redaktorzy tematyczni:

prof. dr hab. Natalia Pobirchenko, dr Anna Kowal-Orczykowska,

Redaktor statystyczny:

dr Karol Selwat

Rada Wydawnicza:

prof. dr hab. inż. Jerzy Jan Pietkiewicz (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek
(redaktor naczelny Wydawnictwa), dr Izabela Bernatek-Zagula, dr Jan Budka,
dr n.med. Małgorzata Bujnowska, dr Zbigniew Cesarz, dr Anna Kowal-Orczykowska,
mgr Przemysław Kulon, dr Renata Myrna-Bekas, mgr Mirosław Szczypiorski,
dr Małgorzata Szudrowicz-Garstka, dr Monika Wierzbicka,
dr hab. inż. Bogumiła Wnukowska, prof. dr hab. inż. Wojciech Zamojski

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
<http://www.zn.pwsz.legnica.edu.pl>

ISSN 1896-8333

e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 35(2)/2020

SCIENTIFIC PAPERS

of the Witelon State University of Applied Sciences in Legnica

No. 35(2)/2020

Wydawnictwo

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Legnica 2020

Redaktorzy językowi:
mgr Krystyna Gajaszek, mgr Waldemar Gajaszek (j. polski),
mgr Sylwia Zajchowska (j. niemiecki),
mgr Izabela Selera (j. angielski), dr hab. Łucja Skotnicka (j. rosyjski)

Projekt okładki:
Adam Chamera

Wydawca:
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
ul. Sejmowa 5A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 22 80 do 83
pwsz@pwsz.legnica.edu.pl, www.pwsz.legnica.edu.pl
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl

Czasopismo recenzowane według standardów
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

W wykazie czasopism naukowych MNiSW z 2016 r. obowiązującym do 2019 roku Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy zostały umieszczone w części B w poz. 2121 i za publikację w tych Zeszytach uzyskiwało się 7 punktów. Od 2019 roku za publikację uzyskuje się 5 punktów.

Czasopismo jest indeksowane w bazach:
CEJSH (The Central European Journal of Social Science and Humanities), BazEkon,
Index Copernicus (ICV w 2013 r. = 4,51 pkt; ICV w 2014 r. = 49,86 (5,48 pkt);
ICV w 2015 r. = 9,72; ICV w 2016 r. = 71,81; ICV w 2017 r. = 76,42;
ICV w 2018 r. = 77,41; ICV w 2019 r. = 80,03).

Publikacje są dostępne na stronach internetowych:
Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl
oraz Wydawnictwa PWSZ im. Witelona w Legnicy:
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl

Redakcja techniczna, skład i diapozytywy:
Krystyna Gajaszek, Waldemar Gajaszek
Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04,
<http://www.zn.pwsz.legnica.edu.pl>

Wersja pierwotna: publikacja drukowana
© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez uprzedniego wyrażenia zgody przez wydawcę.

Spis treści

Contents	7
Natalia Pobirchenko Pedagogika dziecka w twórczości Janusza Korczaka i Wasyla Suchomlińskiego (próba analizy porównawczej)	9
Andrzej Szczepański Education of the German minority in Legnica in the period between 1951 and 1963 as an element of ethnic policy in “People’s Republic of Poland”	21
Oksana Kravchenko, Nataliya Koliada Quality of social workers’ training: the essence of the issue	37
Alfred Skorupka Filozoficzne i społeczne aspekty Przemysłu 4.0	53
Larysa Koldar Интродукция видов рода <i>Cercis</i> L. в Национальном Дендропарке «Софиевка» НАН Украины и перспективы их использования	65
Lubov Soloduchina (Солодухина Любовь Сергеевна) Международные тенденции в сфере защиты прав детей: опыт через призму опыта Украины	75
Aleksander Babiński W poszukiwaniu definicji bezpieczeństwa publicznego	91
Alfred Skorupka Czy George Soros jest filozofem?	111
Robert Socha, Grzegorz Matuszek Wartość zapisu z monitoringu wizyjnego jako materiału dowodowego w procesie karnym	125
Patryk Gołubców Geneza i rozwój chrześcijańskiej demokracji we Włoszech. Zarys problematyki	137
Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy	153

Contents

Natalia Pobirchenko Child-centred pedagogy in the works of Janusz Korczak and Wasyl Suchomliński (comparative analysis)	9
Andrzej Szczepański Education of the German minority in Legnica in the period between 1951 and 1963 as an element of ethnic policy in “People’s Republic of Poland” (Szkolnictwo mniejszości niemieckiej w Legnicy w latach 1951–1963 jako element polityki etnicznej „Polski Ludowej”)	21
Oksana Kravchenko, Nataliya Koliada Quality of social workers’ training: the essence of the issue (Jakość szkolenia pracowników socjalnych: istota problemu)	37
Alfred Skorupka Philosophical and social aspects of Industry 4.0	53
Larysa Koldar Introduction of species of the genus <i>Cercis</i> L. in the «Sofiyevka» National Dendropark at NAS of Ukraine and their use (Wprowadzenie gatunków z rodzaju <i>Cercis</i> L. w Narodowym Parku Dendrologicznym „Sofijewka” NAS Ukrainy i jego wykorzystanie)	65
Lubov Soloduchina (Солодухина Любовь Сергеевна) International tendencies in the field of the protection of children: the Ukrainian experiences (Międzynarodowe tendencje w dziedzinie ochrony dzieci: doświadczenia Ukraińskie)	75
Aleksander Babiński In search of the definition of public safety	91
Alfred Skorupka Is George Soros a philosopher?	111
Robert Socha, Grzegorz Matuszek The value of recording from video monitoring as evidence in a criminal trial	125
Patryk Golubców Genesis and development of christian democracy in Italy. Outline of the problem	137
Article submission guidelines in the Scientific Papers of the Witelon State University of Applied Sciences in Legnica	153

Natalia Pobirchenko

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych
e-mail: pobirchenko_n@mail.ru

Pedagogika dziecka w twórczości Janusza Korczaka i Wasyla Suchomlińskiego (próba analizy porównawczej)

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest próba analizy porównawczej dziedzictwa pedagogicznego wybitnych, znanych na całym świecie pedagogów XX wieku – Janusza Korczaka (Polska) i Wasilija Suchomlińskiego (Ukraina) – w zakresie badań pedagogiki dzieciństwa. W opracowaniu opisano wpływ twórczości Janusza Korczaka na pracę i działalność Wasyla Suchomlińskiego. Opisano podejście obu pedagogów do określenia okresu dzieciństwa jako samodzielnego, zintegrowanego, wieloaspektowego systemu, który określa pełnowartościowy etap kształtowania osobowości. Zwrócono uwagę na ich obronę równości dziecka i osoby dorosłej oraz prawa dziecka do poszanowania i uznania prawa do „bycia tym, czym jest”. Przedstawiono w koncepcjach Korczaka i Suchomlińskiego relacje nauczyciel–dziecko, w których dziecko występuje jako pełnoprawny podmiot wychowania. Na koniec autor analizuje poglądy obu pedagogów na wychowanie jako całościowy, wolny i harmonijny rozwój wewnętrznych sił i zdolności każdego dziecka.

Słowa kluczowe: Janusz Korczak, Wasyl Suchomliński, pedagogika dziecka, dzieciństwo, wychowanie.

Dziś możemy zaobserwować znaczącą aktualizację teoretycznych i metodologicznych podstaw pedagogiki dzieciństwa jako jednej z głównych dyscyplin ogólnego cyklu zawodowego w szkoleniu przyszłych nauczycieli w kierunku zrozumienia jej podstaw ontologicznych.

Przedmiotem badań pedagogiki dzieciństwa w wielu przypadkach jest dzieciństwo.

Główny kierunek istotnej aktualizacji takich studiów znajduje się na styku pedagogiki stymulowania rozwoju dziecka i pedagogiki wzbogacającej możliwości rozwoju, a jednocześnie zachowującej cechy ontologiczne, specyfikę dzieciństwa jako szczególnego okresu życia każdego dziecka.

Fenomen dzieciństwa badany jest przez różne nauki – humanistyczne, społeczne, przyrodnicze. Każda z tych nauk zgromadziła szeroką wiedzę o dziecku i opracowała odpowiednie narzędzia badawcze. Mówimy o takich naukach jak psychologia, etnografia, fizjologia, historia, socjologia, pediatria, w mniejszym stopniu pedagogika, która wykorzystuje osiągnięcia wielu z tych nauk, ale do dziś uważa dzieciństwo za niezintegrowaną całość, a dziecko – nie za jedność

fizjologiczną, psychologiczną, genetyczną, społeczną, we wzajemnym związku tych czynników i rozwoju, lecz za dziecko w wieku przedszkolnym, dziecko jako uczeń, uczeń szkoły podstawowej itp. Wszystkie wymienione nauki, z wyjątkiem etnografii dzieciństwa lub antropologii, częściej dają pierwszeństwo takim terminom jak „dziecko”, „dzieci” niż „dzieciństwo”¹.

Proces szkolenia nauczycieli koncentruje się również na konkretnych okresach wiekowych dzieci, na przykład: pedagogice przedszkolnej, pedagogice edukacji podstawowej itp., co również nie daje możliwości konceptualnego przedstawienia świata dzieciństwa. Pomimo tego stanu rzeczy w teorii i praktyce w pedagogice wzrasta rozumienie dzieciństwa w antropologicznej, egzystencjalnej, modalnej rzeczywistości z jej własną samoorganizacją².

Nowy paradygmat myślenia społecznego zdefiniował fenomen dzieciństwa jako podstawową, znaczącą rzeczywistość, wymagającą zmiany postawy wobec niego przez społeczność dorosłych, a przede wszystkim nauczycieli. Konsekwencją procesu demokratyzacji społeczeństwa była transformacja społeczeństwa z „dorosłocentryzmu” ku „detocentryzmu”, co doprowadziło do zmian w społeczno-kulturalnym systemie edukacji dzieci w kierunku równości dzieci z dorosłymi w zakresie możliwości rozwoju społecznego, psychicznego i kulturowego.

Badanie dzieciństwa wykazało, że istnieje wiele definicji tego pojęcia, ale żadna z nich nie jest dokładna i wyczerpująca, co jeszcze raz pokazuje brak wiedzy o dzieciństwie. Istnieje nadzieja, że przyszli badacze, przyczynią się do naukowego rozwoju definicji „dzieciństwa”.

Współczesna pedagogika dzieciństwa, chcąc realizować swoje cele, musi podjąć szereg działań, aby ich podmiotem uczynić dziecko, ponieważ tylko taka polityka oświatowa zagwarantuje rozwój jednostki i jej przygotowanie do życia w społeczeństwie. Jednak – jak uważa Joanna Skibska – aby było to możliwe, nauczanie i wychowanie muszą wyznaczać i określać umysł i serce, szacunek i zrozumienie, akceptację i życzliwość. Dzisiejsza szkoła w szczególności musi gwarantować podążanie za każdym uczniem i jego indywidualnością. Podmiotowość dziecka to także swoisty wyznacznik i miernik wiedzy oraz umiejętności dobrego nauczyciela: wychowawcy – diagnosty – terapeuty³.

Źródłem gotowych wskazówek i rozwiązań problemów pedagogiki dzieciństwa jest praca i działalność wybitnych, znanych na całym świecie pedagogów XX wieku – Janusza Korczaka (Polska) i Wasilija Suchomlińskiego (Ukraina). Aby to pokazać, w swoim artykule zwrócę się do takiej metody badań jak mikrohistoria – do procesu humanizacji i personifikacji tła historycznego. To da możliwość głębokiego wglądu w istotę wspólnych procesów za pomocą jednego zjawiska⁴. Zastosuję także tę metodę do analizy dialogu dwóch pedagogik dzieciństwa – polskiej i ukraińskiej – niezwykle przydatnych ze względu na obecność w każdej możliwości wzajemnego wzbogacenia się.

Pomimo że obaj pedagogowie żyli w różnych krajach, w różnych warunkach społecznych i politycznych, należeli do różnych pokoleń, pracowali w różnym czasie – Janusz Korczak

¹ О. Сухомлинская, *Философия детства Януша Корчака*, <http://edition.vogazeta.ru/ivo/info/15000.html>, dostęp: 22.08.2019 r.

² Газизова Ф., *Предпосылки становления и развития педагогики детства*, <https://cyberleninka.ru/article/n/predposylki-stanovleniya-i-razvitiya-pedagogiki-detstva>, dostęp: 22.08.2019 r.

³ J. Skibska, *Podmiotowość dziecka w procesie edukacji – idea pedagogiki Janusza Korczaka we współczesnej praktyce pedagogicznej*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6712/Podmiotowosc_dziecka.pdf;sequence=1, dostęp: 22.07.2019 r.

⁴ О. Сухомлинська, *Українсько-польсько педагогічні впливи в історичному вимірі: випадок В. Сухомлинського*, https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2016_1/8.pdf, dostęp: 22.08.2019 r.

(1878–1942) w pierwszej połowie, Wasilij Suchomliński (1918–1970) w drugiej połowie XX wieku; Janusz Korczak pracował w domach dziecka, Wasilij Suchomliński był dyrektorem szkoły wiejskiej przez 22 lata – każdy z nich stworzył własną oryginalną koncepcję pedagogiczną. Obaj pedagodzy mają ze sobą wiele wspólnego. Spróbują to zademonstrować.

Janusz Korczak był znany na Ukrainie przed I wojną światową jako pisarz: *Dzieci ulicy* (1901), *Ślawa* (1905), *Dziecko salonu* (1906), *Moški, Joski i Srule* (1909) *Józki, Jaški i Franki* (1910), zbiór opowiadań *Bobo* (1914) – *Bobo, Spowiedź motyla, Feralny tydzień*. Po I wojnie światowej napisał m.in. *Jak kochać dziecko* (1920), *Momenty wychowawcze* (1924).

Po wybuchu I wojny światowej Janusz Korczak został zmobilizowany, wstąpił do wojska jako lekarz. Był młodszym ordynatorem szpitala dywizyjnego, głównie na zapleczu frontu ukraińskiego. Pracując w szpitalu wojskowym w pobliżu Tarnopola, otrzymał trzydniowy urlop na święta Bożego Narodzenia, które postanowił spędzić w Kijowie, w polskiej społeczności. W tym czasie w Kijowie mieszkało prawie 100 000 Polaków, którzy mieli tam swoje instytucje kulturalne i edukacyjne. W szczególności społeczność polska na własny koszt, charytatywnie utrzymywała sierocińce dla polskich dzieci, które straciły rodziców podczas wojny. Janusz Korczak spędził te trzy dni w domu wychowawczym dla chłopców polskich w Kijowie, który prowadziła Maryna Rogowska-Falska. W tym krótkim czasie zorganizował samorząd dziecięcy pełniący funkcje legislacyjne i sędownicze, a także zaczął wydawać „Gazetkę” – organ opinii publicznej uczniów, która zawierała poważną analizę etyczną i psychologiczną różnych sytuacji i konfliktów, artykuły pisane przez dzieci, opowiadania, protokoły ze spotkań samorządu dziecięcego itp. „Gazetka” wprowadziła ducha demokratycznego w życie internatu⁵.

Janusz Korczak, znajdując się podczas wojny w Tarnopolu, często odwiedzał lokalny sierociniec, w którym warunki do wychowywania i życia dzieci były bardzo trudne. „To nie internat – pisał – a śmietnik, dokąd zrzucają dzieci, nieużytek wojny, smutne odpadki dyzenterii, tyfusu plamistego, cholery, które zmiatają rodziców”⁶.

W sierpniu 1917 r. polski pedagog zabrał z tarnopolskiego przytułku do swojego szpitala podczas przerwy na froncie ukraińskiego chłopca Stefana Zagorodniuka. Janusz Korczak pisał: „Byłem ordynatorem lazaretu polowego. W okresie wojennego zacisza wzięłem chłopca z przytułku. Chciał się uczyć rzemiosła, a w lazarecie był warsztat stolarsko-ciesielski”⁷. Korczak spędził ze Stefanem 11 dni, w czasie których obserwował, jak chłopiec poznawał tajniki rzemiosła w przyszpitalnym warsztacie stolarsko-ciesielskim, jak z wielkim mozołem ćwiczył się codziennie w trudnej sztuce czytania i pisania. Korczak dostrzegał i potrafił analizować dziecięce ulotne mgnienia i momenty, w których dzieje się tak wiele i które tak wiele mówią o dziecku. Dziennik Stefana jest szczególnym dokumentem obserwacji dziecka prowadzonej przez bardzo wnikliwego Mistrza. Ciekawe wnioski z obserwacji stały się podstawą czwartej części pracy *Momenty wychowawcze* o nazwie *Stefan*, którą autor pisał dla przyszłych nauczycieli. Zadaniem nauczyciela jest nie tylko dostrzec te ułamki chwil, ale jednocześnie je utrwalić, zapisać. Korczak przywiązywał wielką wagę do dokumentacji pedagogicznej. Uczył przyszłych słuchaczy seminariów nauczycielskich planowej obserwacji, sporządzania notatek, komentowania sytuacji i zachowań, stawiania pytań i hipotez. Ten zapis jest dla Korczaka jednocześnie wielkim sensem pracy pedagogicznej.

⁵ O.V. Мельниченко, *Аналіз впливу педагогічних ідей Я. Корчака на розвиток української педагогіки*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22.10.2015, м. Київ, s. 264.

⁶ J. Korczak J., *Helcia* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 3, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 241.

⁷ *Ibidem*, s. 241.

Oznacza, że do dziecięcego doświadczenia dodawany jest kolejny element, tzn. nauczycielska analiza i refleksja nad praktyką. W ten sposób dziecięcy moment zyskuje nauczycielskie atrybuty wychowawcze. Korczak pokazuje, uczy młodych nauczycieli, że moment wychowawczy nie jest przypadkowym zdarzeniem, ruchem, gestem, słowem dziecka, ale utrwała się w nauczycielskiej próbie zrozumienia dziecka i refleksji nad praktyką wychowawczą. Staje się ważną i znaczącą częścią procesu wychowania⁸.

Jesienią 1917 r. szpital Janusza Korczaka przybył do Kijowa. W tym czasie w Kijowie otwierały się przytulki dla dzieci. Do pracy w tych przytułkach był potrzebny personel, w szczególności brakowało pediatrów. Januszowi Korczakowi zaoferowano stanowisko lekarza w domach dziecka. Korczak zgodził się przyjmując pod opiekę cztery internaty dla dzieci, które były ulokowane w domach i domkach pod Kijowem. Warunki były niezwykle trudne: dzieci głodowały, w pokojach było zimno, bo nie było ani węgla, ani drewna. Janusz Korczak wraz z chłopcami kradł drewno na opał w lesie, a leśniczy strzelał do nich ze strzelby jak do wron⁹. Pracował po 16 godzin dziennie. Starał się zapewnić dzieciom jedzenie, zorganizować normalne warunki zamieszkania, porządek i odpowiedni proces wychowania. Ale to było prawie niemożliwe. Ciągła zmiana władzy – bolszewicy, Ukraińcy, potem Petlura, potem ktoś inny, a wokół głód, surowa zima, rewolucja, wojna, choroby, brak zdrowego rozsądku itp.

Po sześciu miesiącach, zmęczony daremnymi wysiłkami i nadziejami, opuszcza pracę w przytułkach dla dzieci, wynajmuje pokój w piwnicy i pracuje nad książką *Jak kochać dziecko*.

W tym czasie pracował jeszcze jako psycholog obserwacyjny w jednej z przedszkolnych instytucji w Kijowie, która wdrożyła system edukacji Marii Montessori. Korczak chciał napisać porady metodyczne dla przyszłych nauczycieli przedszkolnych, jak prowadzić i rejestrować obserwacje dotyczące rozwoju dzieci. Okazało się jednak zupełnie inaczej.

Pisał: „Napisałem dla siebie wzór, jak z drobnego dostrzeżonego momentu – pytania dziecięcego – przechodzić do zagadnień wielorakich i ogólnych. To dowód, jaką przeszkodą dla niezależnego myślenia są wszelkie ramki, plany, drogowskazy”¹⁰. Materiały te zaprezentował Janusz Korczak w trzeciej części pracy *Momenty wychowawcze* pod tytułem *Helcia*.

W 1918 r. Janusz Korczak powrócił do Polski, gdzie głosił nowatorskie teorie, pisał dzieła literackie i pedagogiczne, pracował jako kierownik Domu Sierot dla dzieci żydowskich oraz w Naszym Domu – internacie dla polskich dzieci, tworząc wyjątkową koncepcję humanistycznego wychowania dziecka. Jego pomysły rozprzestrzeniają się coraz bardziej wśród społeczności pedagogicznej w Polsce i za granicą. W 1942 r. w obozie koncentracyjnym w Treblince Korczak wraz z dziećmi wszedł do komory gazowej.

Po wojnie imię Janusza Korczaka i jego prace stały się niezwykle popularne, głównie dlatego że jako takie nie mają znaczenia związanego z czasem, z konkretną epoką.

Książki Korczaka były i są przez cały czas czytane przez nauczycieli i rodziców, dzieci i młodzież, ponieważ są syntezą tragedii i światła, duszy i umysłu, w całości służąc dzieciom, dziecięcemu szczęściu.

Na Ukrainie za czasów radzieckich popularyzacja jego poglądów zależała od sytuacji politycznej: w latach 60. XX wieku jego dziedzictwo było najczęściej ukrywane i przemilczane.

⁸ M. Michalak, *Słowo wstępne* [w:] J. Korczak, *Momenty wychowawcze*, Warszawa 2017, s. 6–7.

⁹ *Janusz Korczak w getcie. Nowe źródła*, red. A. Lewin, Oficyna Wydawnicza Latona, Warszawa 1992, s. 67.

¹⁰ J. Korczak, *Stefan* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 3, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 239.

Dlatego polski badacz M. Bybluk pisał: „Szkoła radziecka zapatrzona w swoich idoli wychowania komunistycznego, z klasowym podejściem do obcej myśli pedagogicznej, uznawała «pedagogikę serca» Janusza Korczaka tylko oficjalnie i nader powierzchownie. W rzeczywistości istniał ideologiczny mur odgradzający «jednego z najwybitniejszych pedagogów świata» (M.I. Kondakow) i jego rozumienie spraw dziecka od funkcjonującej w pozorach miłości i szacunku dla dzieci szkoły radzieckiej. W interpretacji radzieckich ideologów w dziedzinie pedagogiki Korczak, były oficer Polski burżuazyjnej, walczącej z bolszewikami w wojnie polsko-bolszewickiej, «nie rozumiał, jakie są realne drogi prowadzące do sprawiedliwego urzędowania stosunków społecznych», w których «dopiero istnieje racjonalny system wychowania dzieci»¹¹. Tak więc z powodu „politycznego ograniczenia” polskiego autora „najbardziej postępową na świecie” szkoła radziecka nie mogła właściwie wykorzystać jego spuścizny”¹².

Dopiero od lat 60. (nazywamy ten okres „odwilżą Chruszczowa”) pojawiły się liczne publikacje dzieł Janusza Korczaka, które miały ogromny wpływ na rozwój pedagogiki ukraińskiej.

Przykładem takiego wpływu jest dziedzictwo pedagogiczne wybitnego ukraińskiego nauczyciela, publicysty, pisarza Wasyla Suchomlińskiego, który przez 22 lata pracował jako dyrektor wiejskiej szkoły w latach 50–60 ubiegłego wieku, podczas „odwilży Chruszczowa”, kiedy w społeczeństwie zrodziły się nadzieje na demokratyczną transformację.

Wasył Suchomliński podjął próbę przeciwstawienia oficjalnej ideologii radzieckiej, czyli kolektywizmu, konieczność podmiotowego traktowania dziecka, budzenia w nim człowieczeństwa i wychowywania przez dobroć. Jak uważa M.A. Kadykało, jego koncepcja może być uznana za swoisty fenomen w radzieckiej rzeczywistości kulturowej, jednak często nie spotykała się – rzecz jasna – z entuzjastycznym przyjęciem w przestrzeni wychowawczej ZSRR. Suchomliński realizował swoją koncepcję w warunkach ideologicznej kontroli każdej sfery życia. O jego wielkiej sile ducha i nieustępliwości świadczy to, że mimo fali krytyki w prasie i powtarzających się oskarżeń o odejście od przodujących założeń pedagogiki radzieckiej realizował założenia swojego systemu¹³.

Suchomliński jest autorem blisko czterdziestu książek, kilkunastu broszur, ponad sześćdziesiąt artykułów oraz ponad tysiąc drobnych utworów dla dzieci, m.in. bajek, opowiadań i powiastek¹⁴. Jego prace zostały przetłumaczone na kilkadziesiąt języków, m.in. angielski, niemiecki, francuski, polski, hiszpański, chiński, japoński i hindi. Po śmierci wydano wiele jego prac zachowanych w rękopisach, m.in.: *Sto porad dla nauczyciela* (1976), *Jak wychować prawdziwego człowieka* (1976), *Listy do syna* (1977).

¹¹ В. О. Сухомлинський, *Павлиська середня школа* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 4, Радянська школа, 1977.

¹² M. Bybluk, *Janusz Korczak i Rosja*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy”, „Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji”, 2012–2013 nr 7–8, s. 67.

¹³ A. Kadykało, *Poglądy Wasilija Suchomlińskiego na wychowanie*, s. 228, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Podstawy_Edukacji/Podstawy_Edukacji-r2013-t6/Podstawy_Edukacji-r2013-t6-s227-242/Podstawy_Edukacji-r2013-t6-s227-242.pdf, dostęp: 22.07.2019 r.

¹⁴ M. Bybluk, op. cit.

Pozostawił po sobie także kilkadziesiąt tomów analiz hospitowanych lekcji. Liczne cytaty z jego prac są dziś przytaczane w różnych mediach (także Internecie) jako przykłady mądrości życiowej i wieloletniego doświadczenia pedagogicznego¹⁵.

Jest znany poza Ukrainą dzięki swoim dziełom pedagogicznym i dziennikarskim, a przede wszystkim książce *Oddaję moje serce dzieciom*, w której po raz pierwszy pojawiło się w radzieckiej literaturze pedagogicznej po latach dwudziestych nazwisko Janusza Korczaka. Suchomliński nazwał polskiego nauczyciela „osobą o niezwyklej urodzie moralnej”. Napisał, że życie i praca Korczaka stały się dla niego inspiracją, przymierzem wszelkiego życia: „Życie Janusza Korczaka, jego czyn bohaterski o uderzającej sile moralnej i czystości stały się dla mnie inspiracją. Uświadomiłem sobie: aby być prawdziwym wychowawcą dzieci, musisz oddać im swoje życie”¹⁶.

Sądząc po tych słowach, Suchomliński zatytułował główną książkę swojego życia – *Oddaję moje serce dzieciom*, będąc pod silnym wpływem twórczości Korczaka. Suchomliński opiera się na myśli Korczaka, często cytuje go nie tylko na łamach *Serca*, ale i w innych dziełach (*Metody wychowania kolektywu*, *Rozmowa z młodym dyrektorem*, *To zależy tylko od nas*, *Jak kochać dzieci*)¹⁷.

Chociaż J. Korczak i W. Suchomliński żyli i pracowali w różnych czasach i w różnych warunkach społecznych oraz tradycjach narodowych, które pozostawiły swoje piętno na myśleniu i działalności tych dwóch pedagogów, wiele podobieństw znajduje się w ich poglądach pedagogicznych. Znajdujemy wiele punktów stycznych w głębszym sensie ich teorii pedagogicznych. Na przykład Suchomliński jest inspirowany prawdziwym humanizmem polskiego pedagoga, solidaryzuje się z jego poglądami na temat wartości i tożsamości dzieciństwa, często mówi o potrzebie „wzniesienia się”, a nie „obniżenia” dla zrozumienia dziecka.

Przed wszystkim dotyczy to duszy dziecka, jego osobliwego dziecięcego świata, zrozumienia absolutnej wartości dzieciństwa, na których zbudowany jest cały system edukacyjny zarówno Korczaka, jak i Suchomlińskiego. Porównajmy na przykład ich rozumienie fenomenu dzieciństwa. Korczak pisał, że „wiek dziecięcy – długie, ważne lata żywota człowieka”; „dziecko jest istotą rozumną, zna dobrze potrzeby, trudności przeszkody swego życia”¹⁸. Według koncepcji Korczaka dzieciństwo to długie, ważne i bardzo trudne lata w życiu każdego człowieka. Dziecko jest dla niego zarówno nieskończonością, jak i wiecznością oraz drobinką pyłu w kosmosie¹⁹.

Wielokrotnie podkreślał znaczenie szczęśliwego, radosnego dzieciństwa w kształtowaniu osobowości, wierząc, że bez dzieciństwa doświadczonego w całości całe życie człowieka zostanie okaleczone.

Suchomliński także określał dzieciństwo jako najważniejszy okres życia człowieka. Według niego nie można patrzeć na dzieciństwo jedynie jako na okres przygotowania się do dorosłego życia. Tylko przede wszystkim jako na niepowtarzalny, jaskrawy,

¹⁵ A. Kadykało, op. cit.

¹⁶ В. Сухомлинський, *Серце віддаю дітям*, Нове прочитання. – Харків: Акта. – 2012. – s. 47–48.

¹⁷ О. Сухомлинська, *Українсько-польсько педагогічні впливи в історичному вимірі: випадок В. Сухомлинського*, https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2016_1/8.pdf, dostęp: 22.08.2019 r.

¹⁸ J. Korczak, *Prawo do szacunku* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 75–76.

¹⁹ О. Сухомлинская, *Философия детства Януша Корчака*, <http://edition.vogazeta.ru/ivo/info/15000.html>, dostęp: 22.08.2019 r.

pełnowartościowy okres życia każdej osoby²⁰. W interpretacji Suchomlińskiego dzieciństwo to wyjątkowy świat. Dzieci – pisał – żyją swoimi pomysłami na dobro i zło, honor i hańbę, na ludzką godność; mają swoje własne kryteria piękna, mają nawet własną miarę czasu: w dzieciństwie dzień wydaje się rokiem, a rok jest wiecznością²¹.

Człowiek – uważał Suchomliński – nie może poznać swojej natury, jeżeli nie zrozumie i nie pozna sensu dzieciństwa i reguł, które nim kierują. Tak samo nie można zbudować systemu wychowania, nie rozumiejąc natury dzieciństwa, jego najważniejszych cech, jego okresów itd.

Obaj pedagogzy szczególną uwagę zwracali na wychowawców, na relacje między dorosłym a dzieckiem, między uczniem a nauczycielem. Dla Korczaka dziecko – to jest człowiek, to jest osobowość: „Nie ma dzieci – są ludzie; ale o innej skali pojęć, innym zasobie doświadczenia, innych popędach, innej grze uczuć... To jeden z najzłośliwszych błędów sądzić, że pedagogika jest nauką o dziecku, a nie o człowieku”²².

Suchomliński, podobnie jak Korczak, pisze, że „dziecko to ta sama osoba co Pan”²³. Mówiąc o dziecku, stwierdzał: „Mamy do czynienia z najtrudniejszą, nieocenioną, najdroższą rzeczą w życiu – z człowiekiem”²⁴. Był przekonany, że „nie ma i nie może być abstrakcyjnego ucznia”²⁵.

Korczak był obrońcą nie tylko dzieciństwa, ale także dziesiątek i setek konkretnych dzieci, które mają swoje unikalne, niepowtarzalne cechy charakteru, lęki i doświadczenia. I jak każdy człowiek – każde dziecko ma prawo do zaufania, życzliwości i szacunku. „Lata pracy – pisał Korczak – potwierdzały coraz oczywiście, że dzieci zasługują na szacunek, zaufanie, na życzliwość”²⁶. Dlatego ostrzegał: „Nie wolno lekceważyć dziecka. Ono wie więcej o sobie, niż ja wiem o nim”²⁷.

Według Korczaka jednym z najważniejszych problemów dzieciństwa jest niedostrzeżenie najważniejszego prawa dziecka – prawa do poszanowania, prawa do bycia tym, kim chce być, czego chce, prawa do bycia sobą, a nie tym, jakim chcą je widzieć dorośli²⁸. W pracy *Prawo dziecka do szacunku* Korczak ustala konkretne wymagania wobec nauczycieli i rodziców: „Szacunku dla niewiedzy dziecka!”, „Szacunku dla pracy poznania!”, „Szacunku dla niepowodzeń i łez!”, „Szacunku dla własności dziecka i jego budżetu!”, „Szacunku dla tajemnic i wahań ciężkiej pracy wzrostu!”, „Szacunku dla każdej z osobna chwili!”, „Szacunku, jeśli nie pokory, dla białego, jasnego, niepokalanego, świętego dzieciństwa”²⁹.

²⁰ О. В. Сухомлинський, *Серце віддаю дітям* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 3, Рад.школа, 1977, s. 15.

²¹ Ibidem, s. 8.

²² J. Korczak, *Jak kochać dziecko* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 217.

²³ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителеві* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, Радянська школа, 1976, s. 640.

²⁴ Ibidem, s. 620.

²⁵ Ibidem, s. 436.

²⁶ J. Korczak, *Niechęć* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 68.

²⁷ J. Korczak, *Wychowanie wychowawcy przez dziecko* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 132.

²⁸ J. Korczak, *Prawo dziecka do szacunku* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.

²⁹ J. Korczak, *Prawo do szacunku* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 77–79, 88.

Polska badaczka J. Skibska najważniejszą ideą pedagogiki Janusza Korczaka nazywa jego stwierdzenie, że dziecko to człowiek, a nie zadatek na człowieka, w związku z czym ma ono prawo do godnego traktowania, szacunku i szczęścia oraz zaspokajania potrzeb i odnoszenia sukcesów na miarę sił i możliwości³⁰. Naprawdę Korczak cały czas podkreślał, że dziecko trzeba akceptować takim, jakim jest, ponieważ „w każdym jest iskra własna, która może rozpałać ogniska szczęścia i prawdy, może w dziesiątym pokoleniu wybuchnie pożarem geniuszu i spali własny ród, dając ludzkości światło nowego słońca. Dziecko nie jest gruntem zorzanym przez dziedziczność pod zasiew życia; my tylko współdziałać możemy wzrostowi tego, co silnymi pędami wzrastać poczyna jeszcze przed pierwszym jego oddechem”³¹.

W szczególności Janusz Korczak był przekonującym przeciwnikiem kary cielesnej, która jego zdaniem obniżała godność dziecka. „Jestem bezwzględny, nieubłagany przeciwnikiem kary cielesnej – pisał. – Baty, dla dorosłych nawet, będą tylko narkotykiem, nigdy – środkiem wychowawczym”³².

Suchomliński jakby podziela i rozwija tę opinię Korczaka, zauważając, że „w dziecku nie ma nic, co wymagałoby od nauczyciela okrucieństwa”. Okrucieństwo, złośliwość, „nietolerancja dziecięcych psot, czyni nauczyciela zimnym rezonatorem, bezstronnym nadzorcą, którego nienawidzą dzieci”³³.

J. Korczak podkreślał, że „dziecko chce, by je traktować poważnie, żąda zaufania, wskazówki i rady”³⁴. „Nie despotyczny nakaz, narzucone rygory i nieufna kontrola, ale taktowne porozumienie, wiara w doświadczenie, współpraca i współżycie”³⁵.

W tym kontekście Suchomliński dodawał, że tutaj jest niezbędna rozsądna dobroć i życzliwość” nauczyciela, jako „delikatne nitki, które jednoczą serca”, wywołują uczucia, „samooceny u dziecka”, „uczy dzieci rozpoznawać świat sercem, odczuwać kondycję, w której dana osoba jest”³⁶.

Korczak również podejmował wszelkie starania, aby praca z dzieckiem wypływała z życzliwości wobec niego, uwzględniała kategorię jego problemów oraz była oparta na chęci wskazywania dróg odnoszenia sukcesu oraz zdobywania wiedzy i nabywania umiejętności niezbędnych w dorosłym życiu³⁷.

Pedagogika dzieciństwa Janusza Korczaka i Wasyla Suchomlińskiego jest ściśle związana z takimi aspektami jak pogląd na dziecko i nauczyciela-wychowawcę, ich relacje oraz rolę nauczyciela w życiu dziecka.

³⁰ J. Skibska, *Podmiotowość dziecka w procesie edukacji – idea pedagogiki Janusza Korczaka we współczesnej praktyce pedagogicznej*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6712/Podmiotowosc_dziecka.pdf;sequence=1, dostęp: 22.07.2019 r.

³¹ J. Korczak, *Niechęć* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 51.

³² J. Korczak, *Pedagogika żartobliwa (Moje wakacje. Gadaninki radiowe starego doktora)*, Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa 1939, s.32.

³³ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителеві* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, Радянська школа, 1976, s. 431.

³⁴ J. Korczak, *Jak kochać dziecko* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 100.

³⁵ J. Korczak, *Prawo do szacunku* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 76.

³⁶ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителеві* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, Радянська школа, 1976, s. 432, 433, 436.

³⁷ J. Skibska, op. cit.

Szczególnie martwił ich problem mądrości wychowawczej nauczyciela, jego rozsądnego podejścia do dziecka, jego zdolności do wnikania w skomplikowany duchowy świat dziecka. Tak na przykład Suchomliński stwierdził: „[...] konieczne jest, aby osobowość nauczyciela wywierała najbardziej żywy, aktywny i korzystny wpływ na osobowość ucznia [...]”³⁸

Korczak zastanawia się również, kim powinien być nauczyciel, aby mieć jak najlepszy wpływ na dziecko. Dlatego zachęca kolegów, aby zawsze myśleli o tym, jaki jesteś dla dziecka: dobry czy zły? Na pierwszy rzut oka jest to proste pytanie, jednak ten problem jest bardzo ważny w procesie edukacyjnym i bardzo ważne jest, aby każdy nauczyciel mógł zrozumieć, na czym polega różnica.

Według Korczaka „dobrzy od złego różnią się wychowawcy tylko ilością popełnianych błędów, wyrządzanych krzywd... Zły wychowawca winę własnych pomyłek przypisuje dzieciom. Dobry wychowawca wie, że warto myśleć nad drobnym epizodem, bo w nim się kryje zagadnienie – nie lekceważy... Zły wychowawca sądzi, że dzieci w samej rzeczy powinny nie hałasować, nie plamić ubrań, sumiennie wykuwać gramatyczne formułki. Rozumny wychowawca nie dąsa się, że nie rozumie dziecka, ale rozmyśla, poszukuje, wypytuje dzieci. One go pouczą, by ich nie urażał zbyt dotkliwie – byle chciał się uczyć”³⁹.

Suchomliński rozwija zdanie Korczaka w tym kierunku, uważając, że „dobry nauczyciel jest przede wszystkim osobą, która kocha dzieci, czuje radość z komunikowania się z nimi, wierzy, że każde dziecko może stać się dobrą osobą, umie przyjaźnić się z dziećmi, bierze bliskie sercu radości i smutki dzieci, zna duszę dziecka, nigdy nie zapomina, że on sam był dzieckiem”⁴⁰.

Za główny warunek dobrego nauczyciela obaj wychowawcy uważali miłość do dzieci. Symboliczne jest, że obaj pedagodzy mają prace pod niemal jednakowym tytułem: Korczak – *Jak kochać dziecko*, Suchomliński – *Jak kochać dzieci*. Obaj ujawniają najgłębsze motywy doświadczeń i działań dzieci. Korczak jest przekonany, że nauczyciele mogą nauczyć się prawdziwie kochać dzieci tylko poprzez próbę zrozumienia procesów kształtowania osobowości dziecka. On pisze w szczególny sposób, nie oferując gotowych rozwiązań, z ufnością zwraca się do czytelnika jako miłego rozmówcy, zaprasza go do refleksji, żeby przekonać się na własne oczy o swoich problemach i błędach w trudnym zadaniu wychowania dziecka.

Suchomliński jest również pewien: „Nauczyciel bez miłości do dziecka – to samo, co śpiewak bez głosu, muzyk bez słuchu, malarz bez poczucia koloru”⁴¹. I tutaj jest bardzo ważne dla nauczyciela – pisze Korczak – działać „rzetelnie, gruntownie – nie z zewnętrznego nakazu, pod grozą obcej kontroli, a z własnej, nieprzymuszonej dobrej woli pod bacznym dozorem sumienia. Nie dla wygody, a dla wzbogacenia siebie... Najważniejsze, sądzę – bez złudzeń oceniając fakty, wychowawca winien umieć: Każdemu w każdym przypadku całkowicie przebaczyć. Wszystko zrozumieć – to wszystko wybaczać. Wychowawca zmuszony burczeć, rzęździć, krzyczeć, besztać, grozi, karać – musi w sobie i dla siebie pobłażliwie sądzić każde

³⁸ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителеві* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, Радянська школа, 1976, s. 420.

³⁹ J. Korczak, *Internat – kolonie letnie – Dom sierot* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, Т. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 219–220.

⁴⁰ В. О. Сухомлинський, *Павлиська середня школа* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 4, Радянська школа, 1977, s. 49–50.

⁴¹ В. О. Сухомлинський, *Сто порад учителеві* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, Радянська школа, 1976, s. 521.

wykroczenie, uchybienie, winę. Zawiniło, bo nie wiedziało; bo się nie zastanowiło; bo uległo pokusie, namowie; bo próbowało; bo nie mogło inaczej”⁴².

Suchomliński nazywa zdolność wybaczenia „harmonią serca i umysłu”, która przewidyje tak ważne cechy nauczyciela jak „życzliwość” i „serdeczność”. „Życzliwość nauczyciela oznacza – pisze – przede wszystkim umiejętność zapobiegania błędnym krokom dziecka... dusza dziecka musi być przygotowana na wychowanie dzięki łasce, życzliwości i serdeczności. Chyba nie ma zawodów innych niż zawód nauczyciela i lekarza, które wymagałyby tyle serdeczności”⁴³.

Tak więc podstawą pedagogiki dzieciństwa Korczaka i Suchomlińskiego jest cudowne połączenie miłości i szacunku dla dziecka oraz jasne marzenie o świecie, w którym dzieci zostaną uwolnione od wszystkiego, co je poniża, a szczęście będzie determinowane szczęściem i wolnością całego narodu. Główną ideą jest pełna wartość dziecka jako osoby i wewnętrzna wartość dzieciństwa jako prawdziwego, a nie początkowego etapu życia.

Obaj pedagodzy postrzegali okres dzieciństwa jako samodzielny, zintegrowany, wieloaspektowy system, który określa pełnowartościowy etap kształtowania osobowości i jest ściśle powiązany z kolejnymi okresami życia danej osoby. Dziecko, jego zainteresowania i potrzeby w koncepcjach Korczaka i Suchomlińskiego znalazły się w centrum relacji nauczyciel–dziecko i były rozpatrywane w systemie tych relacji nie przez obiekt, ale przez pełnoprawny podmiot wychowania.

Obaj pedagodzy postrzegali każde dziecko jako wyjątkowy, unikalny świat o wielu możliwościach, podkreślali znaczenie tworzenia niejednorodnych elementów społeczeństwa z dzieci, ale tworzenia warunków, w których osobowość każdego dziecka ma szansę rozwinąć wrodzony ludzki potencjał, który przejawia się we wczesnym dzieciństwie.

Obaj uważali dzieciństwo za podstawę życia, bronili równości dziecka i osoby dorosłej, bronili prawa dziecka do poszanowania i uznania prawa do „bycia tym, czym jest”, uważali, że świadomość i uznanie dziecka jest najważniejszym ogniwem w łańcuchu przedmiotów edukacyjnych. Celem wychowania jest całkowity, wolny i harmonijny rozwój wewnętrznych sił i zdolności każdego dziecka, kształtowanie osobowości w odniesieniu do dobra, piękna, wolności, osobowości wolnej od konformizmu i egocentryzmu.

Bibliografia

Bybluk M., *Janusz Korczak i Rosja*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, „Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji” 2012–2013, nr 7–8.

Газизова Ф., *Предпосылки становления и развития педагогики детства*, <https://cyberleninka.ru/article/n/predposylki-stanovleniya-i-razvitiya-pedagogiki>, dostęp: 22.07.2019 r.

Janusz Korczak w getcie. Nowe źródła, red. A. Lewin, Oficyna Wydawnicza Latona, Warszawa 1992.

⁴² J. Korczak, *Wychowanie wychowawcy. Teoria a praktyka* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978, s. 128.

⁴³ В. О Сухомлинський, *Сто порад учителєві* [w:] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, Радянська школа, 1976, s. 420.

- Kadykało A., *Poglądy Wasilija Suchomlińskiego na wychowanie*, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Podstawy_Edukacji/Podstawy_Edukacji-r2013-t6/Podstawy_Edukacji-r2013-t6-s227-242/Podstawy_Edukacji-r2013-t6-s227-242.pdf, dostęp: 22.07.2019 r.
- Korczak J., *Internat – kolonie letnie – Dom sierot* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Jak kochać dziecko* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Niechęć* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Prawo do szacunku* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Prawo dziecka do szacunku* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 1, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Helcia* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 3, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Pedagogika żartobliwa (Moje wakacje. Gadaninki radiowe starego doktora)*, Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa 1939, s.32.
- Korczak J., *Stefan* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 3, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Wychowanie wychowawcy przez dziecko* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Korczak J., *Wychowanie wychowawcy. Teoria a praktyka* [w:] J. Korczak, *Pisma wybrane*, T. 2, Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.
- Мельниченко О.В., *Аналіз впливу педагогічних ідей Я. корчака на розвиток української педагогіки*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22.10.2015, м. Київ С.264 (С. 261–267) http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13832/1/O_Melnichenko_22_10_2015_konf_GI.pdf, dostęp: 2.08.2011.
- Michalak M., *Słowo wstępne* [w:] J. Korczak, *Momenty wychowawcze*, Warszawa 2017.
- Skibska J., *Podmiotowość dziecka w procesie edukacji – idea pedagogiki Janusza Korczaka we współczesnej praktyce pedagogicznej*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6712/Podmiotowosc_dziecka.pdf;sequence=1, dostęp: 22.07.2019 r.
- Сухомлинська О., *Українсько-польсько педагогічні впливи в історичному вимірі: випадок В.Сухомлинського*, https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2016_1/8.pdf, dostęp: 22.08.2019 r.
- Сухомлинская О., *Философия детства Януша Корчака*, <http://edition.vogazeta.ru/ivo/info/15000.html>, dostęp: 22.08.2019 r.
- Сухомлинський В., *Серце віддаю дітям*, Нове прочитання, Харків: Акта. – 2012.
- Сухомлинський В., *Серце віддаю дітям* [w:] В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 3, Радянська школа, 1977.
- Сухомлинський В., *Пависька середня школа* [w:] В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 4, Радянська школа, 1977.
- Сухомлинський В., *Сто порад учителеві* [w:] В.О. Сухомлинський, *Вибрані твори*, Т. 2, Радянська школа, 1976.

SUMMARY

Natalia Pobirchenko

**Child-centred pedagogy in the works of Janusz Korczak
and Wasyl Suchomliński (comparative analysis)**

This paper intends to provide a comparative analysis of the pedagogical heritage of Janusz Korczak (Poland) and Vasyl Sukhomlynsky (Ukraine) – two outstanding 20th century teachers known worldwide - in the field of research into child-centred pedagogy. The study describes the influence of Janusz Korczak on the work and activities of Vasyl Sukhomlynsky. It describes the approach of both teachers to the period of childhood as an independent, integrated, multi-faceted system that defines a fully-fledged stage of the formation of a person. They both postulated the equality of children and adults, children's right for respect and "being themselves". The teacher-child relations were presented in the concepts of Korczak and Sukhomlynsky not through the object, but through a fully-fledged subject of education. The final part of the article shows the views of both of them on the aim of upbringing as complete, free and harmonious development of the internal forces and abilities of each child.

Key words: Janusz Korczak, Vasyl Sukhomlynsky, child-centred pedagogy, childhood, upbringing.

Data wpływu artykułu: 28.01.2020 r.

Data akceptacji artykułu: 16.03.2020 r.

Andrzej Szczepański

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
e-mail: szczepanskaia@pwsz.legnica.edu.pl

Education of the German minority in Legnica in the period between 1951 and 1963 as an element of ethnic policy in “People’s Republic of Poland”

SUMMARY

The ethnic policy in the period of the so-called “People’s Republic of Poland”, i.e. from 1944 to 1989, was characterised by the lack of a uniform policy of conduct towards ethnic minorities. Despite the fact that its main assumption was to implement the vision of a nationally homogeneous country, at particular moments, however, ethnic fragmentation of the society was accepted. As a consequence, education of ethnic minorities, being the imminent part of the aforementioned policy, was also undergoing crucial fluctuations, comprising, among others, actions of ideological, organisational and programmatic character.

The primary aim of this paper is to characterise the education of the German minority in Legnica, in the context of the country’s policy of ethnicity in force at that time, including its educational policy.

Key words: ethnic policy, German minority, Polish People’s Republic, national minority education, Legnica

Introduction

The main aim of writing the present article is an attempt to reveal the activity of German education in Legnica against the background of the politics of ethnicity realized by the Polish State in the years 1944–1989, i.e. in the period of the so-called “People’s Poland” (later referred to as People’s Poland). Focusing the research problem on the appointed localisation is not accidental, because Lower Silesia, where the aforementioned town is situated, until the second half of the 50’s in the 20th century, was resided by the most numerous German social group in Poland and Legnica included a significant concentration of this minority¹.

¹ B. Ociepka, *Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992, s. 25, 42, 46.

Additionally, the Legnica school, alongside with an analogous institution in Wrocław, was one of the two centres functioning for the longest period of time with the German language of instruction in People's Poland.

In the first part of the work, the concept of politics of ethnicity was explained, indicating the chosen aims, models and their connotations with other scientific categories. Then the ethnic structure of the country was presented after World War II and activities were characterised undertaken by the government authorities towards national minorities, including the ones related to the realization of educational policy. In the third fragment, the German social group after 1945 was presented, and in the fourth, education of the minorities in Legnica.

Among a wide range of research instruments and methods, the following ones, among others, were used: historical, comparative, statistical and literary critique. A research hypothesis was formulated according to which in realized by the state idea of uni-national society, at times liberalization of above-mentioned stand and recognition of society ethnic fragmentation can be noticed. Taking into consideration abovementioned accuracy, an attempt was made to formulate aims of pursued ethnic policy and to relate its particular stages to selected explanatory models.

Politics of ethnicity– introductory assumptions

The category of “politics of ethnicity” often functions in the literature of the subject alongside with such notions as: “nationality policy”, “policy towards national and ethnic minorities” and “minority policy”. Polish researchers assume the position of synonymy of the above definitions, indicating almost identical meaning of the concepts “nationality” and “ethnic” policy. They point to, however, slight differences between them, according to which the first specifies usually the historical aspect of the issue and the second – the contemporary one. Additionally, they believe that the research area of the “nationality policy” comprises a wider scope of state activity, including three elements: policy towards the titular nation (i.e. aimed at forming the proclamation of an own state, in which the rules are constituted by the majority), national and ethnic minorities as well as dispersions. The “ethnic policy” is characterized by a narrower conceptualization, focusing on detailed state policy towards national and ethnic minorities². For the needs of the present article, it was assumed, after Henryk Chałupczak³, that the term “ethnic policy” will indicate “the set of activities accepted and realized by the state and its organs for the sake of solving the problems related to the existence of national minorities on its territory”. These activities, according to Tomasz Browarek⁴, will be conditioned by six determinants, i.e. constitutional – institutional (including, among others: the state political system and the system of institutions responsible for the realization of its ethnic policy); legal (e.g. the system of internal law designating the status of national minorities); historical – social (among others, the historical heritage determining per-

² R. Zenderowski, H. Chałupczak, W. Baluk, *Polityka etniczna: próba teoretycznej konceptualizacji* [w:] red. R. Zenderowski, H. Chałupczak, W. Baluk, *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015, s. 26.

³ H. Chałupczak, *Problemy metodologiczne badania polityki etnicznej państw Europy Środkowo-Wschodniej* [w:] red. H. Chałupczak, M. Pietraś, E. Pogorzała, *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie transformacji i integracji. Wymiar społeczny*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowica w Zamościu, Wydawnictwo Oficyna Simonidis, Zamość 2013, s. 403–406.

⁴ T. Browarek, *Determinanty polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, „Studia Śląskie” 2015, LXXVII, s. 15–35

ception of minority issues), ethnodemographic and geographic (including the state ethnic structure and territorial distribution of minorities); ideological and political (e.g. position of the ethnic issue in the political thought of the ruling political party) and economic (among others, the ways of financing minorities by the state).

Policy defined in this way by Radosław Zenderowski i Jakub Pieńkowski⁵, may be characterized by three varied goals:

“a) acceptance of multiethnicity and multicultural represented by the political organization of the state and in specific policies;

b) excluding minorities [...] from the mainstream social, political and economic life, and preventing their integration with the titular nation;

c) striving for “ethnic absoluteness” (from assimilation to physical extermination and exile)”.

Depending on the chosen strategy, three different (although often infiltrating) models can be distinguished of the realized ethnic policy: pluralistic, in which the country, among others, recognizes and supports financially the activity of the minority, allowing autonomy and bilingualism of the regions dominated by them; integrative – the state acknowledges individual equality of citizens emphasizing ethnic variety of the society, in which, however, it does not support and exclude additional preferences for the minority and segregation – based on the assumption of ethnic inequality, in which not only creation of minority institutions is forbidden but also the civil rights of its members are limited⁶.

National minorities in People’s Poland

General census dated 14th February 1946, presented the following data regarding the society national structure:

Total	The Poles	People towards whom verification or rehabilitation action was being conducted	The Germans	The others
23 929 757	20 520 178	417 431	2 288 300	399 526

Source: Own study based on S. Szulc⁷.

Majority of the Germans (2036439 people) lived in “Recovered Territories” (i.e. lands remained until 1945 within the boundaries of the Third Reich), where also almost half (188 002) of people towards whom verification or rehabilitation action was being conducted⁸. Mentioned

⁵ R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej*. Tom 1. *Zagadnienia teoretyczne*, Instytut Politologii UKSW, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2014, s. 203.

⁶ T. Browarek, *Uwarunkowania polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2018, s. 38–40.

⁷ S. Szulc, *Powszechny sumaryczny spis ludności z 14 II 1946 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1947, s. XVI.

⁸ *Ibidem*.

verification consisted in separating indigenous population from former Reich citizens, also known as autochthonous, and recognized them as ethnic Polish. Presence of this group on lands included within new country borders was to legitimize Polishness of “Recovered Territories”⁹.

Credibility of the first, which also turned out to be the last General Census in the history of People’s Poland, including the question concerning nationality of the interviewees raises crucial doubts, especially in the context of population migration progressing at the same time. In the opinion of Grzegorz Janusz¹⁰, the percentage of people with non-Polish ethnic origin could have been much higher, reaching even up to 1.5 million people (not counting the Germans being evicted successively). In the next years information about the number of national minorities was based exclusively on estimates. For instance, in 1960, the Ministry of the Interior (later referred to as MSW) denoted the presence in Polish society of 459 700 minority representatives (including around three thousand Germans), but in the opinion of Leszek Olejnik¹¹, these were low rates, because population of different than Polish nationality was at that time, between 486 000 and 521 000 people. The later findings, dated at the turn of the eighties and nineties of the 20th century, show that between around 900 000 and one million people of different ethnic origin live in Poland¹², but indicating precise data became possible only thanks to the results of the National Census of Population and Flats carried out in 2002, specifying the participation of non-Polish nationality citizens as 471 500 people¹³.

Throughout the whole period of People’s Poland, the real, however not exposed, institution designating the directions of the politics of ethnicity was the Polish Workers’ Party which was formed in 1942 (further referred to as PPR), transformed in 1948 into Polish United Workers’ Party (further referred to as PZPR). The following institutions implementing the party’s assumptions were, among others: Nationality Department of the Ministry of Public Administration (further called MAP); Department of Religion MAP; Ministry of Public Security; MSW, Ministry of Foreign Affairs and the State Repatriate Office¹⁴. Similarly, in the case of creating the education policy towards the national minorities which was a complementary part of the ethnic policy, and understood by Ewa Pogorzała¹⁵ as “the activity of state authorities regulating the position of these groups in education by normative acts and constituting decisions of the authorized authorities”, a dominating influence of PPR/PZPR can be noticed, as well as (although to a lesser degree) of the Parliament and State Council. While the executive function was performed by, among oth-

⁹ T. Browarek, *Ludność niemiecka w polityce państwa polskiego w latach 1945–1989*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1015, s. 60.

¹⁰ G. Janusz, *Usytuowanie mniejszości narodowych w społeczeństwie i polityce państwa polskiego po 1945 r.* [w:] red. J. Jachymek, *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1992, s. 229–230.

¹¹ L. Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2003, s. 63–64.

¹² S. Łodziński, *Polityka państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989–1993 (Na tle rozwiązań prawnych obowiązujących w państwach europejskich i regulacji przygotowywanych w ramach prac Rady Europy)*, Raport Nr 22, Kancelaria Sejmu Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa 1994, s. 1.

¹³ G. Gudaszewski, *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2015, s. 39.

¹⁴ L. Olejnik, op. cit., s. 17–23.

¹⁵ E. Pogorzała, *Mniejszości narodowe i etniczne w polityce oświatowej państwa polskiego w latach 1944–1966*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Zamościu, Zamość 2009, s. 9.

ers: the Council of Ministers, Planning Committee at the Council of Ministers and the Ministry of Education, as well as field (local) departments of education administration, e.g. boards of education in school districts and faculties of education at national council presidencies¹⁶.

The politics of ethnicity since the beginning of People's Poland has constituted a set of policies towards particular minorities, performed with the use of distinct instruments and means. For instance, according to the guidelines of the Manifesto of the Polish Committee of National Liberation dated 22nd July 1944, equality of all citizens was postulated irrespectively of their nationality (which was to be confirmed by, for example, opening of schools for Belarusian and Ukrainian minorities which were soon closed), but at the same time, they were aiming at realizing the idea of mono-national state¹⁷. The above assumption was fulfilled in the years 1945–1947, among others, by the action of compulsory displacements of the German population – mainly to the Soviet and British occupation zone – and expatriation of the Ukrainian community, initially to the Union of Soviet Socialist Republics (further referred to as ZSRR), and then to the north and west territory of Poland, within the framework of the “the Vistula” Action. Simultaneously, no repressive activity was applied towards the remaining minorities, and some of them (especially the Jews, and, to a lesser degree, the Czechs and Slovaks) enjoyed relative autonomy. In the period between 1948–1955, along with the convergence of the Polish political system with the Russian one and realizing the slogan of “proletarian internationalism”, the implementation of the idea of state homogeneity was abandoned. Minorities gained at that time, the possibility of nurturing their own culture, revitalizing education, limited earlier, and participating in the social – political life. A change in the attitude of the authorities to some nationalities also occurred, which was exemplified by relaxation of the course in relation to the Germans, with simultaneous introduction of restrictions towards the Jews. However, the turn most significant in consequences in the politics of ethnicity in operation until then was related to the political situation prevailing in ZSRR (manifesting itself, among others, in limiting repressions after the death of Joseph Stalin) and it was fully observable in October 1956, during the so-called, “relaxation”, i.e. limited liberalization of the Polish political system. This is when the minority groups achieved the possibility of forming their own cultural – social societies, having newspapers in their mother tongue, and also participating in local administration and party structures¹⁸. *Status quo* turned out to be short lasting and already since the sixties, along with the undergoing process of levelling the reforms introduced previously, the licensed autonomy of minorities was gradually being restricted, exploiting for this purpose the societies founded several years earlier, which were used from that time to indoctrinate the non-Polish population, and then to their assimilation based on decisions from above. A significant symbol of the turn taken in the activities of the group in power, was the anti-Semitic campaign in the years 1967–1968 (initiated by severing the diplomatic relations between the Polish People's Republic, later referred to as PRL, and Israel under pressure of ZSRR), which resulted in mass emigration of the Jews. At the same time there was a return to the concept of a mono-national state, the idea determining policy in terms of minorities until the end of the eighties¹⁹.

¹⁶ B. Techmańska, *Szkolnictwo mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku w latach 1945–1989*, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2019, s. 79–80.

¹⁷ L. Olejnik, op. cit, s. 17–29.

¹⁸ S. Łodziński, *Polityka wobec mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w latach 1945–2008* [w:] red., S. Dudra, B. Nitschke, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej. Wybrane elementy polityki państwa*, NOMOS, Kraków 2010, s. 17–20.

¹⁹ E. Mironowicz, *Polityka narodowościowa PRL*, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 2000, s. 261–266.

The characteristics of the politics of ethnicity of the Polish People's Republic presented above, allows for the observation that in the years 1944–1989 it did not constitute a permanent value (invariable), but it underwent fluctuation determined by the internal and external situation of the country. Also in the case of education policy, lack of a uniform strategy can be observed. For instance, the schools for Belarusians and the Ukrainians created in the years 1944–1945, mentioned earlier, were soon closed down. Together with the withdrawal of the assumption of ethnic homogeneity of the society, at the turn of the forties and the fifties, state education for national minorities was initiated to be organized (at the primary and secondary levels), and then teacher training centres were started. The fullest engagement of the authorities in the education of the aforementioned groups is dated to the period of political “thaw” in 1956, when their education was substantially financed by the state. The next decade brought about another change of conduct strategy towards non-Polish national groups and it was characterized, among others, by a reduction of interest in their education and intensification of nationalist accents in rhetoric and works of PZPR. There was a return to realization of the thesis of nationally uniform character of the state and its exemplification was the acceptance of the resolution of Central Committee (later referred to as KC) PZPR in 1976 “about the moral – political unity of the Polish nation”. In effect until the end of the eighties, the importance of the minorities and the education owned by them, became a marginal problem in the state politics²⁰.

German population after World War II

According to the estimated data there were between 3.5 and 4.5 million Germans within Poland's borders in 1945²¹. They were in extremely difficult situation during first months after the end of the war, since they found themselves in lower position in social ranking, i.e. as they were deprived of citizen rights, including right to private property (for instance flats and houses), as well as enforcing ban on participating in all sorts of public events (also going to the cinemas and theatres, even restaurants). Furthermore, many Germans were taken into camps and forced to work, at first in places created by Soviet Army, then subordinated to Polish administration²². German children experienced change in hitherto situation especially painfully, often suffering from hunger, undergoing chicaneries from milieu. Polish settlers blamed the children for crime and sufferance caused to Polish people by the Germans during the war. Orphans were in definitely the worst position, often left in their fate or placed in orphanages where they were waiting for deportation to Germany²³.

By virtue of the Big Three conference findings in Potsdam (in July 1945) German popu-

²⁰ B. Techmańska, *Szkolnictwo mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku...*, s. 57–67.

²¹ P. Madajczyk, *Niemcy polscy 1944–1989*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 18.

²² S. Jankowiak, *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2005, s. 35–41.

²³ B. Halicka, *The everyday life of children in Polish-German Borderlands during the early postwar period* [in:] ed. M. Venken, *Borderland Studies Meets Child Studies*, Peter Lang Edition, Frankfurt AM Mein 2017, s. 135–136.

lation remaining within the borders of Poland was to be evicted. It was established then, that the transports will be carried out in an organised and humanitarian manner, contrary to the activities undertaken since June 1945 by the Polish army, which aimed at “ethnic cleansing” of the border belt from the “undesirable element”. Mass deportations started since autumn 1945, reaching the widest range in 1946, when over 1.6 million people were expatriated. In the next years, due to the deficit of workers indispensable for proper functioning of the state economy, the number of evicted was significantly reduced – to around 500 000 in 1947 and around 100 000 between 1948 and 1949. In 1950 in Poland remained around 200 000 “acclaimed” Germans, i.e. people of unquestionably German national affiliation, as well as close to 1.1 million native inhabitants, who as a result of the conducted verification action, received a confirmation of the Polish nationality and Polish citizenship (they inhabited, first of all, Upper Silesia, Warmia and Mazury). This population in the next decades declared, however, a German nationality option and dominated among the people applying for the permission to leave Poland and depart to its western neighbor²⁴.

In the second half of the forties, the politics of ethnicity realized towards the Germans was marked by two basic aims: their total removal from Poland and maximum exploitation, both as a qualified work force, as well as unqualified farm workers. Not working people were subjected to deportation first, as so-called, “burdensome element” (including war refugees from other areas), clergy and teachers. People active professionally, especially specialists indispensable for the industry, were excluded from the transports, by providing them appropriate regulating certificates²⁵. The main change in the situation of the German population occurred in the beginning of the fifties and it was related to the following events: formation of the German Democratic Republic (further referred to NRD) in 1949, signing of the Zgorzelec treaty in 1950 about establishment of the Polish – German border and passing the Constitution of Polish People’s Republic on the 22nd July 1952. The document gave all the residents civil rights irrespectively of nationality, thanks to which the process of normalization and stabilisation of the situation of Germans in Poland became possible. Activities were then undertaken related, among others, to equalization of the living situation of this population and the Polish one, establishing conditions for its participation in the social – political life (e.g. through membership in PZPR and trade unions), and also its aiming at gaining by it PRL citizenship²⁶. Then, under the power of the agreement concluded between the Polish and the German Red Cross on the 5th of December 1955, legal trips to Germany became possible, within the framework of, so called, “family bonding action” (first of all, to the German Federal Republic, further referred to as RFN). A day later, i.e. on the 6th of December KC PZPR passed a special resolution postulating full equality and creating conditions for permanent existence of the German population which was determined to remain in Poland. For the same purpose, German Social-Cultural Society was called to life in 1957, but the decision turned out to be too late, because as a result of mass emigration, a predominant majority of potentially “interesting” people

²⁴ A. Szczepański, *Wjazdycy etnicznych i autochtonicznych przedstawicielei mniejszości niemieckiej z terenu Polski po II wojnie światowej* [w:] red. M. Kulesza, *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych*, PWSZ im. Witelona w Legnicy, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Legnica–Łódź 2009, s. 145–150.

²⁵ T. Browarek, *Ludność niemiecka w polityce państwa polskiego...*, s. 99–116.

²⁶ *Ibidem*, 153–160

left Poland²⁷. In accordance with official figures, between 1955 and 1959, 253 733 people left Poland, out of which 209 725 people being impressed by “economic miracle” and by prospect of civic liberties chose Federal Republic of Germany as destination of migration²⁸. When the emigration action was completed in 1959 the authorities recognized that almost all the Germans left the country (in fact around three thousands of them still stayed), and consequently, the problem of minorities’ existence was considered marginal and so it remained till the end of the eighties. In turn, more and more frequent cases of declaring German nationality by representatives of the autochthon population were solved by massive departures of these groups²⁹.

The unstable situation of the German minority in the Polish People’s Republic, was also determined by the changing education policy of the state conducted towards it. Directly after the end of the war, not only organizing education for the Germans was opposed to, but also teaching of the German language was forbidden in the area of west and north lands. Nevertheless, the Germans carried out secret teaching and founded illegal schools, often covered by care of the Soviet Army. Certain liberalization of the activities of the Polish authorities with respect to the forbidden teaching was observed since 1947, which was evident in, for instance, tolerating the existence of forbidden education³⁰. A turn in the so far realized education policy happened after signing a treaty in Zgorzelec, and its exemplification were the following ordinances of the Minister of Education dated 26th July 1950 concerning opening of kindergartens and schools with teaching in the German language (supplemented with a suitable instruction dated the 3rd of August 1950) as well as dated the 20th of August 1950 related to the programme of study and the official language in high schools with tuition conducted in the German language. The first document indicated that children whose legal guardians declared the will to be educated in the mother tongue, can attend the above mentioned centres. The second mentioned that the same rules (e.g. organization and programme) are to uncton in them as in the Polish institutions. A reservation was also made that since the first grade German would be the language of instruction, however teaching Polish would be introduced from grade two and the following classes will be delivered, additionally, in it: study of the constitution, physical education and military training. From the candidates for future teachers, professional qualifications were required and good command of the Polish language, however staff recruitment was also allowed from the “progressive” workers and other employees with competence in the German language³¹. Basic didactic aim defined by Polish authorities for German speaking education was to bring up youth in “socialistic internationalism” spirit and shape representative of youth to “active conscious builders of Polish People’s Republic”³².

²⁷ T. Browarek, *Szkolnictwo dla ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1989* [w:] red. G. Schiller, *Edukacja mniejszościowa w Polsce. Wczoraj, dziś i jutro*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice–Opole 2015, s. 21–22.

²⁸ D. Matelski, *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań 1999, s. 238.

²⁹ T. Browarek, *Szkolnictwo dla ludności niemieckiej w polityce władz polskich...*, s. 22.

³⁰ Ibidem, s. 19.

³¹ B. Ociepka, op. cit., s. 105–106.

³² T. Browarek, *Szkolnictwo mniejszości niemieckiej w Polsce po II wojnie światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2002, nr 3–4, s. 195.

Primary schools with the German language of instruction were opened in September 1950 in three voivodships: Wrocław, Koszalin and Szczecin. The initial number of 40 institutions in which 4264 learners started their education, was increasing quickly and two years later, 134 centres were functioning with 7760 students. Since 1950 two basic vocational schools started their activity (of the mining profile in Wałbrzych and the electro-technical one in Boguszów), and since 1952 the Secondary School in Wałbrzych and a class with German language instruction in Pedagogical High School in Świdnica (all of the institutions were carrying out their activities in Lower Silesia, in the Wrocław voivodship). Additionally, evening schools for working people were being set up (the first of them was created in 1952 in Wrocław), as well as – due to a common deficit of the didactic staff also – pedagogical and professional development courses were organized for teachers (among others, in Miedzeszyn, Falenica and Warszawa as well as in the pedagogical high school in Słupsk and Świdnica). Lack of qualified educators, replaced by workers without appropriate education, was not the only problem of German schooling in the beginning of its functioning. Between 1950 and 1952 it suffered from permanent underfunding, insufficient number of teaching aids, coursebooks (initially there were attempts to fill this gap by importing books from NRD), and even suitable buildings adapted to educational needs. In the following years, in particular since the mid fifties, the above weaknesses were gradually eliminated devoting increased financial expenses to the education of minorities³³.

Beginning of mass departures of the German population since 1956 resulted in a fall of its education, most acutely observable in the year 1957/1958. The above situation is illustrated by the fact that, as long as in September 1957, 2101 learners started education in 69 institutions, then in June 1958 only 580 pupils attended classes in 18 schools. Simultaneously, secondary schools also terminated their activity: the previously mentioned Lower Silesian institutions, as well as German classes at Pedagogical High School constituted in 1956 in Słupsk and basic vocational school in Koszalin. In the year 1958/1959 12 schools functioned with 285 learners and they were: one in Szczecin, three in the Koszalin voivodship and eight in the Wrocław voivodship. Since the year 1961/1962 only two were carrying on their activities – the one in Wrocław and in Legnica, They were closed down since the 1st September 1963 due to a too small number of pupils. In this way ended the thirteen year period of German education functioning in People's Poland³⁴.

German education in Legnica

In February 1946, 2288300 Germans lived in Poland, out of which 1234425 in Lower Silesia (among others in the following counties and townships: Wałbrzych and its county, Wrocław and its county, Jelenia Góra and its county and Kłodzko county). This population unit 1949 was subjected to compulsory evictions to the British and Soviet occupation zone. In 1950, hence already after the end of deportation, around 52 thousands people remained in the area described above, mainly professionals indispensable for functioning of the economy (they were e.g. miners from the Wałbrzych coal basin) and their families. Mass exodus of the above community occurred after 1955 and, therefore, in 1957 the number of Germans

³³ Ibidem, s. 194–199.

³⁴ Ibidem, s. 200–202.

in the Wrocław voivodship was estimated to be 16 thousands, and in 1961 – only about 3 thousand representatives. In the Legnica county there lived 25 541 Germans in 1946, and within the town borders – 12 846³⁵.

Jürgen Gretschel, born in German Liegnitz (this is the name of the town before the war) later activist of the minority, mentioned that since April 1945, i.e. since taking over by the new administration: Soviet (military) and Polish (civil), the locals could count on favour of the former. Germans inhabited at that time mainly districts and landed estates occupied by the Russians, they had a newspaper issued in the mother tongue, as well as – with the consent of the Soviet authorities, and against the Polish – they participated in services held by German clergymen. Additionally, in the companies working for the needs of the Russians, only German workers were employed, and their children were granted education in the school in Franciszkańska street since November 1946 (Lydia Kaubisch was in the function of headmaster), which was closed down soon afterwards by the Polish education institutions. In 1949 the Russian administration started two new schools: in Jaworzyńska street 60 and Sejmowa street 7. Children of the workers employed in the Opel factory attended the first one, in which there were two teachers – performing the function of the headmaster – pastor Helmut Steckel and Wolfgang Meissler. In the second, designed for the offsprings of the military personnel, housing administration, storehouses and supplies (so-called KECZ and WOJNTORK), there were the following teachers: Hedwig Hübner, Lydia Kaubisch (the headmaster) and pastor H. Steckel. In 1950 the Soviet authorities merged the two schools, establishing as the premises of the centre, the building in Sejmowa street, entrusting, at the same time, the position of the headmaster to H. Steckel³⁶.

In March 1951 the Local Education Authority in Wrocław received an order from the central authorities to take over the school in Legnica from the Russians. 155 learners attended it at that time and there were three teachers: H. Steckel, H. Hübner and a former baker – Wolfgang Meissler. Apart from educating children, there were also courses run there, simultaneously, of the Polish language for adults, in which 34 students participated³⁷. Since the 1st of June 1951, the school received the name: the Public General Education School of the primary grade no 9 with the German language instruction in Legnica (later referred to as SP 9), and Rudolf Gaebel was appointed its headmaster. In the new year, a change of the premises took place to the building in Lubeckiego street 4 (later Alfreda Lampego street, at present Fryderyka Skarbka street) and apart from R. Gaebela – the following teachers were working here: H. Hübner, a Polish woman – Jadwiga Sklepkiwicz (as one of very few she had teaching qualifications), W. Meissler, Carl H. Hiller Walburg Langer, Margot Nowroth and Walter Berlin³⁸.

In 1953 R. Gaebel gave up work, and Dorota Krzywik was temporarily entrusted with the function of the headmaster (for the period of two weeks), then replaced by Felix Bittner, joining the post of the principal with performing the duties of the councilor in the Town National Council. In the time of his term in office, lasting till 1957, the school experienced a period most intensive development: it received a bigger building fully adapted to the education needs

³⁵ B. Ociepka, op. cit., s. 19–47.

³⁶ J. Gretschel, *Sytuacja powojenna Niemców w Legnicy* [w:] red. I. Lipman, *Wczoraj, dziś, jutro. 50 lat Niemieckiego Towarzystwa Kulturalno-Społecznego na Dolnym Śląsku*, NTSK, Wrocław 2014, s. 201–203.

³⁷ B. Techmańska, *Szkolnictwo mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku...*, s. 169.

³⁸ R. Stepień, A. Stepień, *Szkolnictwo niemieckie na Dolnym Śląsku i w Legnicy w latach 1945–1963*, „Szkice Legnickie” 2014, XXXV, s. 55–60.

in Rewolucji Październikowej street 32 (at present Senatorska street), in 1955 the largest number of learners was educated there and the most numerous faculty worked there (respectively 264 children and eight teachers); a scout team was run and two musical bands were functioning, one composed of teachers and the other one of learners. Together with mass departures of Germans from Legnica, a regress in education of minorities appeared. In 1958 the number of learners decreased to 57 pupils educated by four teachers, which became the cause of education authorities taking the decision of changing the location of the school. It was moved to a smaller facility situated in Róży Luksemburg street 13 (at present Rycerska street), and J. Sklepkiewicz was appointed the new headmaster, who replaced on this post Wolfgang Nentwig (he was on duty since September 1957 till February 1958). Soon another change took place, the last one in the history of the school, relocation to the building in Chojnowska street 100, where it got rooms on the second floor together with a dormitory for children from remote places from various counties. After several months, as a result of further reduction of the number of learners, SP 9 shared the premises with the public Primary School No 15³⁹.

The assumption of the voivodship education authorities was that the centre in Legnica, performing since the beginning of the sixties the function of consolidation point, was to solve the problems of education of German children in Lower Silesia. It was planned that along with the shutdown of schools in the Wrocław voivodship, parents will be offered transfer of their children to the Legnica centre and accommodation in the local dormitory. It soon turned out that despite implementing the above solution, the number of learners of SP 9 was still gradually decreasing. In the school year 1961/1962 42 learners attended it (29 of them lived in the dormitory), and in 1962/1963 – only 29 (including 6 staying in the dormitory). Because the forecasts for the next year indicated, that 20 children would remain, education authorities took a decision of closing down the centre from the 1st of September 1963 (the same happened to the Primary School No 56 in Wrocław with the German language of instruction, including at that time 14 pupils). Learners were transferred to Polish schools (mainly to SP 15), and for the ones declaring a will to attend lessons of German, additional classes were organized, which were conducted till 1970 by H. Hübner, mentioned previously⁴⁰.

The basic difficulties in the activity of SP 9 throughout the whole period of its existence, similarly as in the case of other schools with the German language of instruction, was lack of specialized staff and decreasing number of learners. Outflow of pupils was determined by mass emigration of the Germans as part of the family reunification action, while the deficit of faculty was related to the fact of teachers' deportation in the years 1946–1949. The ones who avoided eviction, did not inspire confidence in the Polish authorities due to their prior membership in NSDAP and engagement in Nazi education. For this reason, candidates for teachers were searched, among others, amid “progressive” miners (for example, F. Bittner and W. Nentwig, mentioned above, worked in this profession) and industrial workers. It was acknowledged that they would achieve teaching qualifications in the course of working, and on account of their professional experience they would guarantee education in the socialist spirit. However, educators did not always reach the expectations placed in them, the example of which may be terminating the employment contract with three teachers during the school year 1951/1952, as a result of their

³⁹ R. Stępień, *Szkolnictwo niemieckie w Legnicy po II wojnie światowej. Kalendarz ważniejszych wydarzeń*, „Szkice Legnickie” 2005, XXVI, s. 246–249.

⁴⁰ T. Browarek, *Ludność niemiecka w polityce państwa polskiego...*, s. 351–352.

inappropriate attitude to the People's Poland and conducting classes not in accordance with the official programme⁴¹. Due to this reason, the staff composition in SP 9 was undergoing continuous fluctuations, and the only permanent teachers in the years 1951–1963 were H. Hedwig i J. Sklepkiewicz⁴².

Among other barriers significantly limiting the development of German education in Legnica, especially in the initial period of its functioning, a lack of teaching aids and coursebooks can be identified, deficit of which was attempted to be solved by import from the NRD. Because they deviated fundamentally from the teaching programme obligatory in Poland, only providing appropriate books by the State Publishing House since 1954 catered for all the needs in this respect. An additional obstacle in normal functioning of education was not uncommon absence of the pupils caused by their poverty and lack of possibilities to commute to school. Many children were being brought up by single mothers, working on State Farms or performing odd jobs and earning very low wages. For this reason, the Local Education Department in Legnica devoted considerable financial expenses, among others, to feeding, material benefits (including allowances) and taking medical care of children, which could not be secured by home environment⁴³.

Conclusion

Building a uniform society was the main aim of the politics of ethnicity in the People's Poland, however, in the selected moments of its existence, a significant evolution can be identified in the activities conducted by the state. Directly after the end of the war, national homogeneity of the state was aimed at, among others, by eviction or assimilation of the "non-Polish elements", but since the end of the forties these activities were retreated, being replaced by attempts of forming a multinational community of citizens. These measures were continued in the next decade, and their apogee was connected with the so-called "relaxation", i.e. a limited liberalization of the political system after 1956. Socio-cultural societies of the described groups were arising at that time, their representatives were included in the political life of the country, and also the development of their own national culture was allowed. However, relative autonomy did not last long, and already since the mid sixties, a significant reduction can be observed of the licensed freedom which the minorities enjoyed. Since the next decade, until the end of the eighties, the issue of ethnic fragmentation of PRL disappeared entirely from the public discourse. Evolution of the state influence on the non-Polish groups was also reflected in the education run for them, which was an important element of the politics of ethnicity of the People's Republic. According to its principles, the above mentioned education could come to existence (or be reborn) at the end of the forties – from the moment of implementation of the assumption of the "proletarian internationalism" – and it could develop until the second half of the sixties, replaced then by marginalization and return to realization of the idea of mono-national Poland.

⁴¹ B. Ociepka, op. cit., s. 113–116.

⁴² R. Stępień, A. Stępień, *Szkolnictwo niemieckie w Legnicy po II wojnie światowej...*, s. 55–59.

⁴³ B. Techmańska, *Szkolnictwo mniejszości narodowych w powojennej Legnicy*, „Pamięć i Przyszłość” 2014, nr 2(24), s. 47–49.

Referring to the standpoint of R. Zenderowski and J. Pieńkowski mentioned in the present elaboration, an observation seems to be authorised, that a weighty aim of the activities undertaken by the state in terms of national minorities, especially in the years 1944–1947 and after 1968, was their exclusion from the life mainstream and striving for “ethnic completeness” of the country. Thereby, it can be accepted, following T. Browarek, that the model of politics of ethnicity characteristic for People’s Poland turned out to be the integrative type of the compulsory variant, evolving at times in the direction of the segregationist model. The above observation allows for confirmation of the validity of the research hypothesis raised previously, according to which the politics of ethnicity of the post-war Poland was undergoing fluctuations comprising both stages of realization of the homogeneity idea as well as tolerating the limited nationality fragmentation of the state.

Bibliography

- Browarek T., *Szkolnictwo mniejszości niemieckiej w Polsce po II wojnie światowej*, „Przełęcz Historyczno-Oświatowy” 2002, nr 3–4.
- Browarek T., *Determinanty polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, „Studia Śląskie” 2015, LXXVII.
- Browarek T., *Ludność niemiecka w polityce państwa polskiego w latach 1945–1989*, Wydawnictwo UMCS. Lublin 2015.
- Browarek T., *Szkolnictwo dla ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1989* [w:] red. G. Schiller, *Edukacja mniejszościowa w Polsce. Wczoraj, dziś i jutro*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice–Opole 2015.
- Browarek T., *Uwarunkowania polityki etnicznej państwa polskiego po 1989 roku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2018.
- Chałupczak H., *Problemy metodologiczne badania polityki etnicznej państw Europy Środkowo-Wschodniej* [w:] red. H. Chałupczak, M. Pietraś, E. Pogorzała, *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie transformacji i integracji. Wymiar społeczny*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowica w Zamościu, Wydawnictwo Officina Simonidis, Zamość 2013.
- Gretschel J., *Sytuacja powojenna Niemców w Legnicy* [w:] red. I. Lipman, *Wczoraj, dziś, jutro. 50 lat Niemieckiego Towarzystwa Kulturalno-Społecznego na Dolnym Śląsku*, NTSK, Wrocław 2014.
- Gudaszewski G., *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2015.
- Halicka B., *The everyday life of children in Polish-German Borderlands during the early postwar period* [In:] ed. M. Venken, *Borderland Studies Meets Child Studies*, Peter Lang Edition, Frankfurt am Mein 2017.
- Jankowiak S., *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2005.

- Janusz G., *Usytuowanie mniejszości narodowych w społeczeństwie i polityce państwa polskiego po 1945 r.* [w:] *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. J. Jachymek, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1992.
- Łodziński S., *Polityka państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989–1993 (Na tle rozwiązań prawnych obowiązujących w państwach europejskich i regulacji przygotowywanych w ramach prac Rady Europy)*, Raport Nr 22, Kancelaria Sejmu Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa 1994.
- Łodziński S., *Polityka wobec mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w latach 1945–2008* [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej. Wybrane elementy polityki państwa*, red. S. Dudra, B. Nitschke, NOMOS, Kraków 2010.
- Madajczyk P., *Niemcy polscy 1944–1989*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
- Matelski D., *Niemcy w Polsce w XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa–Poznań 1999.
- Mironowicz E., *Polityka narodowościowa PRL*, Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Białystok 2000.
- Ociepka B., *Niemcy na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.
- Olejnik L., *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003.
- Pogorzała E., *Mniejszości narodowe i etniczne w polityce oświatowej państwa polskiego w latach 1944–1966*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Zamościu, Zamość 2009.
- Stępień R., *Szkolnictwo niemieckie w Legnicy po II wojnie światowej. Kalendarz ważniejszych wydarzeń*, „Szkice Legnickie” 2005, XXVI.
- Stępień R., Stępień, A., *Szkolnictwo niemieckie na Dolnym Śląsku i w Legnicy w latach 1945–1963*, „Szkice Legnickie” 2014, XXXV.
- Szczepański A., *Wyjazdy etnicznych i autochtonicznych przedstawicieli mniejszości niemieckiej z terenu Polski po II wojnie światowej* [w:] *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych*, red. M. Kulesza, PWSZ im. Witelona w Legnicy, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Legnica–Łódź 2009.
- Szulc S., *Powszechny sumaryczny spis ludności z 14 II 1946 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1947.
- Techmańska B., *Szkolnictwo mniejszości narodowych w powojennej Legnicy*, „Pamięć i Przyszłość” 2014, nr 2(24).
- Techmańska B., *Szkolnictwo mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku w latach 1945–1989*, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2019.
- Zenderowski, R., Chałupczak, H., Baluk, W., *Polityka etniczna: próba teoretycznej konceptualizacji* [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. R. Zenderowski, H. Chałupczak, W. Baluk, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015.
- Zenderowski, R., Pieńkowski J., *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Tom 1. Zagadnienia teoretyczne*, Instytut Politologii UKSW, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2014.

STRESZCZENIE

Andrzej Szczepański

**Szkolnictwo mniejszości niemieckiej w Legnicy w latach 1951–1963
jako element polityki etnicznej „Polski Ludowej”**

Polityka etniczna w okresie tzw. „Polski Ludowej”, tj. w latach 1944–1989 charakteryzowała się brakiem jednolitej koncepcji postępowania wobec mniejszości narodowych. Pomimo, że jej głównym założeniem było urzeczywistnienie wizji państwa jednolitego narodowościowo, to jednak w wybranych momentach akceptowano fragmentaryzację etniczną społeczeństwa. W konsekwencji oświata mniejszości narodowych, będąca immanentną częścią wspomnianej polityki, także podlegała istotnym fluktuacjom, obejmując m.in. działania o charakterze ideologicznym, organizacyjnym i programowym.

Nadrzędnym celem powstania niniejszego artykułu było podjęcie próby charakterystyki funkcjonowania szkolnictwa mniejszości niemieckiej w Legnicy, w kontekście obowiązującej wówczas polityki etnicznej państwa, w tym jego polityki oświatowej.

Słowa kluczowe: polityka etniczna, mniejszość niemiecka, Polska Rzeczpospolita Ludowa, szkolnictwo mniejszości narodowych, Legnica.

Data wpływu artykułu: 22.05.2020 r.

Data akceptacji artykułu: 3.06.2020 r.

Oksana Kravchenko

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine)
e-mail: okskravchenko@ukr.net

Nataliya Koliada

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine)
e-mail: koliada_n@ukr.net

Quality of social workers' training: the essence of the issue

SUMMARY

This paper reveals and substantiates the components in the process of ensuring the quality of specialists' professional training in the social sphere. At the same time, the mechanism of determining the quality of providing educational services in this area has been explored. The work (within the descriptive design of social work research) is based on the analysis of the content of future social workers' training in higher education establishments as well as on a systematic approach as a set of interrelated components of vocational education which in their unity ensure the appropriate result. The authors also applied the "Kachobrus" methodology (abbreviation from kachestvo obrazovatelnyh uslug (quality of educational services)). It was established that in the process of training future social workers the key tasks are to create an educational environment effective for the development of future specialist's professional competences, to provide the integration of theoretical knowledge and practical training, to instil the significance of social work, namely, to present the role of a social worker as important in modern social policy of Ukraine.

Key words: social education, vocational training, competences, university, educational technologies, quality of educational services.

Introduction

Nowadays social education has actively been developing as one of the significant areas in vocational education. Taking into consideration the dynamism of social cataclysms we can say that such situation is caused by both external and internal factors, presented in the social development of the state. The social sphere with its development for more than 20 years has the great need in well-trained and highly skilled professionals as well as the huge demand for social services and social security.

According to the scientific literature, social work represents one of the most versatile and labour-intensive types of professional activity in the field of human relationship

and belongs to the most difficult “professions connected with help”¹. It requires the constant application of new approaches, the use of innovative technologies, the formation of psychological sustainability, self-development and self-improvement.

Since the issue of training social workers has been implemented in Ukraine for considerably short period of time, the experience and practices of foreign researchers are of great significance for us. We pay special attention to works of M. Bogo, N. Botha, M. Brown, J. Carpenter, O. Dale, R. Smith, G. Harrison, R. Turner, S. Hussein, R. Reyneke, F. Turner.

L. Parker’s thesis is also important for our research as it presents recommendations on four of the systems involved in supervision which focus on: supervisors prioritising their competencies and creating opportunities to practise them and improve in them; organisations needing to emphasise the importance of professional competencies, specify them in supervisors’ job descriptions and encourage opportunities for competencies to be learnt and practised; training institutions needing to offer more training in foundational and functional competencies, on both an undergraduate and postgraduate level; and finally, ethical and legal bodies needing to incorporate competencies into policy documents and to facilitate national development programmes to operationalize foundational and functional competencies².

The issues of social workers’ professional training are the subject of both domestic and foreign researchers. Among the works of domestic scientists we would like to pay attention to the researches by O. Bezpalko³, I. Zverev⁴, A. Kapska⁵, T. Semygina⁶, I. Melnychuk⁷, L. Mishchuk⁸, G. Popovych⁹, V. Polishchuk¹⁰, V. Poltavets¹¹ etc. The analysed articles of for-

¹ O. Bezpalko, *Sotsialna pedagogika: Skhemy, tablytsi, komentari* [Social pedagogy: schemas, tables, comments], Centre of Educational Literature, Kyiv 2009.

² L. Parker, *Essential professional competencies of Social Work supervisors in a nonprofit welfare organization*, Doctoral dissertation, Originally a Ph. D. thesis, [Abstract], 2017.

³ O. Bezpalko, op. cit.

⁴ I. Zvereva, (Ed.), *Entsyklopediya dlya fakhivtsiv sotsialnoyi roboty* [Encyclopedia for specialists in Social Work], Simferopol: Universum, Kyiv 2013.

⁵ Y. Kapska, (Ed.), *Sotsialna robota: tekhnolohichnyy aspekt* [Social work: technological aspect], Slovo, Kyiv 2011.

⁶ T. Semygina, *Mizhnarodna sotsialna robota: hlobalni priorytety sotsialnoho rozvytku i nove vyznachennya sotsialnoyi roboty* [International Social Work: Global Priorities for Social Development and a New Definition of Social Work], „Visnyk APSV” 2015, nr 1, s. 6–11.

⁷ I. Melnychuk, *Teoriya i metodyka profesynoyi pidhotovky maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv zasobamy interaktyvnykh tekhnolohiy u vyshchyykh navchalnykh zakladakh* [Theory and methodology of professional training of future social workers by means of interactive technologies in higher educational institutions], Doctoral dissertation, Originally a Ph. D. thesis, [Abstract] 2011.

⁸ L. Mishchuk, *Teoriya i praktyka profesynoyi pidhotovky sotsialnoho pedahoha* [The theory and practice of social pedagogues’ training]. Glukhiv: RVV HNPU im. O. Dovzhenka, 2011.

⁹ H. Popovych, *Umovy instytutsializatsiyi sotsialnoyi roboty v Ukraini* [Conditions of institutionalization of social work in Ukraine], Doctoral dissertation, Originally a Ph. D. thesis, [Abstract] 2004.

¹⁰ V. Polishchuk, *Rol volonterskoyi praktyky v protsesi profesynoyi pidhotovky maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv* [The role of volunteer practice in the process of future social workers’ training], „Naukovyy visnyk Uzhhorods’koho natsional’noho universytetu Seriya: Pedahohika. Sotsial’na robota” 2013, nr 29, s. 153–157.

¹¹ V. Poltavets, (Ed.), *Sotsialna robota v Ukraini: Pershi kroky* [Social Work in Ukraine: the First Steps], Akademia, Kyiv 2000.

eign researchers give a critical assessment of evidence-based policy and practice in social work¹², description of a collaborative team teaching model¹³, analysis of what social workers need to know to be effective facilitators of change¹⁴ etc. Investigations by L. Vinnikov, N. Haidyk, S. Kogut, A. Kulikov, G. Leschuk, T. Logvynenko, O. Olkhovych, O. Pavlishak, O. Pichkar, O. Pryshliak, L. Romanovska, G. Slozanska, N. Sobchak reveal the adaptation of foreign experience to domestic realities in this field.

In the conditions when social and economic transformations take place in the country and competition in the service market increases, quality issues in general and quality of education in particular are drawn great attention to. While domestic higher education is integrating into the international educational process, the quality of university graduates' training requires significant changes.

Considering the mentioned facts, the authors chose the *goal of the article* that is to identify and substantiate the components of the process for ensuring the quality of specialists' professional training in social sphere, and to study simultaneously the mechanism for determining the quality of providing educational services in this field.

The survey involved 4th year students studying at Social and Psychological Education Department at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, who are to receive Bachelor diplomas. The questionnaire for these students included 2 parts that combined 18 statements. They were presented in the form of the Likert scale, that is when students form their expectations and perceptions of educational services quality and mark the importance of 18 criteria proposed for them. The authors applied the methodology for measuring the quality of providing services which was called "Kachobrus" (developed by a group of researchers A. Parasuraman, V. Zeihaml, L. Berry in 1988)¹⁵.

The first part of the questionnaire fixes expectations regarding 18 criteria of educational services quality and is based at Likert's five-point scale from "completely disagree" to "completely agree". The second part with the help of a similar scale captures perceptions of educational services quality on the base of needs in a specific higher education establishment. Data processing was carried out as follows.

The authors calculated average index of expectation, perception and importance for every criterion that enabled them to comprise the ratings of expectations, perceptions and importance respectively. Zero indexes for each coefficient of quality means that the level of quality expectation matches the level of quality perception in this criterion. Negative indexes indicate that the level of expectations exceeds the level of perception. *The result is considered satisfactory when negative coefficients of quality are maximally close to zero indexes.*

¹² C. Diaz & S. Drewery, *A Critical Assessment of Evidence-Based Policy and Practice in Social Work*, „Journal of Evidence Informed Social Work” 2016, nr 13(4), s. 425–431.

¹³ R. M. Moore, K. H. Darby & M. E. Blak, *A Collaborative Team Teaching Model for a MSW Capstone Course*, „Journal of Evidence Informed Social Work” 2016, nr 13(4), s. 386–393.

¹⁴ J. Littrell, „*How Addiction Happens, How Change Happens, and What Social Workers Need to Know to Be Effective Facilitators of Change*”, „Journal of Evidence Based Social Work Practice” 2011, nr 8(5), s. 469–486.

¹⁵ A. Lyfenko, *Analiz otnošeniya studentov k kachestvu obrazovatelnykh uslug* [Analysis of Students' Attitude to the Quality of Educational Services] [w:] A. Lyfenko, T. Subbotina, *Politika, ekonomika i sotsialnaya sfera*, retrieved from: https://elibrary.ru/title_about.asp?id=57193, dostep: 12.12.2019 r.

Method

The research (within the descriptive design of social work investigation) is based on the analysis of the content of future social workers' training in higher education establishments as well as on a systematic approach as a set of interrelated components of vocational education which in their unity ensure the appropriate result. For the questioning of students – future social workers – the authors applied the methodology aimed at measuring the quality of providing services. It was given the name “Kachobrus” when used in education (abbreviation from *kachestvo obrazovatelnyh uslug* (quality of educational services)).

Results

The quality of specialists' professional training in the social sphere is ensured by interdependent components: conditions, process and the result of educational activity. Due to the task of this study we consider the quality of a specialist's training as a process and as the result that consists of the following components.

1. The quality of the potential university entrant's preparation

It includes the level of training, the motivation developed for obtaining a profession, a certain ideological position, the process of adaptation to the new conditions in the educational establishment. Here, the most important factor, to our point of view, is the *professional guidance activity*. Based on the relevant abilities, capacities and opportunities it would allow developing high school students' (grades 9-11) motivation for the future profession, revealing their social significance, distinguishing the prospects of personal involvement in solving the problems of the individual, the family, the community etc. The system of vocational guidance activities provides continuity and interdependence of actions (computer professional diagnostics, competitions among students for the best social project, charity events organized by children and students-future social workers, open door days, action “One day in student life”, competition for best research, psychological tests etc.).

At the same time, it is stated as very important to create conditions for the adaptation of yesterday's entrants to the new conditions in higher education establishments, in particular, to increase the motivation for the profession they have chosen. The following options are relevant: learning the disciplines “Introduction to a specialty”, “Theory of social work”; organizing some events on the Day of Social Workers in Ukraine, the World Social Work Day; involvement in the volunteer work of the Students' Social and Psychological Service and other structural subdivisions of the university (Centre of Social and Educational Integration “Without barriers”, Centre of Gender Education, School of Social Knowledge); providing social services in social institutions under the supervision of specialists here.

2. The quality of educational programs, educational syllabus, and methodological support of the disciplines

In accordance with the main positions in the Law of Ukraine “On Higher Education” (2014), the purpose of higher education is to train a qualified specialist of the appropriate level and a profile, competitive in the labour market, competent, professional and well-informed

in related fields of activity, ready for permanent professional growth, social and professional mobility. Consequently, the implementation of this law means that the educational process in higher education establishment is carried out according to the new standards. They are developed as the next generation standards that can replace the former Branch Standards in Higher Education, developed and implemented in 2002-2014 in accordance with the current law. New standards should be based on a competent approach and share the requirements to a specialist, elucidated in the Bologna Process and the International Project of European Commission "Tuning Educational Structures in Europe" (Tuning Educational Structures in Europe, TUNING).

On the 29th of April, 2015, the Cabinet of Ministers of Ukraine passed the Order № 266 that certified Social Work as a separate branch of knowledge and stated the right to train specialists according to Bachelor or Master educational programmes. The new standards of higher education (educational programmes, requirements to future specialists and their professional skills etc.) are being developed in this field now.

Educational (professional or scientific) programme is stated by the experts as a system of educational components at the appropriate level of higher education within the definite specialty. It defines the requirements for the educational level of persons who can start tuition under this program, the list of academic disciplines and the logical sequence of their studying, the number ECTS credits required for this program, as well as the expected learning outcomes (competencies) that the applicant of a relevant higher education degree must possess¹⁶.

The development and implementation of such educational programs transfer the importance from the learning process to its result, when the content and the organization of training is constructed on the competency-based approach and the search for its effective implementation takes place. At the same time, in the process of training of specialists for the social sphere, free choice of disciplines becomes an important motivational factor which will allow the student, according to his own professional beliefs, to plan his own educational activity.

3. The quality of educational technologies that contribute to the formation of professional competencies

Transferring the emphasis from the "a certain set of knowledge", "knowledge school" (when attention is paid to knowledge acquiring but not to its application in practice) to the creation of a "school of understanding and thinking" involves the search for ways of forming an interactive educational environment. The transition to active methods and forms of learning with the inclusion of elements of problem solving, scientific research skills, and various forms of independent work are considered to be rather important too. It is especially significant to take into account the specifics of a future social worker's professional duties. The "man – man" profession requires constant communication and the activity in this field is aimed at providing various social services to activate the potential of the client, that involves the simultaneous mobilization of professional knowledge and skills depending on the client's problems, etc. The previously mentioned factors motivate the use of educational technologies different from traditional ones to allow organizing the educational process. It can be done by taking into account the professional orientation of the specialty "Social Work" and by an orientation towards the students' personality, their interests, abilities, career settings

¹⁶ I. Zvereva, (Ed.), op. cit.

for self-realization in the further professional activity. Actually, in the process of teaching the student acts as a subject together with a teacher, and their personal development becomes one of the main educational tasks.

According to the results of educational activity, the main professional competencies must be formed in the future social worker as they determine the content, technologies, forms and methods of teaching in the conditions of the university. In modern education here is a constant search for approaches to establishing a set of these competencies.

For example, the Council on Social Work Education, the accrediting agency for social work education in the United States, mandates that all Master of Social Work programs develop and implement an explicit curriculum that prepares graduates for practice by mastering a set of core competencies: ethical and professional behaviour; diversity and difference in practice; human rights and social, economic, and environmental justice; practice-informed research and research-informed practice; policy practice; engaging with individuals, families, groups, organizations, and communities; assessment of individuals, families, groups, organizations, and communities; evaluation of practices with individuals, families, groups, organizations, and communities (BU School of social work). The NSWCF has identified the behavioural competencies required of all social workers, both in Direct and Indirect Practice. There are ten behavioural competency categories, classified into five clusters: Envision (Community and networks), Empower (Client-focus), Enable (Enable solutions), Elevate (Leadership), and Evaluate and Energise Self (Self-Management)¹⁷.

The work of E. Guttman, Z. Eisikovits, A. N. Maluccio¹⁸ identify four categories according to which competencies are differentiated. These are intellectual competence, performance competence, personal competence and consequence competence. These competencies are directly related to the professional responsibilities of supervisors and the successful fulfilment of their position. Intellectual competence is concerned with knowing what to do, when to do it and with whom to do it. Performance competence involves understanding how to act in any given situation. Personal competence consists of the supervisor understanding him/ herself and the desire for self-development. Consequence competence involves supervisors being able to determine the effectiveness of their interventions, and this takes place on two levels.

In addition to competence approach, it is advisable to draw attention to the technological orientation of professional social work, which is focused on social assistance, support, social services and protection. The basic technologies of social work include the following: social examination and social diagnosis; social adaptation, social rehabilitation, social prevention and correction; social welfare, guardianship and patronage; education and information; innovative technologies, etc. The analysed scientific works outlined the components in the system of future social workers' training and the practical application of social work technologies: the availability of the necessary didactic tools for the implementation of social work technologies in practical activities; high level of teachers' pedagogical skills, methods and tech-

¹⁷ *National Social Work Competency Framework*, Retrieved from: <https://www.ssi.sg/SSI/media/SSI-Media-Library/Documents/National-Social-Workers-Competency-Framework.pdf>, 2015, dostę: 01.10.2019 r.

¹⁸ E. Guttman, Z. Eisikovits & A. N. Maluccio, *Enriching social work supervision from the competence perspective*, „Journal of Social Work Education” 1988, nr 24(3), s. 278–288.

niques; systematic use of innovative technologies; variety, variability, consistent change of different types of technologies; the reflection of implemented pedagogical technologies¹⁹.

In the process of social education development, effective forms and methods of teaching can be identified. The authors of the article concentrate mostly on problem lecture, case studies, thematic discussions, round tables, business games, trainings, interactive learning technologies, critical thinking technologies, etc.

In the educational process special development technologies are important to use too. They are usually aimed at forming technological readiness for professional activity in future social specialists. These include the following: development of social projects by individual or in group; organizing a competition of social advertising; analysis of video stories based on real situations; participation in charity action "A child's dream to come true"; participation in social actions in children's homes, rehabilitation centres, homes for the elderly; active work in "Schools of Social Education" as a platform for regular meetings with specialists of social institutions; volunteer activity; performing the main tasks of University social departments (Student Social Psychological Service, Centre for Social and Educational Integration "Without barriers", Centre for Gender Education, Centre for Professional Diagnosis and Training Technologies).

In our opinion, the use of practice-oriented technologies in the process of social workers' training allows the formation of professional identity, future specialists' awareness of social work peculiarities, and competitiveness in further professional activities.

4. The quality of organizational, teaching and methodological support of practical training that allows, in conditions of real social activity, improving and consolidating competences

Practical training of students is an organic component of professional training, which is regulated by the relevant rules. Each type of practice involves acquiring a certain amount of practical knowledge, skills and abilities in accordance with the content and objectives of professional disciplines and these of practical training at every educational level.

Organizational and pedagogical conditions of students' practice include: establishing partnerships between universities and social institutions as the places for practice and potential work; cooperation with supervisors – institution staff who work with students during their practice; ensuring the practical component in vocational training throughout the entire period of students' training; diversity and gradual complication of the content and forms of practical training; creating educational and research tasks and contents of practical training; forming conditions and opportunities for students to study during practice, mastering new knowledge and technologies of social work, testing their ideas and initiatives²⁰.

Taking into consideration the fact that specialties "Social pedagogy" and "Social work" are interconnected, the authors of the article consider the approaches to the practical training of social sphere specialists as reasonable and based on the principles of the systematic approach. This can be summarized in the following statements:

¹⁹ O. Karpenko, *Profesijna pidhotovka maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universytet-skoyi osvity* [Professional training of future social workers during their studying at university], Doctoral dissertation, Originally a Doctor of Sciences thesis, [Abstract] 2008.

²⁰ N. Tverezovska & L. Satanovska, *Praktyka studentiv u sotsialnykh ustanovakh Ukrainy* [Student practice in social institutions of Ukraine], Tsentр uchbovoyi literatury, Kyiv 2013.

1) the main objective of the practice is the training of specialists who are able to create not only personally but also socially significant products of activity (changes (self-changes) of individuals, groups, communities, systems of social connections and interactions of different levels), to find reasonable solutions to various multi-level social problems and effective ways of their prevention, are ready to actively influence the development of professional business and professional community, to take social and ethical obligations in the professional context, to ensure results expected by society on the basis of the existing professional readiness;

2) the main part of the content component within students' practice is their educational and professional activity, which can differ in the conditions (real professional activity that ensures the integration of the educational and professional environment), the content, creative character, personal formation of the specialist (optimization and harmonization in the processes of professional socialization and professional individualization);

3) the active component as a part of students' practice is characterized by the subject-subject interaction of a teacher and a student, students' active acquiring leading, coordinating, steering roles;

4) practice management involves the creation of external conditions that can optimize and direct the self-development of a professional. It is based on the student's actual updating of his subject position in the educational process, realizing his professional reality having "I am an actor" position, professional self-development as a result of reflexive activity²¹.

The standards of higher education and the educational and professional program of specialists' training in the specialty "Social Work" require the involvement of Social and Psychological Education Faculty students in Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University to alternative types of practically oriented preparation and provision of social services. In particular, the well-known activity here is the patronage over:

1) orphaned children in the Regional Centre for Social and Psychological Rehabilitation of Children in Uman city, children's regional orphanages of the family type. Here the volunteers of the Student Social and Psychological Service usually organize social actions, excursions, quests, thematic events, charity activities and can test the technologies of social adaptation and rehabilitation for children and young people;

2) children with disabilities and their families. The patronage is provided in cooperation with rehabilitation institutions. The volunteers introduce technology of inclusive rehabilitation and social tourism as a modern type of tourism that allows any person to be included in tourism activity, regardless of his physical abilities and takes into account the peculiarities of his physical and psychological state. It is considered, first of all, as a powerful means of active rehabilitation through medical, psychological, pedagogical, professional, labour, physical, education events and promotes the availability and integration in all spheres of life. The activities of the Centre for Social and Educational Integration "Without Barriers" are worth mentioning as it serves as a good platform for students' volunteering practice. The authors of this research state introduction of the discipline "Inclusive tourism", the implementation of the project "Open the world together", organization of Student Competition for scientific projects "Travel without Barriers" and similar events as rather important;

²¹ N. Larionova, *Formuvannya profesynoyi hotovnosti maybutnikh sotsialnykh pedahohiv u protsesi navchalnykh praktyk* [The formation of professional readiness of future social pedagogues in the process of educational practice], Doctoral dissertation, Originally a Ph. D. thesis, [Abstract] 2013.

3) participants of the ATO (anti-terrorist campaign) and their families within the National-Patriotic Camp for Student Youth "Diya (Action)" functioning. The patronage is usually organized during training, development and testing of workshops for this category of clients, cooperation with non-governmental organizations in the region;

4) stationary institutions for the elderly people. The students are involved into organization of charity events, search and realization of material assistance, cultural and leisure events, educational activities within the activities of the Third Age Universities.

However, realization of joint project of both Pavlo Tycyna Uman State Pedagogical University and Centre of Leisure and Recreation for School Age Children "Barvograi (Colourful)" at Department of Labour Administration and Population Social Protection at Uman Council is known to contribute to students' improving the professional knowledge and skills, social work technologies at the place of residence. For students it is a good possibility to test the methods of "street social work" (an approach to action in dealing with violence-oriented young people) in practice.

Students' practice in "Ukrainian Centre for Children "Moloda Gvardiya (Young Guard)" is also treated as methodologically important and professionally-oriented one. Such activity results in future social workers' professional skills being improved during their work with temporary but real children's collective (team). Students promote social adaptation and positive socialization of the individual by helping to acquire social norms and values. Besides, the temporary collective usually consists of children from different social layers (orphaned children, children deprived of family care, children of ATO participants, children with disabilities, children from large families, children of refugees etc.) and it allows practical use of social work different technologies (diagnostics, adaptation, prevention, rehabilitation, etc.), forms and methods in specific conditions.

As a consequence, an innovative approach to the organization and methodological provision of practical training is of key importance in the process of training specialists who are ready to solve complex social problems, to search for effective ways of ensuring social well-being of an individual, group, or community and to intensify every person's potential abilities, to provide qualitative social services for different groups of clients.

5. The quality of specialists' training (results of Examination Commissions, employers' references, graduates' employment)

In accordance with the Law of Ukraine "On Higher Education" (2014), the quality of higher education is the level of knowledge, abilities, skills and other competences acquired by a person that reflects competence within higher education standards. To think about organizing the process of qualitative training of social work specialists, we must first analyse the components of educational activity which are as follows:

- axiological is connected with the formation of a set of goals-values that are meaningful for the development of educational programs, curricula, work programs of disciplines, programs of practice;
- managerial presents regulation of the educational process and involves a dynamic analysis of the information obtained for the correction of the educational process on the basis of monitoring its effectiveness;
- organizational is treated as the system of interactions between subjects in educational and professional environment, which provides optimal organization of educational process, and educational possibilities for every individual;

- content is manifested through the content of the educational process, reflecting the specifics of a certain profession in a specific area of social work;
- technological is linked with a complex of traditional and innovative pedagogical technologies, which allow to ensure the quality of education²².

At the same time, the system for ensuring the quality of educational activities and the quality of higher education involves the following procedures and measures:

- monitoring and periodic review of educational programs; annual assessment of higher education graduates, scientific and pedagogical workers in higher educational establishments;
- training of scientific and pedagogical workers at advanced level;
- - availability of the necessary resources for the organization of the educational process in the whole, and independent work of students in particular, for each specialty;
- organization of control measures allowing to objectively determine the level of educational achievements and the formation of the relevant competences etc²³.

The system for ensuring the quality of specialists' training focuses on the results of education that is a set of knowledge, skills, abilities, and other competences acquired by the student in the process of training in a certain educational and professional program. The level of formation of competences acquired through training is determined by the set of the following criteria: the *praxeological* criterion includes readiness and ability to apply the knowledge, skills and competences acquired; *cognitive* criterion involves mastering the system of specialty knowledge; *active* criterion comprises ability and skills to solve problems, to plan and implement one's own professional activities; *axiological* criterion manifests the formation of a certain system of values for professional activity; *reflexive* criterion shows the ability of self-examination, objective self-esteem, readiness to identify difficulties and their causes.

To conclude we must say that in the process of preparing future social workers, the following tasks are of great importance: creating an educational environment for the specialist's professional competence, the integration of theoretical knowledge and practical training, awareness of the social work significance, namely, the role of a social worker as a subject of the modern social policy implementation in Ukraine.

Discussion

In the context of the mentioned above statements, ensuring the quality of graduates' training in higher education in general and future social workers in particular become more and more important. Quality being considered from the recipient's point of view is even more significant. Therefore, a survey was conducted to determine the attitude of students – future social workers – to the quality of educational services that they receive at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. The survey involved full-time 4th year

²² Platonova, N., *Tekhnologicheskii aspekt podgotovki sotsialnykh rabotnikov v usloviyakh modernizatsii vysshei shkoly* [Technological aspect of social workers' preparation under conditions of higher education modernization], „Uchenye zapiski Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta psikhologii i sotsialnoi raboty” 2013, nr 2, s. 37–43.

²³ *Zakon Ukrainy „Pro vyshchu osvitu”* [Law of Ukraine “On higher education”], retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>, 2014, dostep: 22.10.2019 r.

students who complete their Bachelor degree education and study at the Faculty of Social and Psychological Education.

Quality is significant to consider from the position of the recipient of certain services. Actually, conducting such an in-depth analysis allows higher education institutions to determine the benefits of educational activities, as well as to identify the aspects for being improved in the future. Therefore, a survey was held to determine the attitude of students (future social workers) to the quality of educational services they receive at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. About 300 full-time students of 2d, 3d, and 4th year courses who were acquiring specialty "Social Work" were engaged in the survey conducted in 2017. The results are presented in the table.

Table 1. The quality of university services

№	University services	Expectations	Perception	Quality index
1	Quality of lecture delivering	4.53	4.0	-0.53
2	Quality of classes and seminars organization	4.06	3.6	-0.46
3	Quality of laboratory classes organization	3.6	3.4	-0.2
4	Content and effectiveness of educational materials	4.13	4.0	-0.13
5	Passion to profession	4.4	4.0	-0.4
6	Intellectual potential	4.2	4.0	-0.2
7	Communication abilities	4.4	4.26	-0.14
8	Exactingness	4.33	4.06	-0.27
9	Availability of education materials and laboratories	3.73	3.93	0.2
10	Availability of computers	4.46	4.26	-0.2
11	Availability of educational literature	4.06	3.66	-0.4
12	Schedule effectiveness	3.6	3.53	-0.7
13	Availability of rooms in the hostels	3.13	3.33	-0.2
14	The prestige of a university diploma	4.46	4.46	0
15	The prestige of a university diploma on a definite specialty	4.26	4.0	-0.26
16	The prestige of acquiring a definite specialty in university	4.13	3.93	-0.19
17	Possibility to find work on a definite specialty	3.93	3.73	-0.2
18	Assistance of university to students' further employment	4.06	3.53	-0.53

Source: Own study.

For the convenience of further analysis, these criteria are given in the table 2. The measurement system in the following table is the indicators of the same questionnaire, but the presented results are listed according to their importance (from the most important to less important ones). Such monitoring will make it possible to see which services of higher education institution have the highest approval among students and which require the adoption of managerial decisions and organizational and content measures to improve them.

Table 2. The importance of University services

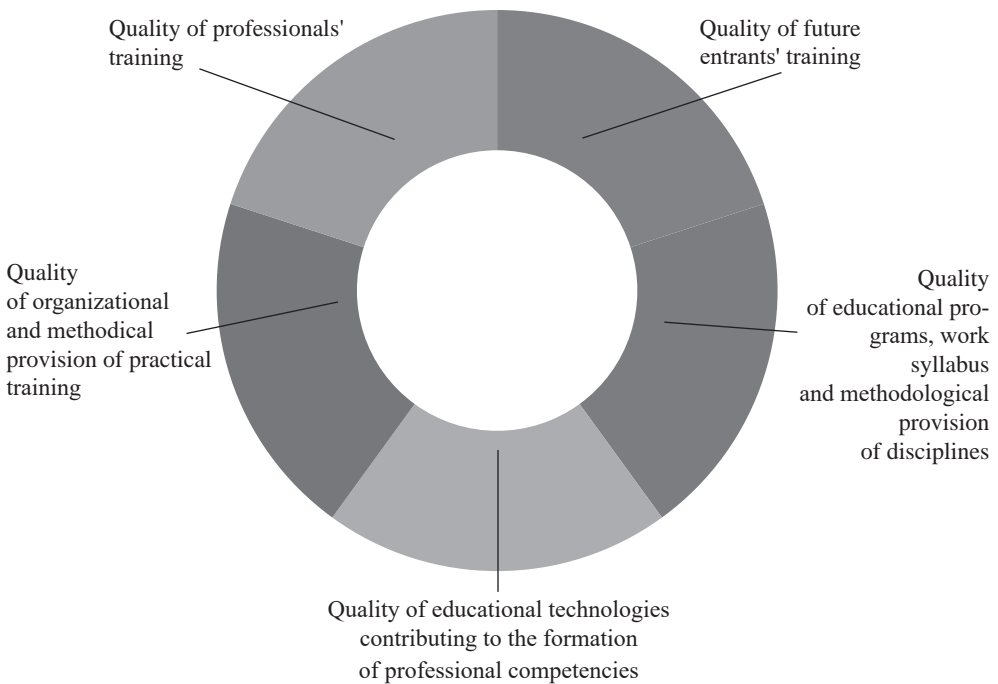
№	University services	Importance
1	Availability of computers	4.53
2	Communication abilities	4.46
3	Contents and effectiveness of educational materials	4.4
4	Exactingness	4.33
5	The prestige of a university diploma	4.33
6	Availability of educational literature	4.26
7	The prestige of a university diploma on a definite specialty	4.26
8	Quality of lecture delivering	4.2
9	The prestige of acquiring a definite specialty in university	4.13
10	Possibility to find work on a definite specialty	4.13
11	Passion to profession	4.0
12	Intellectual potential	4.0
13	Availability of education materials and laboratories	3.86
14	Quality of classes and seminars organization	3.8
15	Schedule effectiveness	3.73
16	Assistance of university to students' further employment	3.66
17	Quality of laboratory classes organization	3.4
18	Availability of rooms in the hostels	3.33

Source: Own study.

The graduates were also offered a methodology for determining their motivation to acquiring higher education. They had to choose the most appropriate indicators out of 16 presented ones. The most popular answers were to become a highly skilled specialist (73%), to gain deep and solid knowledge (67%), to realize successfully future career (67%), to receive a diploma (40%). These results enable us to conclude that the graduates are quite aware of their future professional activities; they have the desire to implement and to prove their knowledge and skills, and ultimately, are ready to perform professional duties.

Conclusions

Thus, the authors of the article have revealed and have proved the components of the process for ensuring the quality of professional training of specialists in the social sphere. Among them we identify the quality of the potential university entrant's preparation; the quality of educational programs, educational syllabus, and methodological support of the disciplines; the quality of educational technologies that contribute to the formation of professional competencies; the quality of organizational, teaching and methodological support of practical training that allows, in conditions of real social activity, to improve and consolidate these competences; the quality of specialists' training. At the same time, the mechanism of determining the quality of providing educational services in this area has been explored.

Components of quality assurance process for training professionals in Social sphere

It is established that in the process of training future social workers the key tasks are to create an educational environment effective for development of the future specialist's professional competences, to provide the integration of theoretical knowledge and practical training, to instil the significance of social work, namely, the role of a social worker as an important agent in modern social policy of Ukraine.

Bibliography

- Bezpalko, O., *Sotsialna pedagogika: Skhemy, tablytsi, komentari* [Social pedagogy: schemas, tables, comments], Centre of educational literature, Kyiv 2009.
- BU School of social work*, Retrieved from: <https://www.bu.edu/ssw/>, dostep: 01.12.2019 r.
- Diaz, C. & Drewery, S., *A Critical Assessment of Evidence-Based Policy and Practice in Social Work*, „Journal of Evidence Informed Social Work” 2016, nr 13(4), s. 425–431.
- Gusak, V.M., *Shlyakhy formuvannya profesiynoyi kultury maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universytetu* [Ways of the professional culture formation in future social workers in the university], retrieved from: irbis-nbuv.gov.ua, 2010, dostep: 13.11.2019 r.
- Guttman, E., Eisikovits, Z. & Maluccio, A.N., *Enriching social work supervision from the competence perspective*, „Journal of Social Work Education” 1988, nr 24(3), s. 278–288.
- Kapska, Y. (Ed.), *Sotsialna robota: tekhnolohichnyy aspekt* [Social work: technological aspect], Slovo, Kyiv 2011.
- Karpenko, O., *Profesiyna pidhotovka maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universyetskoyi osvity* [Professional training of future social workers during their studying at university], Doctoral dissertation, Originally a Doctor of Sciences thesis, [Abstract] 2008.
- Larionova, N., *Formuvannya profesiynoyi hotovnosti maybutnikh sotsialnykh pedahohiv u protsesi navchalnykh praktyk* [The formation of professional readiness of future social pedagogues in the process of educational practice], Doctoral dissertation, Originally a Ph. D. thesis, [Abstract] 2013.
- Littrell, J., *How Addiction Happens, How Change Happens, and What Social Workers Need to Know to Be Effective Facilitators of Change*, „Journal of Evidence Based Social Work Practice” 2011, nr 8(5), s. 469–486.
- Lyfenko, A., *Analiz otnosheniya studentov k kachestvu obrazovatelnykh uslug* [Analysis of Students' Attitude to the Quality of Educational Services] [w:] A. Lyfenko, T. Subbotina, *Politika, ekonomika i sotsialnaya sfera*, retrieved from: https://elibrary.ru/title_about.asp?id=57193, dostep: 11.11.2019 r.
- Melnychuk, I., *Teoriya i metodyka profesiynoyi pidhotovky maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv zasobamy interaktyvnykh tekhnolohiy u vshchyykh navchalnykh zakladakh* [Theory and methodology of professional training of future social workers by means of interactive technologies in higher educational institutions], Doctoral dissertation, Originally a Ph. D. thesis, [Abstract] 2011.
- Mishchuk, L., *Teoriya i praktyka profesiynoyi pidhotovky sotsialnoho pedahoha* [The theory and practice of social pedagogues' training]. Glukhiv: RVV HNPU im. O. Dovzhenka, 2011.
- Moore, R.M., Darby, K.H. & Blake, M.E., *A Collaborative Team Teaching Model for a MSW Capstone Course*, „Journal of Evidence Informed Social Work” 2016, nr 13(4), s. 386–393.
- National Social Work Competency Framework*, Retrieved from: <https://www.ssi.sg/SSI/>

- media/SSI-Media-Library/Documents/National-Social-Workers-Competency-Framework.pdf, 2015, dostęp: 01.08.2019 r.
- Parker, L., *Essential professional competencies of Social Work supervisors in a nonprofit welfare organization*, Doctoral dissertation, Originally a Ph. D. thesis, [Abstract], 2017.
- Platonova, N., *Tekhnologicheskii aspekt podgotovki sotsialnykh rabotnikov v usloviyakh modernizatsii vysshei shkoly [Technological aspect of social workers' preparation under conditions of higher education modernization]*, „Uchenye zapiski Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta psikhologii i sotsialnoi raboty” 2013, nr 2, s. 37–43.
- Polishchuk, V., *Rol volonterskoyi praktyky v protsesi profesiynoyi pidhotovky maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [The role of volunteer practice in the process of future social workers' training]*, „Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu Seriya: Pedagogika. Sotsial'na robota” 2013, nr 29, s. 153–157.
- Poltavets, V. (Ed.), *Sotsialna robota v Ukraini: Pershi kroky [Social Work in Ukraine: the First Steps]*, Akademia, Kyiv 2000.
- Popovych, H., *Umovy instytutsializatsiyi sotsialnoyi roboty v Ukraini [Conditions of institutionalization of social work in Ukraine]*, Doctoral dissertation, Originally a Ph. D. thesis, [Abstract] 2004.
- Semygina, T., *Mizhnarodna sotsialna robota: hlobalni priorytety sotsialnoho rozvytku i nove vyznachennya sotsialnoyi roboty [International Social Work: Global Priorities for Social Development and a New Definition of Social Work]*, „Visnyk APSV” 2015, nr 1, s. 6–11.
- Tverezovska, N. & Satanovska L., *Praktyka studentiv u sotsialnykh ustanovakh Ukrainy [Student practice in social institutions of Ukraine]*, Tsentri uchbovoyi literatury, Kyiv 2013.
- Zakon Ukrainy „Pro vyshchu osvitu” [Law of Ukraine “On higher education”]*, retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>, 2014, dostęp: 09.11.2019 r.
- Zvereva, I. (Ed.), *Entsyklopediya dlya fakhivtsiv sotsialnoyi roboty [Encyclopedia for specialists in Social Work]*, Simferopol: Universum, Kyiv 2013.

STRESZCZENIE

Oksana Kravchenko, Nataliya Koliada

Jakość szkolenia pracowników socjalnych: istota problemu

Artykuł przedstawia i uzasadnia elementy procesu zapewniania jakości szkolenia zawodowego specjalistów w sferze społecznej. Jednocześnie zbadano mechanizm określania jakości świadczenia usług edukacyjnych w tym obszarze. Praca (w ramach opisowego projektu badań pracy społecznej) opiera się na analizie treści szkolenia przyszłych pracowników socjalnych w szkołach wyższych, a także na systematycznym podejściu jako zestawie powiązanych ze sobą elementów kształcenia zawodowego, które w swojej jedności mają zapewnić odpowiedni wynik. Autorzy zastosowali również metodologię „Kachobrus” (skrót od kachestvo obrazovatelnykh uslug (jakość usług edukacyjnych)). Ustalono, że w procesie szkolenia przyszłych pracowników opieki społecznej kluczowymi zadaniami są stworzenie środowiska edukacyjnego efektywnego

dla rozwoju kompetencji zawodowych przyszłego specjalisty, zapewnienie integracji wiedzy teoretycznej i szkolenia praktycznego, aby zwiększyć znaczenie pracy socjalnej, przedstawienie roli pracownika socjalnego jako ważnego w nowoczesnej polityce społecznej Ukrainy.

Słowa kluczowe: edukacja społeczna, kształcenie zawodowe, kompetencje, uniwersytet, technologie edukacyjne, jakość usług edukacyjnych.

Data wpływu artykułu: 14.01.2020 r.

Data akceptacji artykułu: 16.03.2020 r.

Alfred Skorupka

Politechnika Śląska

e-mail: alfskor@onet.pl

Filozoficzne i społeczne aspekty Przemysłu 4.0

STRESZCZENIE

Przemysł 4.0 oznacza czwartą rewolucję przemysłową, czyli integrację procesów wirtualno-fizycznych w produkcji i logistyce oraz szerokie korzystanie z Internetu. Autor pracy ocenia przemysł 4.0 z punktu widzenia filozofów techniki (S. Lema, A. Tofflera, N. Postmana, F. Fukuyamy) oraz uczonych z MIT (E. Brynjolfsson, A. McAfee). W konkluzjach powiedziano, że czwarta rewolucja przemysłowa może też mieć negatywne konsekwencje dla ludzi.

Słowa kluczowe: przemysł 4.0, technologie cyfrowe, filozofia, nauki społeczne.

Wprowadzenie

Pojęcie „Przemysł 4.0”¹ (niem. *Industrie 4.0*, ang. *Industry 4.0*) pochodzi z projektu strategii technik wysokich rządu Niemiec, która promuje komputeryzację procesów wytwórczych, i po raz pierwszy zostało użyte na targach w Hanowerze w 2011 r. Ideę przemysłu 4.0 określa się też jako czwartą rewolucję przemysłową. Pierwsza rewolucja przemysłowa miała miejsce pod koniec XVIII wieku i był to wiek pary; druga – była wiekiem elektryczności i zaczęła się z początkiem XX wieku; trzecia to wiek komputerów, który można datować od lat 70. XX wieku. Natomiast od 2010 r. można już mówić o czwartej rewolucji przemysłowej (przemysł 4.0), która wiąże się z zanikaniem bariery ludzie–maszyny; chodzi tutaj o budowę inteligentnych fabryk z cyber-fizycznymi systemami produkcji w otoczeniu: Internetu ludzi (sieci społecznościowych i biznesowych), Internetu rzeczy, Internetu usług (w tym logistyki) oraz Internetu danych (inteligentne budynki).

¹ Por. K. Schwab, *Czwarta rewolucja przemysłowa*, przeł. A. D. Kamińska, Studio Emka, Warszawa 2018; *Gospodarka globalna w świetle wyzwań Industry 4.0*, red. nauk. J. Marszałek-Kawa, P. Chudziński, R. Miśkiewicz, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2018; *Przemysł 4.0: algorytmizacja problemów oraz digitalizacja procesów i urzędzeń*, red. nauk. W. Kacalak, W. A. Sysło, G. Andrzejewski, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski 2019.

Problematykę przemysłu 4.0 podejmują także polscy uczeni w odniesieniu do wielu branż gospodarki (np. modeli biznesu², metalurgii³, inżynierii produkcji⁴ itd.). Brakuje tutaj jednak nad tym zjawiskiem namysłu filozofów oraz przedstawicieli nauk społecznych, którzy – patrząc na czwartą rewolucję przemysłową z perspektywy własnego wykształcenia – mogą dostrzegać nie tylko jej pozytywne strony. To właśnie zagadnienie przedstawia niniejsza praca.

Istota przemysłu 4.0

Można podać następującą definicję przemysłu 4.0:

„Przemysł 4.0 oznacza techniczną integrację systemów wirtualno-fizycznych (*Cyber-Physical Systems* – CPS) w procesach produkcyjnych i logistycznych oraz zastosowanie Internetu rzeczy (IoT) oraz Internetu usług w procesach przemysłowych – łącznie z wynikającymi z tej integracji konsekwencjami dla ukształtowania się łańcuchów wartości, przemian modeli biznesowych, a także procesów świadczenia usług i organizacji pracy”⁵.

Najważniejsze wschodzące technologie w pierwszej fazie czwartej rewolucji przemysłowej są następujące:

- nanosensory i Internet nanorzeczy – Internet rzeczy będzie się rozwijał dzięki zastosowaniu sensorów o mikroskopijnych rozmiarach;
- baterie elektryczne nowej generacji;
- łańcuch bloków – to zbiór danych stworzonych z wykorzystaniem cyfrowej technologii rozproszonego rejestru, który służy m.in. do tworzenia walut wirtualnych (kryptowalut);
- bliźniaki cyfrowe – w świecie wirtualnym możliwe jest tworzenie obiektów, które w pełnym zakresie odwzorowują obiekty występujące w świecie realnym;
- materiały dwuwymiarowe – np. grafen;
- pojazd autonomiczny – środek transportu, który steruje swym ruchem bez udziału człowieka;
- układy symulujące organy ludzkie;
- perowskitowe ogniwa słoneczne – to ogniwa słoneczne zbudowane z perowskitowych modułów, co pozwala na podwyższenie sprawności i efektywności ekonomicznej generacji energii elektrycznej dzięki wykorzystaniu energii słonecznej;
- ewolucja sztucznej inteligencji do kontekstowej inteligencji – wprowadzenie osobistych cyfrowych asystentów;

² S Grabowska, B. Gajdzik, S. Saniuk, *The role and impact of industry 4.0 on business models*, [w:] *Sustainable logistics and production in industry 4.0. New opportunities and challenges*, red. K. Grzybowska, A. Awasthi, R. Sawhney, Cham: Springer, 2020, s. 31–49.

³ Por. B. Gajdzik, *Steel industry 4.0 in the perspective of forecasted quantities of steel production in the world*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2019, nr. 134, s. 17–29.; S. Grabowska, *Przemysł 4.0 – trendy i wyzwania dla przedsiębiorstwa z branży metalurgicznej*, „Hutnik” 2019, r. 86, nr 5, s. 166–168.

⁴ K. Nowacki, B. Gajdzik, S. Grabowska, *Cyberfizyczna inżynieria produkcji czyli miejsce inżynierii produkcji w przemyśle 4.0* [w:] *Inżynieria zarządzania. Cyfryzacja produkcji. Aktualności badawcze 1*, red. R. Knosala, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2019.

⁵ W. Paprocki, *Rola nauczyciela akademickiego w epoce czwartej rewolucji przemysłowej* [w:] *Świat (bez) pracy. Od fordyzmu do czwartej rewolucji przemysłowej*, red. J. Czarzasty, Cz. Kliszko, Oficyna Wydaw. SGH, Warszawa 2018, s. 53–81.

- genetyka optyczna – udoskonalenie badania pracy mózgu;
- technologie immersyjne – technologie zanurzania się człowieka w obraz wirtualny;
- inżynieria metaboliczna – dziedzina nauki stosowanej, która skupia się na opracowaniu nowych fabryk komórkowych lub doskonaleniu istniejących; to także optymalizacja procesów genetycznych i regulacyjnych w obrębie komórki⁶.

Natomiast zdarzenia i zjawiska determinujące przebieg czwartej rewolucji przemysłowej są następujące:

- 2004 r. – uruchomienie Facebooka, czyli pierwszego medium społecznościowego, który pozwala na pozyskiwanie danych o jego miliardach użytkowników;
- 2006 r. – uruchomienie Amazon Web Service, czyli pierwszej chmury obliczeniowej (*cloud computing*) pozwalającej na gromadzenie i przetwarzanie danych o praktycznie nieograniczonej ilości i z prędkością pozwalającą na sterowanie procesami, których akcja i reakcja powinny się odbywać prawie równocześnie;
- 2007 r. – udostępnienie konsumentom pierwszego iPhone, który jest urządzeniem porównywalnym z zaawansowanymi komputerami;
- lata 2006–2008 – wystąpienie po raz pierwszy sytuacji przekroczenia w krajach o rozwiniętej gospodarce wartości inwestycji w aktywa niematerialne – głównie oprogramowanie i opisy procedur oraz w trenowanie zespołów pracowniczych, które mają je stosować – ponad wartość inwestycji w aktywa trwałe;
- od 2010 r. – zaobserwowanie, że wdrażanie efektów prac badawczo-rozwojowych w sektorze informatycznym zaczęło przynosić krótkookresowo większe przychody niż wynosiły nakłady na te prace;
- 2017 r. – stworzenie przez Siemens pierwszej europejskiej platformy wykorzystywania Internetu rzeczy do zarządzania procesami wytwórczymi zgodnie z koncepcją przemysłu 4.0;
- po 2020 r. – przewidywanie wprowadzenia technologii 5G, dzięki której w otwartej przestrzeni zarówno mobilne, jak i stacjonarne urządzenia włączone do Internetu rzeczy będą mogły uczestniczyć w czasie quasi-rzeczywistym w zautomatyzowanych procesach sterowania⁷.

Przemysł 4.0 według wybranych filozofów techniki

W XIX wieku wyłoniła się nowa dyscyplina filozofii – filozofia techniki, ponieważ światli myśliciele dostrzegli konieczność racjonalnej refleksji nad przyczynami, skutkami i perspektywami rozwoju techniki, która właśnie w tym czasie zaczęła gruntownie i gwałtownie zmieniać oblicze świata. W tym podrozdziale przyjrzymy się pokrótce poglądom czterech filozofów techniki, którzy wprawdzie pisali swe książki, gdy koncepcja przemysłu 4.0 jeszcze nie istniała, tym niemniej z ich rozważań możemy wysnuć pewne wnioski na temat czwartej rewolucji przemysłowej.

Stanisław Lem (1921–2006) jest jednym z najpopularniejszych na świecie pisarzy science-fiction, a także filozofem. Twierdzi on, że istotnym problemem są moralne aspekty technoewolucji; powiększa ona rozdziew między dwiema głównymi sferami naszej działalności – regulowaniem Przyrody i regulowaniem Ludzkości. Zgodnie z tym poglądem energia

⁶ Ibidem, s. 66–67.

⁷ Ibidem, s. 69..

atomowa dostała się w ręce człowieka przedwcześnie. Także astronautyka wymaga ogromnych nakładów, które uszczuplają i tak niesprawiedliwy podział globalnego dochodu ziemi. Sukcesy medycyny spowodowały gwałtowny wzrost populacji, który wobec braku kontroli urodzeń trudno opanować. Technologia ułatwień życia stała się narzędziem jego zubożenia. Pod względem kulturalnym jest technologia w najlepszym razie bezpłodna, o ile nie niweczy dziedzictwa duchowego minionych wieków i twórczości aktualnej. Sztuka zaczyna podlegać prawom ekonomiki, a masowa rozrywka jest łatwa i powierzchowna intelektualnie. Jednym słowem, technoewolucja niesie więcej zła niż dobra, a człowiek okazuje się więzieniem tego, co stworzył, istotą, która wraz ze wzrostem swojej wiedzy może coraz mniej o sobie decydować⁸. Potępienie technologii jako źródła zła winna zastąpić nie apologia, lecz zwykle zrozumienie tego, że era przedregulacyjna zmierza ku swemu końcowi. Kanony moralne winny patronować naszym dalszym poczynaniom, jako doradcy wobec amoralnej technologii. Ona dostarcza środków i narzędzi, zaś naszą zasługą lub winą jest dobry albo zły sposób ich użycia⁹.

Lem podnosi więc ważny problem, że trzeba kontrolować rozwój techniki i badać, jaki ona ma rzeczywiście wpływ na ludzi. Stara prawda głosi, że wszystko ma swoje dobre i złe strony. Tymczasem niektórzy inżynierowie zdają się tego nie dostrzegać i promują pogląd, że każdy nowy wynalazek techniczny jest godny upowszechniania. Tak jednak nie jest, bo na pewno nie wszystko, co ludzie wymyślą, przynosi im rzeczywiście korzyści.

Alvin Toffler (1928–2016) był amerykańskim pisarzem żydowskiego pochodzenia i futurologiem. W książce *Szok przyszłości* mówi o tym, co się dzieje z ludźmi pod wpływem wielkich zmian, jak się przystosowujemy – lub nie – do nadchodzącej przyszłości¹⁰. „Terminu «szok przyszłości» – pisze Toffler – użyłem po raz pierwszy w swoim artykule w r. 1965. Tak nazwałem wstrząsający stres i dezorientację, które ogarniają ludzi narażonych na zbyt duże zmiany w bardzo krótkim czasie. Szok przyszłości nie jest odległym, potencjalnym zagrożeniem, lecz realną chorobą, z powodu której cierpi już coraz więcej ludzi. Ta dolegliwość psychobiologiczna ma swe medyczne i psychiatryczne objawy. Jej przyczyną i istotą jest zmiana. W warunkach tak wielkich zmian, jakich ludzkość nigdy wcześniej nie doświadczyła, wciąż pozostajemy żałośnie nieprzygotowani”¹¹.

Czytamy, że wiek XXI to będzie z pewnością burzliwy czas, w którym miliony zwykłych ludzi ulegnie gwałtownemu zderzeniu z przyszłością. Kluczowa będzie zmiana, chociaż niektórzy całkiem dobrze dzięki zmianom prosperują, jednak wielu próbuje się zmianie przeciwstawić lub szukają przed nią ucieczki. Zachodnie społeczeństwa dostały się w szturmowy ogień zmian, co trwa już od trzech stuleci¹².

Aby nie stać się ofiarą szoku przyszłościowego, człowiek musi rozwinąć i wykorzystać swe zdolności i możliwości adaptacyjne. Musi szukać zupełnie nowych układów odniesienia w procesie przystosowania się. Musi się bowiem jakoś zakotwiczyć, kiedy podcięto takie korzenie jak religia, naród, wspólnota społeczna czy zawodowa, a nawet więzi rodzinne. Trzeba działać! Aby jednak działać właściwie, trzeba rozumieć zjawiska dziejące się wokół nas i oswoić się z pojęciem przejściowości wszystkiego, co nas otacza¹³.

⁸ S. Lem, *Summa technologiae*, Wyd. Lubelskie, Lublin 1984.

⁹ *Ibidem*, s. 28.

¹⁰ A. Toffler, *Szok przyszłości*, przeł. W. Osiatyński, E. Ryszka, E. Woydyło-Osiatyńska, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1998.

¹¹ *Ibidem*, s. 14.

¹² *Ibidem*, s. 19.

¹³ *Ibidem*, s. 45.

Nowe rozwiązania techniczne powinniśmy poddawać całemu zestawowi testów, zanim wyrazimy zgodę na ich rozpowszechnianie. Po pierwsze, nauczeni gorzkim doświadczeniem powinniśmy dużo dokładniej analizować potencjalne efekty uboczne każdego nowego rozwiązania technicznego. Po drugie, musimy zastanowić się nad długofalowym oddziaływaniem wynalazków technicznych na sferę społeczną, kulturową i psychiczną. I wreszcie po trzecie, co jest może najtrudniejszym i najbardziej palącym problemem, bez względu na zachodzące obecnie zmiany w strukturze społecznej nie wiadomo, w jaki sposób nowa technika zmieni system wartości uznanych przez społeczeństwo. Potrzebni są badacze, którzy oceniliby wpływ postępu technicznego na system wartości¹⁴.

Toffler zwraca naszą uwagę na fakt, że większość z nas niezbyt dobrze radzi sobie ze zmianami i innowacjami, a takie zjawiska niesie ze sobą przemysł 4.0. Generalnie człowiek lubi stabilne otoczenie, przewidywalność w miejscu pracy, jasne reguły postępowania itp., lecz to wszystko zdaje się zanikać w XXI wieku z powodu galopującego rozwoju nowych technologii. W naukach o zarządzaniu (i nie tylko) wiele się mówi o konieczności wprowadzania ciągłych zmian w przedsiębiorstwach, aby reagowały one właściwie na zdarzenia w swoim otoczeniu. Wielu z nas na pewno nie jest do tego mentalnie przygotowanych, ponieważ człowiek, szczególnie gdy przybywa mu lat, ma coraz bardziej ograniczone możliwości adaptacyjne.

Z kolei w książce *Trzecia fala* Toffler pisze, że nowa, głęboko rewolucyjna cywilizacja stawia pod znakiem zapytania nasze dawne przekonania. Bez względu na to, jak bardzo byliśmy przyzwyczajeni do dawnych sposobów myślenia, dzisiaj się one już zdezaktualizowały¹⁵. Nowa cywilizacja niesie z sobą nowy styl życia rodzinnego, zmiany w pracy, w miłości i w życiu; ponadto nową gospodarkę, nowe konflikty polityczne, a przede wszystkim – zupełnie nową świadomość. Elementy tej nowej cywilizacji już istnieją¹⁶.

Toffler stwierdza, że gatunek ludzi przeżył dotychczas dwie fale przemian. Pierwsza z nich – rewolucja agrarna – potrzebowała tysięcy lat do całkowitego wyczerpania się. Druga – cywilizacja przemysłowa – trwała już tylko trzysta lat. Współczesne dzieje mają jeszcze większe przyspieszenie, wręcz ta trzecia fala już wchodzi w życie. W tej wyłaniającej się nowej cywilizacji wiele rzeczy stanowi zaprzeczenie tradycyjnej cywilizacji przemysłowej. Ma ona bowiem charakter głównie technologiczny, a równocześnie antyprzemysłowy. Trzecia fala niesie z sobą prawdziwie nowy styl życia, oparty na zróżnicowanych, odnawialnych źródłach energii, na nowych metodach produkcji i na nowym modelu nienuklearnej rodziny. Ten styl życia jest kształtowany przez instytucję „wioski elektronicznej” oraz przez radykalnie odmienioną szkołę i nową formę korporacji przyszłości. Nowa cywilizacja obali biurokrację, ograniczy znaczenie państwa narodowego i stworzy w świecie postimperialistycznym na wpół autonomiczne systemy gospodarcze. Do tego będą potrzebne nowe, skromniejsze formy rządzenia, bardziej demokratyczne niż te obecne. Cywilizacja ta stworzy nowy światopogląd; na swój sposób traktuje też czas, przestrzeń, logikę i zasadę przyczynowości. Ale przede wszystkim trzecia fala zmniejszy przepaść między producentami a konsumentami, dając początek gospodarce „prosumentów”. Dlatego ta cywilizacja ma szansę stać się pierwszą, prawdziwie humanitarną cywilizacją¹⁷.

¹⁴ Por. Ibidem, s. 428–431.

¹⁵ A. Toffler, *Trzecia fala*, przeł. E. Woydyłło, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2001.

¹⁶ Ibidem, s. 43.

¹⁷ Ibidem, s. 44–45.

Czytamy, że gdy industrializm ogarnął kulę ziemską, złożyło się na niego sześć powiązanych ze sobą zasad, będących logiczną konsekwencją rozdzielenia producenta od konsumenta, co odcisnęło swe piętno na wszystkich aspektach życia. Zasady te są następujące:

1) standaryzacja – wiadomo, że w krajach przemysłowych produkuje się miliony identycznych przedmiotów; jednak zasada standaryzacji objęła wiele innych spraw, oprócz przemysłu i produkcji dotknęła liczne aspekty życia;

2) specjalizacja – im skuteczniej druga fala eliminowała zróżnicowanie języka, wypożyczynu i stylu życia, tym bardziej konieczne stało się zróżnicowanie w sferze pracy;

3) synchronizacja – zaczęto inaczej traktować czas, albowiem czas to pieniądz; nie można dopuścić, by maszyny stały bezczynne, one pracują swoim rytmem;

4) koncentracja – społeczeństwa drugiej fali niemal w całości uzależniły się od wysoce skoncentrowanych zasobów paliw kopalnych; koncentracja objęła także ludzi, którzy opuszczali wieś i skupiali się w gigantycznych miastach;

5) maksymalizacja – pojawiło się upodobanie do wszystkiego co „wielkie”;

6) centralizacja – osiągnęła swój kunszt we wszystkich krajach przemysłowych; w pierwszej fali władzę centralizował Kościół lub władcy; w drugiej fali odeszło się od zdecentralizowanej gospodarki i przeszło do zintegrowanych systemów gospodarczych¹⁸.

Są to naczelné zasady, niejako „program”, który funkcjonuje w krajach drugiej fali. Zasady te były widoczne zarówno w kapitalizmie, jak i w socjalizmie. Prowadziło to do powstania biurokracji, najpotężniejszych systemów biurokratycznych, jakie kiedykolwiek istniały na świecie. Jednostka więc zaczęła się gubić w tym świecie molochów. Przeciw tym sześciu zasadom występuje dziś trzecia fala¹⁹.

Toffler pisze, że jednak to informacja stała się chyba najszybciej rozwijającym się i najpoważniejszym interesem na świecie. Niemalże bomba informacyjna wybucha pośród nas: zasypuje nas odłamkami i odpryskami wyobrażeń; drastycznie zmienia sposób, w jaki każdy z nas odbiera prywatny świat i w jaki odnosi się do tego świata²⁰.

W tych rozważaniach Toffler bardzo pozytywnie wypowiada się o przemianach we współczesnym świecie, widząc w nich szansę na wyłonienie się pierwszej, prawdziwie humanitarnej cywilizacji. Z perspektywy czasu można jednak powiedzieć, że ten rozwój nowej cywilizacji (nowych technologii i nowych stosunków społecznych) niesie też różne zagrożenia. Narasta rywalizacja pomiędzy supermocarstwami (Chiny – USA), wzrasta terroryzm, pojawiło się zjawisko masowej imigracji, mamy poważne problemy z klimatem planety itd. Toteż wciąż występuje na świecie wiele zagrożeń dla ludzkości, których na pewno nie zlikwiduje taka nieco naiwna apoteoza czasów dzisiejszych lub sama idea przemysłu 4.0.

Neil Postman (1931–2003) – to amerykański filozof, medioznawca, krytyk kultury i profesor na Uniwersytecie Nowojorskim. Postman pisze, że każda technologia jest zarazem ciężarem i błogosławieństwem; nie albo – albo, lecz tym i tym jednocześnie²¹. Nowa technologia nic nie dodaje ani niczego nie odejmuje, lecz wszystko zmienia. W roku 1500, pięćdziesiąt lat po wynalezieniu prasy drukarskiej, nie mieliśmy już starej Europy, lecz inną Europę. Po pojawieniu się telewizji Stany Zjednoczone nie były Ameryką z dodaną do niej telewizją,

¹⁸ Ibidem, s. 93–111.

¹⁹ Ibidem, s. 113.

²⁰ Ibidem, s. 247.

²¹ N. Postman, *Technopol. Triumf techniki nad kulturą*, tłum. A. Tanalska-Dulęba, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2004.

lecz telewizja nadała nowy koloryt każdej kampanii politycznej, każdemu domowi, każdej szkole, każdemu Kościołowi i każdemu przemysłowi²².

Wyłonienie się pierwszej prawdziwej technokracji możemy ulokować w Anglii drugiej połowy XVIII stulecia w r. 1765, gdy James Watt wynalazł maszynę parową. Odtąd nie było dekady, by ktoś nie wynalazł jakiejś ważnej maszyny, a wszystkie one razem położyły kres średniowiecznej „manufakturze”. Praktyczna energia i umiejętności techniczne spuszczone wówczas z uwięzi na zawsze zmieniły materialne i psychiczne środowisko świata zachodniego²³.

Postman stwierdza, że istnieją dwa przeciwstawne światopoglądy: technologiczny i tradycyjny. Wraz z powstaniem technopolu jeden z nich znika. Technopol eliminuje możliwości alternatywne dokładnie tak, jak to odmalował Aldous Huxley w *Nowym wspaniałym świecie*. Nie delegalizuje ich i nie sprawia, że stają się niemoralne. Nie odbiera im nawet popularności, lecz czyni je niewidzialnymi, a zatem także nieistotnymi. A osiąga to za pomocą zmiany definicji tego, co rozumiemy przez religię, sztukę, rodzinę, politykę, historię, prawdę, prywatność, inteligencję – tak że nasze definicje pasują do jego nowych wymagań. Słowem, technopol to totalitarna technokracja. Zdaniem Postmana, w czasie kiedy pisał swoją książkę, jedynym technopolem była kultura Stanów Zjednoczonych. Za początek powstania tego technopolu można uznać za Huxleyem powstanie imperium Henry’ego Forda i dlatego w *Nowym wspaniałym świecie* czas liczy się B.F. (*Before Ford* – przed Fordem) i A.F. (*After Ford* – po Fordzie)²⁴.

Postman słusznie zauważa, że nowoczesne technologie gruntownie zmieniają obraz świata, a nawet ludzkie przyzwyczajenia i zachowania. Ważne, aby w fascynacji tą nowoczesnością nie zagubić podstawowych ludzkich wartości (takich jak rodzina, przyjaciele, współczucie, empatia itp.), które stanowią o istocie, pięknie i wartości naszego życia.

Francis Fukuyama (urodz. 1952) to amerykański politolog, filozof polityczny i ekonomista japońskiego pochodzenia. Największą sławę przyniosła mu kontrowersyjna teoria „końca historii”, która mówiła, że liberalna demokracja stanowi zwieńczenie ustrojów politycznych ludzkości i żadnego lepszego ustroju ludzie już nie wymyślą. Jednak napisał też książkę *Wielki Wstrząs...*, w której zajął się wpływem współczesnej techniki na cywilizację.

Fukuyama pisze tam, że w ciągu ostatniego półwiecza USA i inne kraje wysoko rozwinięte weszły w tak zwany „wiek informacji”, „epokę postindustrialną” i przekształciły się w „społeczeństwo informacyjne”. Toffler nazwał to zjawisko „trzecią falą”. Na wejście w wiek informacji składa się wiele związanych z sobą elementów. W gospodarce usługi stopniowo wypierają wytwórstwo jako źródło dochodów; zamiast pracować w hucie żelaza czy fabryce samochodów, typowy dzisiejszy robotnik wybiera pracę w banku, firmie oprogramowania komputerowego, restauracji czy uniwersytecie; rola informacji i inteligencji ludzkiej staje się coraz większa i praca umysłowa wypiera pracę fizyczną. Produkcja ulega globalizacji, a błyskawiczna komunikacja za pomocą radia, telewizji czy poczty elektronicznej narusza odrębność istniejących od dawna społeczności kulturowych²⁵.

Społeczeństwo zorganizowane wokół informacji będzie bez wątpienia wytwarzać więcej wolności i równości. Nastąpiła istna eksplozja wolności wyboru: mamy wiele kanałów telewizyjnych, tanich miejsc zakupów czy przyjaciół przez Internet. Podważane są wszelkie

²² Ibidem, s. 31.

²³ Ibidem, s. 56.

²⁴ Por. Ibidem, s. 64–66.

²⁵ F. Fukuyama, *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, przeł. H. Komorowska, K. Dorosz, Bertelsmann Media Sp. z o. o., „Politeja”, Warszawa 2000.

hierarchie, także biurokracje. Podobnie ZSRR uległ rozpadowi, gdyż nie był w stanie zaplanować nad wiedzą swoich obywateli. Przejście do społeczeństwa informacyjnego zostało bardzo pozytywnie ocenione przez wielu uczonych²⁶.

Jednak przechodzenie do tej nowej epoki wiązało się też z problemami. Mniej więcej od połowy lat 60. do początku 90. większość krajów uprzemysłowionego świata doświadczyła poważnej erozji warunków społecznych: wzrastała przestępczość, załamywały się prawo i porządek, a życie w niektórych dzielnicach stało się wręcz niemożliwe. Ponadto osłabły więzi rodzinne, spadł przyrost naturalny, spadła liczba małżeństw i narodzin, gwałtownie wzrosła liczba rozwodów i nastąpił kryzys zaufania do instytucji społecznych²⁷.

Fukuyama opisuje zjawiska społeczne i gospodarcze, które przyczyniły się do rozwoju koncepcji przemysłu 4.0. Ma do nich jednak ambiwalentny stosunek, z jednej bowiem strony dostrzega, że ludzie mają dziś więcej wolności i równości niż dawniej, ale z drugiej strony akcentuje, że wszystkie takie przemiany życia wiążą się zwykle z niepokojami społecznymi.

Przemysł 4.0 według uczonych z MIT

Dwaj uczeni z Massachusetts Institute of Technology – Erik Brynjolfsson i Andrew McAfee napisali dwie książki o wpływie współczesnych technologii na życie ludzi. Choć nie posługują się pojęciem „przemysł 4.0”, tym niemniej ich rozważania dotyczą zagadnień związanych z czwartą rewolucją przemysłową, dlatego warto zapoznać się z ich treścią.

W książce pt. *Drugi wiek maszyny. Praca, postępek i dobrobyt w czasach genialnych technologii* czytamy, że przez tysiące lat ludzkość rozwijała się bardzo wolno, a postępek przebiegał niemal niepostrzeżenie. Dopiero nieco ponad dwieście lat temu nagle pojawiło się przyspieszenie; pod koniec XVIII wieku nastąpiła rewolucja przemysłowa i jej osiągnięcia w dziedzinie mechaniki, chemii i metalurgii. Te dokonania są odpowiedzialne za skok cywilizacyjny ludzkości²⁸. Teraz stoimy na progu drugiej epoki technologicznej: komputery i inne nowoczesne rozwiązania cyfrowe dokonują w dziedzinie kompetencji intelektualnych tego samego, czego silnik parowy (i wszystko, co nastąpiło po nim) dokonał w dziedzinie siły mięśni. Dzięki nowym maszynom potrafimy wyzwolić się z dotychczasowych ograniczeń i dlatego w dzisiejszych czasach dzieje się coś bardzo istotnego²⁹.

Żyjemy w czasach niesamowitego postępu technologii cyfrowych, które istnieją dzięki sprzętowi, oprogramowaniu i sieciom. Jest to duży postępek od momentu, kiedy wynaleziono pierwsze komputery, których wpływ na życie ludzi był jeszcze bardzo ograniczony. Wydaje się, że technologie cyfrowe niosą ludziom wiele korzyści; nasza konsumpcja zmienia się pod względem ilościowym oraz zróżnicowania. Konsumujemy bowiem mnóstwo różnych rzeczy; nie tylko kalorie i benzynę, lecz także informacje z książek i od przyjaciół, rozrywkę czy doświadczenie od nauczycieli i lekarzy. Na skutek cyfryzacji powstaje świat, w którym miejsce niedoboru zajmuje nadmiar. Ale cyfryzacja przynosi też wielkie wyzwania, które nie zawsze są pozytywne. Zjawisko to spowoduje, że zapotrzebowanie na pracę wielu

²⁶ Ibidem, s. 13–14.

²⁷ Ibidem, s. 14.

²⁸ E. Brynjolfsson, A. McAfee, *Drugi wiek maszyny. Praca, postępek i dobrobyt w czasach genialnych technologii*, przeł. B. Sałbut, MT Biznes, Warszawa 2015.

²⁹ Ibidem, s. 16–17.

ludzi – zaniknie; ci ludzie zostaną w tyle i może ich być nawet bardzo wielu. Każde jednak pozytywne zjawisko ma też pewne negatywne skutki³⁰.

Od wieków ludzie marzą, że ich potrzeby materialne zostaną zaspokojone, a oni dzięki temu będą mogli oddawać się swoim pasjom i rozrywkom. Na tej kanwie powstało wiele mitów i opowieści, lecz zwykle na tych legendach się kończyło. Jednak dziś sen o ludzkiej wolności, którego źródłem stanie się praca maszyn, urzeczywistnia się za sprawą krzemu, metalu i plastiku. To one bowiem będą stanowić materiały do budowy komputerów, przewodów i czujników, które rozprzestrzeniają się w zawrotnym tempie na świecie³¹.

Niewątpliwie ludzkość znalazła się w punkcie przegięcia – tak ważnym jak okres rewolucji przemysłowej. Nowe technologie cyfrowe rozwijają się w tempie wykładniczym, więc największe z nich korzyści wciąż mamy przed sobą. Przedstawiciele naszego pokolenia prawdopodobnie będą mieli okazję doświadczyć czegoś, o czym wcześniejsi ludzie nawet nie myśleli – a mianowicie stworzenia prawdziwej inteligencji maszynowej oraz połączenia wszystkich ludzi w jedną cyfrową sieć³².

W kolejnej swojej książce ci dwaj autorzy są już bardziej ostrożni w ocenach rozwoju techniki. Piszą, że rozwój technologiczny wydaje się zbyt szybki. Stanowisko to można nazwać koncepcją „końca pracy” od tytułu książki J. Rifkina z 1995 r. Rifkin postawił śmiało i niepokojącą hipotezę: „Wkraczamy w nową fazę historii świata, w której potrzeba coraz mniej pracowników do wyprodukowania dóbr i usług dla całej ludności”. A przyczyną tego trendu są komputery. „W następnych latach – pisze ten uczyony – czekają nas nowe, wyrafinowane technologie informatyczne, które przybliżą cywilizację jeszcze bardziej do świata prawie pozbawionego robotników. [...] Dziś wszystkie [...] sektory gospodarki [...] doświadczają zmian technologicznych i skazują miliony ludzi na bezrobocie”. Jego zdaniem, przeciwstawienie się temu zjawisku „będzie chyba najpilniejszym problemem społecznym nowego stulecia”³³.

Stanowisko „końca pracy” reprezentowali m.in. ekonomista J. M. Keynes, teoretyk zarządzania P. Drucker, a także laureat Nagrody Nobla W. Leontief, który w r. 1983 pisał, że „rola ludzi jako najważniejszego czynnika produkcji nieuchronnie zmierza ku zmarginalizowaniu, tak samo jak rola koni w rolnictwie została najpierw zmarginalizowana, a potem całkowicie wyeliminowana poprzez wprowadzenie traktorów”. W. Brian Arthur stwierdził, że istnieje już ogromna, choć w dużej mierze niedostrzegalna – „druga gospodarka” – gospodarka cyfrowej automatyzacji³⁴.

Uważamy – piszą ci amerykańscy uczeni – że tempo zmian technologicznych w amerykańskiej gospodarce wzrosło tak bardzo, iż masy ludzi za nim nie nadążają; w skrócie: ludzie przegrywają wyścig z maszynami. Postęp technologiczny – w szczególności, jeśli dotyczył on sprzętu komputerowego, oprogramowania i Internetu – był tak szybki i zaskakujący, że nasza mentalność i nasze prawo nie nadążają za nim, a w tyle pozostają też nasze organizacje i instytucje. Dlatego należy zgodzić się ze zwolennikami koncepcji „końca pracy”, że komputeryzacja niesie ze sobą głębokie zmiany, jednak nie należy żywić aż tak wielkiego pesymizmu. Nie warto sądzić, że człowiek stanie się całkowicie zbędny w procesie produkcji

³⁰ Ibidem, s. 19–21.

³¹ Ibidem, s. 352.

³² Ibidem, s. 353.

³³ E. Brynjolfsson, A. McAfee, *Wyścig z maszynami*, tłum. M. Sielicki, Kurhaus Publishing 2015, s. 14–15.

³⁴ Ibidem, s. 15.

towarów i usług. Nawet dziś pewne ludzkie umiejętności są wysoko cenione. Inne stały się bezużyteczne, toteż ludzie je posiadający nie mają co zaoferować pracodawcom; tacy przegrywają wyścig z maszynami³⁵.

Chociaż komputery wkraczają na tereny dotychczas zajmowane przez ludzi, ci sprawują się lepiej jako lekarze. Doświadczeni medycy stawiają bardzo trafne diagnozy. Podobnie najlepsi terapeuci, menedżerowie i handlowcy wyróżniają się swoim sposobem interakcji i komunikowania z innymi, a ich strategie wpływania na zachowania innych ludzi mogą być niesłychanie złożone. Jednak im bardziej postępuje komputeryzacja, tym komputery stają się lepsze. Cyfryzacja wpływa dziś wyraźnie na świat biznesu i jest to widoczne nawet w zawodach prawniczych, gdzie wedle jednego z oszacowań przejście z pracy ludzkiej na cyfrową w zakresie wyszukiwania dokumentów sprawiło, że jeden prawnik mógł wykonać pracę 500 prawników³⁶.

Czy są jakieś ludzkie umiejętności, które nie dadzą się zautomatyzować i być wykonywane przez komputery? – pytają E. Brynjolfsson oraz A. McAfee i odpowiadają – Wydaje się, że pod względem aktywności fizycznej ludzie na razie górują. Tak więc groźba, że w najbliższym czasie ogrodnicy i kelnerzy zostaną zastąpieni przez maszyny, zdaje się być odległa. Ponadto wiele zawodów fizycznych także wymaga wysokich zdolności umysłowych; hydraulicy i pielęgniarki muszą w pracy rozpoznawać wiele wzorców i rozwiązywać w ciągu dnia wiele problemów; trudno zautomatyzować ich pracę³⁷.

Nawet w dziedzinie pracy czysto umysłowej znajduje się duży obszar, na który komputery jeszcze nie zdążyły wkroczyć. Potrafią one dobrze rozpoznawać wzorce, ale słabo radzą sobie z rozwiązywaniem problemów. Pomimo swej mocy i prędkości obecne maszyny cyfrowe wykazują się małą kreatywnością. Nie potrafią skomponować ładnych piosenek, napisać wielkich powieści czy wymyślić nowych koncepcji biznesowych³⁸.

Podsumowując te rozważania, autorzy podkreślają, że z punktu widzenia materialnych potrzeb człowieka życie uległo znacznej poprawie, ale pojawiło się zagrożenie utraty pracy dla ludzi o niskich kwalifikacjach. Na pewno też życie stanie się udręką dla tych spośród nas, którzy – z różnych przyczyn – nie nadążają za gwałtownym rozwojem nowoczesnych technologii.

Uczeni z MIT sugerują powstanie świata, w którym maszyny będą pracować za ludzi, a ci będą oddawać się swoim pasjom, rozrywkom i pewnie też – namiętnościom. Trudno sobie taki świat wyobrazić, ponieważ od wieków człowiek musiał ciężko pracować, aby godnie żyć. Ponadto, czy taki „cyfrowy Raj” rzeczywiście odpowiada potrzebom człowieka? Wydaje się, że nie musi tak być, gdyż lubimy rywalizację, nowe wyzwania, a nawet pewne ryzyko. Natomiast świat, w którym życie byłoby takie „bardzo łatwe”, mógłby też wydawać się większości z nas straszliwie nudny.

Konkluzje

Zafascynowani ideą przemysłu 4.0 nie powinniśmy zapominać o ludziach, o szarym człowieku, który może się czuć zagubiony, bezradny i niepotrzebny w świecie bezbłędnie działających maszyn. Już dziesiątki lat temu formułowano przewidywania o zbędności człowieka

³⁵ Ibidem, s. 17.

³⁶ Ibidem, s. 32–33.

³⁷ Ibidem, s. 34–35.

³⁸ Ibidem, s. 35.

w procesie pracy z powodu wprowadzenia zaawansowanych technicznie maszyn i urządzeń, jednak w dobie obecnej jest to realna groźba.

Podam przykład z własnego życia. Obok Uczelni, na której pracuję jest Carrefour, gdzie czasem idę zrobić drobne zakupy. Całkiem niedawno w sklepie tym zamiast tradycyjnych kas, przy których siedziały kasjerki, pojawiły się kasy samoobsługowe; teraz klient sam kasuje towar na czytniku i płaci za niego kartą. Na początku mnie to bardzo zaskoczyło, ale z czasem się przyzwyczaiłem i spodobała mi się ta sytuacja, bo na przykład nie trzeba już stać w często długich kolejkach do kas. Jednak pomyślałem – co z tymi kobietami, które pracowały jako kasjerki? Najpewniej zostały zwolnione, gdyż nie ma już zapotrzebowania na ich pracę, w sytuacji pojawienia się kas samoobsługowych. Co będzie z tysiącami kasjerek, jeśli masowo wprowadzi się do marketów kasy samoobsługowe? Gdzie te osoby znajdą pracę? A przecież one też chcą godnie żyć, zwykle mają rodzinę i dzieci, którym pragną zapewnić pomyślną przyszłość.

Wiele innych aspektów przemysłu 4.0 może odbierać pracę ludziom. Internet Rzeczy działa w ten sposób, że urządzenia RTV i AGD „komunikują się” same ze sobą. Ta sama sytuacja dotyczy pojazdów autonomicznych lub też wielu maszyn, które są technicznie tak skomplikowane i wydajne, że nie potrzebują ludzkiej obsługi. Do tego dochodzą jeszcze konstrukcje coraz bardziej użytecznych robotów.

To jest istotny problem, ponieważ wciąż w Europie i Ameryce (a tym bardziej w Afryce i Azji) żyją miliony ludzi, którzy nie mają wyższego wykształcenia, a co za tym idzie – nie mają kwalifikacji do wykonywania dobrze płatnej pracy. Są bogate kraje (np. Austria), w których rząd jest w stanie zapewnić godny byt nawet osobom bezrobotnym, ale w wielu innych państwach nie ma na ten cel pieniędzy. Dobrze więc się dzieje, gdy maszyny zastępują w pracy człowieka – w myśl idei przemysłu 4.0 – ale nie unikniemy poważnych niepokojów społecznych, jeśli ludzie nie będą mieli za co żyć. A właśnie maszyny, odbierając ludziom pracę, mogą im także odbierać środki do życia. Dlatego do idei przemysłu 4.0 trzeba podchodzić ostrożnie – i tu leży zadanie dla przedstawicieli nauk humanistycznych i społecznych, którzy powinni wyraźnie reagować na te aspekty czwartej rewolucji przemysłowej, które stoją w sprzeczności z wartościami ludzkimi.

Bibliografia

- Brynjolfsson E., McAfee A., *Drugi wiek maszyny. Praca, postęp i dobrobyt w czasach genialnych technologii*, przeł. B. Sałbut, MT Biznes, Warszawa 2015.
- Brynjolfsson E., McAfee A., *Wścig z maszynami*, przeł. M. Sielicki, Kurhaus Publishing 2015.
- Fukuyama F., *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, przeł. H. Komorowska, K. Dorosz, Bertelsmann Media Sp. z o. o., „Politeja”, Warszawa 2000.
- Gajdzik B., *Steel industry 4.0 in the perspective of forecasted quantities of steel production in the world*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2019, nr. 134, s. 17–29.
- Gospodarka globalna w świetle wyzwań Industry 4.0*, red. nauk. J. Marszałek-Kawa, P. Chudziński, R. Miśkiewicz, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Grabowska S., *Przemysł 4.0 – trendy i wyzwania dla przedsiębiorstwa z branży metalurgicznej*, „Hutnik” 2019, r. 86, nr 5, s. 166–168.

- Grabowska S., Gajdzik B., Saniuk S., *The role and impact of industry 4.0 on business models* [w:] *Sustainable logistics and production in industry 4.0. New opportunities and challenges*, red. K. Grzybowska, A. Awasthi, R. Sawhney, Cham: Springer, 2020, s. 31–49.
- Lem S., *Summa technologiae*, Wyd. Lubelskie, Lublin 1984.
- Nowacki K., Gajdzik B., Grabowska S., *Cyberfizyczna inżynieria produkcji czyli miejsce inżynierii produkcji w przemyśle 4.0* [w:] *Inżynieria zarządzania. Cyfryzacja produkcji. Aktualności badawcze 1*, red. R. Knosala, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2019.
- Paprocki W., *Rola nauczyciela akademickiego w epoce czwartej rewolucji przemysłowej* [w:] *Świat (bez) pracy. Od fordyzmu do czwartej rewolucji przemysłowej*, red. J. Czarzasty, Cz. Kliszko, Oficyna Wydaw. SGH, Warszawa 2018, s. 53–81.
- Postman N., *Technopol. Triumf techniki nad kulturą*, tłum. A. Tanalska-Dulęba, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2004.
- Przemysł 4.0: algorytmizacja problemów oraz digitalizacja procesów i urzędzeń*, red. nauk. W. Kacalak, W.A. Sysło, G. Andrzejewski, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski 2019.
- Schwab K., *Czwarta rewolucja przemysłowa*, przeł. A. D. Kamińska, Studio Emka, Warszawa 2018.
- Toffler A., *Szok przyszłości*, przeł. W. Osiatyński, E. Ryszka, E. Woydyłło-Osiatyńska, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1998.
- Toffler A., *Trzecia fala*, przeł. E. Woydyłło, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2001.

SUMMARY

Alfred Skorupka

Philosophical and social aspects of Industry 4.0

The term Industry 4.0 refers to the fourth industrial revolution – that is – the integration of virtual and physical processes in production and logistics and broad access to the Internet. The author of this paper evaluates industry 4.0 from the point of view of philosophers of technology (S. Lem, A. Toffler, N. Postman, F. Fukuyama) and scientists from MIT (E. Brynjolfsson, A. McAfee). He concludes that the fourth industrial revolution may also have some negative consequences for societies.

Key words: industry 4.0, digital technologies, philosophy, social sciences.

Data wpływu artykułu: 20.03.2020 r.

Data akceptacji artykułu: 8.05.2020 r.

Larysa Koldar

Narodowy Park Dendrologiczny „Sofiyivka” NAS Ukrainy

Uman, obwód Czerkaski, Ukraina

e-mail: koldar55@ukr.net

ORCID ID0000–0002–6756–4172

Интродукция видов рода *Cercis* L. в Национальном Дендропарке «Софиевка» НАН Украины и перспективы их использования

АННОТАЦИЯ

Цель – проанализировать период формирования коллекции видов рода *Cercis* L, интродуцированных в Национальном дендропарке «Софиевка» НАН Украины, выяснить их возрастную структуру, биометрические показатели, распределение в насаждениях парка и перспективы их использования.

Методы. Формирование коллекции растений видов рода *Cercis*, высаженных в Национальном дендропарке «Софиевка» НАН Украины, исследовали по литературным источникам и каталогам растений. Инвентаризацию растений, определение таксационных показателей и анализ их возрастной структуры проводили в насаждениях парка. Объектами исследований были представители рода *Cercis*: *C. canadensis* L., *C. siliquastrum* L., *C. chinensis* Bunge, *C. griffithii* Boiss., *C. occidentalis* Torr. и белоцветковая декоративная форма – *C. siliquastrum* 'Albida' C. K. Schneid.

Результаты. Формирование коллекции растений видов рода *Cercis*, высаженных в Национальном дендропарке «Софиевка» началось в 1851 году. Систематически, интродукционная работа в дендропарке начала проводиться только с 1886 года, когда известный садовод, профессор В. В. Пашкевич широко вводил в культуру новые экзотические деревья и кустарники. В 1905 году с целью высадки в парк и для реализации насаждению в рассаднике дендропарка выращивали растения *C. canadensis* и *C. siliquastrum*. В отчете за 1960 год также вспоминается о наличии этих видов в насаждениях парка. Но в 1996 году в парке произрастал только один вид – *C. canadensis*. В дальнейшем интродукционными работами, касающимися видов рода *Cercis*, в парке долгое время не занимались и только с 2001 года эти работы были продолжены.

Выводы. Сейчас в дендропарке «Софиевка» коллекция видов рода *Cercis* представлена пятью видами и одной декоративной формой. Непосредственно в парк, для создания парковых композиций, высажено 127 особей разных таксонов *Cercis*, в комбинации с хвойными и лиственными породами, а также как солитеры и небольшими группами.

Ключевые слова: Церцис (*Cercis*), история формирования коллекции, НДП «Софиевка», количественный состав, биометрия растений.

Введение

Актуальной проблемой, которая на сегодняшний день стоит перед человечеством, есть рациональное использование растительных ресурсов Земли, обогащение культурной дендрофлоры новыми высокопродуктивными видами, формами и сортами растений. Важное значение для решения этой проблемы имеет введение и испытание в культуре новых перспективных, хозяйственно-ценных видов деревьев и кустарников с последующим использованием их во многих отраслях хозяйствования и обобщением опыта интродукционной деятельности¹. К ним относятся плодовые, лекарственные, технические, медоносные, лесомелиоративные, декоративные и другие растения. Однако, в Украине лишь некоторые из них используют в культурных насаждениях. Перспективными в данном плане есть растения с ценными декоративными свойствами, которые в последнее время все шире используют в зеленом строительстве. Поэтому расширение их разнообразия и сохранение генофонда как эндемиков так и интродуцентов, которые имеют ряд полезных свойств: производительность, декоративность, устойчивость к условиям произрастания и др. в конкретных экологических условиях, имеют очень большое хозяйственное значение.

В настоящее время существует большая потребность в оригинальных красивоцветущих растениях для создания садово-парковых объектов. В условиях выращивания древесных растений в ландшафтных парках большое значение имеют природные декоративные свойства: строение и форма кроны, форма, орнамент и окраска листьев, цветков и плодов и их общая декоративность.

Редкими экзотами-интродуцентами, которые придают особой выразительности пейзажу, при создании садово-парковых композиций являются растения видов рода *Cercis* L. (за APG IV – семейство *Fabaceae* Juss.)².

Декоративные свойства этих растений больше всего проявляются в период цветения, когда еще до появления листьев на деревьях появляется множество малиново-розовых цветков, собранных в соцветия по 8–25 шт. Появление светло-зеленых сердцевидных или округлых листьев на фоне цветущего дерева усиливает его декоративность, а с увеличением листовой поверхности крона приобретает шатровидную форму. К осени листья постепенно приобретают желтизну, благодаря которой растения почти до ноября не теряют декоративного эффекта.

Род *Cercis* объединяет 7 видов, природные ареалы которых расположены в Северной Америке, Юго-Восточной Азии и Южной Европе.

Растения данного рода заслуживают внимания благодаря высоким декоративным свойствам (обильность и длительность цветения, окраска цветков, оригинальность расположения соцветий, форма и окраска листьев и др.), хозяйственным качествам (красивый черновато-зеленый орнамент древесины, которая хорошо поддается полировке, высокое содержание дубильных веществ в листьях, мелиоративные и ветроза-

¹ П. Лапин, *Древесные растения Главного ботанического сада АН СССР*, Наука, Москва 1975, 210 с.

² APG IV, *An update of the Angiosperm Phylogeny Group classification for the orders and families of flowering plants: The Angiosperm Phylogeny Group*, „Botanical Journal of the Linnean Society” 2016, Vol. 181. № 1, p. 1–20. DOI: 10.1111/boj.12385.

щитні свойства). Крім цього види роду *Cercis* мають лікувальні свойства, а також являються їщевою базою для пчеловодства³.

Цель исследований

Проаналізувати період формування колекції видів роду *Cercis*, інтродуцираних в НДП «Софіївка», в'яснити їх візастну структуру, біометричні показателі, поквартальне розподілення в насадженнях парку і перспективи їх використання.

Материалы и методы

Формування колекції рослин видів роду *Cercis*, висажених в Національному дендропарку «Софіївка» НАН України, дослідували по літературним джерелам і каталогам рослин:⁴ Інвентаризацію рослин, визначення таксаційних показателів і аналіз їх візастної структури проводили в насадженнях парку. Об'єктами досліджень були види роду *Cercis*: *C. canadensis* L., *C. siliquastrum* L., *C. chinensis* Bunge, *C. griffithii* Boiss., *C. occidentalis* Torr. і декоративна форма – *C. siliquastrum* 'Albida' C. K. Schneid.

Результаты и обсуждения

Інтродукція видів роду *Cercis* в райони помірного клімату почалась більш чотирьох століть назад. Список рослин, які культивували в Європі, починаючи з середини XVI ст., опубліковано в «Horti Germanicae» Конрада Геснера (1560), де згадується іудино дерево (*C. siliquastrum*). В період з 1823 по 1829 роки завдяки вченому-ботанику Філіпу Зібольду, з Японії в Європу завозили багато цінних рослин, зокрема *C. chinensis*⁵. Історію інтродукції видів роду *Cercis* в Україну слід розглядати разом з історією розвитку

³ Е. Губеладзе, *Біоекологія розповсюджених в Імеретії деяких медоносних деревних бобових рослин і їх використання*, Автореф. дис. канд. с.-х. наук: спец. 01.06.13. «Лікарські і ефіромасляні культури», Тбілісі 2006, 20 с.; Л. Колдар, *Інтродукція видів роду Cercis L. у Правобережній Лісостепі України та перспективи використання їх у зеленому будівництві*, Монографія, УВПІ, Умань 2006, 158 с.; Л. Колдар, *Біоморфологічні особливості рослин Cercis chinensis Bunge в умовах інтродукції у Національному дендропарку «Софіївка» НАН України*, Інтрадукція рослин, Академічний періодика, Київ 2010, №2, с.15–19.

⁴ Ф. Базинер, *Краткое описание Царицына сада близ г. Умани Киевской губернии*. Журн. М-ва гос. Имущества, СПб., 1851 №4, ч. 11., с. 79–84; *Каталог деревьев и кустарников Уманского Царицына сада на 1905 г.*, Типография И. Цейтлина, Умань 1905, 50 с.; І. Косенко, Г. Храбан, В. Мітін, В. Гарбуз, *Дендрологічний парк «Софіївка»*. Наук. думка, Київ 1996, 190 с.; І. Косенко, В. Пилип'юк, *Софіївка. Національний дендрологічний парк*, ПАЛІВОДА А. В., Київ 2016, с. 26–28.

⁵ Л. Колдар, *Інтродукція видів роду Cercis...*

культурной дендрофлоры. В частности, заметную роль в интродукции растений сыграл Кременецкий ботанический сад, который был основан в 1807 году, при Высшей Волынской гимназии (позже – Кременецкий лицей). За сравнительно короткий период коллекция растений сада очень увеличилась и в 1823 году уже насчитывала 12 тысяч видов. *Cercis*, как интересное редкое растение, впервые попал в Правобережную Украину именно в этот сад, в 1816 году⁶. Несмотря на высокие декоративные и хозяйственные свойства, растения видов рода *Cercis* в Украине, до сих пор малоизвестные и случаются только одиночно в ботанических садах, дендропарках, уличных насаждениях и частных коллекциях.

Значительный вклад в обогащение флоры Украины делает Национальный дендропарк «Софиевка» НАН Украины – выдающийся памятник садово-паркового искусства мирового значения конца XVIII – начала XIX веков, достопримечательность паркостроительства и архитектуры Украины, занесённый в реестр национального культурного достояния. Кроме этого, НДП «Софиевка» является центром мобилизации и акклиматизации растительного разнообразия. Кроме интродукционной работы, в парке проводится изучение биолого-экологических особенностей растений, их адаптационной способности и возможностей практического использования. Сейчас коллекция парка насчитывает около 3,5 тысяч таксонов древесных, кустарниковых и травянистых растений.

История интродукции видов рода *Cercis* в дендропарке «Софиевка», по данным Ф. Базинера⁷ и И. Косенка⁸, началась в 1851 году. Авторы сообщают о том, что к перечню отдельных видов растений, которые росли в парке принадлежит иудино дерево⁹. М. Л. Рева отмечает, что «систематически интродукционные работы в дендропарке начали проводиться только с 1886 г., когда известный садовод, профессор В. В. Пашкевич широко вводил в культуру новые экзотические деревья и кустарники. В это время в парке росли четыре 12-летних экземпляра *C. siliquastrum*, которые плодоносили и давали самосев»¹⁰. С данных «Каталога деревьев и кустарников Уманского Царицына сада на 1905 г.» известно, что с целью высадки в парк и для реализации населению в рассаднике выращивали растения *C. canadensis* и *C. siliquastrum*. В отчете за 1960 год также упоминается о наличии этих видов в насаждениях парка. Однако, по данным И. С. Косенка¹¹, в парке рос только один вид – *C. canadensis*. В дальнейшем интродукционными работами, по видам рода *Cercis*, в парке длительное время не занимались и только с 2001 года были продолжены работы по интродукции представителей рода *Cercis*, созданию и пополнению коллекции новыми таксонами, их размножению и постепенным введением растений в парковые композиции. За период с 1851 по 2019 год коллекция рода *Cercis* пополнена пятью видами и белоцветковой декоративной формой. Эти растения разные

⁶ Ibidem.

⁷ Ф. Базинер, op. cit.

⁸ І. Косенко, В. Пилип'юк, op. cit.

⁹ Ibidem.

¹⁰ М. Рева, *Питання біології акліматизованих рослин*, Вид-во АН УРСР, Київ 1963, с. 2–5.

¹¹ І. Косенко, Г. Храбан, В. Мігін, В. Гарбуз, op. cit.

по жизненной форме и габитусу, форме кроны, форме и окраске листьев, цветению и плодоношению, декоративности.

По результатам инвентаризации, согласно анализу возрастной структуры растений установлено, что большую часть насаждений представителей рода *Cercis* составляют растения, высажены в 2003–2019 годах. По состоянию на 2019 год общее количество растений, представителей рода *Cercis*, которые растут в насаждениях дендропарка, составило 127 штук.

Большая часть коллекции (54%) представлена особями *C. canadensis*, поскольку растения этого вида наименее требовательны к условиям выращивания. По жизненной форме – это деревья, которые растут в разных кварталах парка (табл.).

Таблица. Таксационные показатели представителей рода *Cercis*, интродуцированных в Национальном дендропарке «Софиевка»

Вид, декоративная форма	№ квартала	Количество растений,шт	Жизненная форма	Возраст растений, лет	Средние показатели, м				Цветение	Плодоношение
					высота		диаметр			
					растений	ствола	кроны	ствола		
<i>C. canadensis</i>	2	3	Дерево	14	4,00	1,43	3,77	0,95	+	+
	3	9		16	4,75	1,55	1,60	0,03	+	+
	5	4		17	5,60	1,60	1,80	0,55	+	+
	6	12		16	4,78	1,65	1,70	0,95	+	+
	17	3		11	3,52	1,70	1,20	0,02	+	+
	27	6		16	3,80	1,70	1,50	0,08	+	+
	27	4		15	5,10	1,65	1,43	0,05	–	+
	13	3		65	10,55	4,30	6,78	0,36	+	+
	34	27		15	4,60	1,66	1,43	0,23	+	+
<i>C. siliquastrum</i>	1	5	Куст	9	2,35	–	–	–	+	–
	3	4		14	1,55	–	–	–	+	–
	5	6		9	1,65	–	–	–	+	–
<i>C. chinensis</i>	3	3	Куст	13	1,60	–	–	–	+	+
	5	6		15	1,98	–	–	–	+	+
<i>C. griffithii</i>	1	2	Куст	8	1,98	–	–	–	–	–
	1	3		4	0,96	–	–	–	–	–
<i>C. occidentalis</i>	1	1	Дерево	7	1,26	0,86	0,37	0,21	–	–
	1	1		6	0,98	–	–	–	–	–
<i>C. siliquastrum</i> 'Albida'	1	12	Куст	12	2,66	–	–	–	+	+
	1	8		6	1,26	–	–	–	+	+

Источник: Данные из собственных исследований.

Возраст растений составляет 11–17 лет, только два растения, которые растут на Китайской поляне парка, достигли 65-летнего возраста. Высота этих растений достигает 9,36–9,54 м, высота ствола в среднем – 4,30 м, диаметр кроны – 6,78 м, диаметр ствола на высоте 1,3 м–0,36 м.

Растения *C. canadensis* ежегодно цветут и плодоносят. Во время цветения они приобретают оригинальный вид и особенную привлекательность, благодаря чему они есть перспективными для использования в зеленом строительстве (рис. 1).

Рис. 1. 65-летние растения *C. canadensis* на Китайской поляне дендропарка «Софиевка»

Источник: Собственное исследование.

Среди представителей рода *Cercis*, этот вид является наиболее морозо- и зимостойким. Стоит отметить, что при выборе места для посадки растений *C. canadensis* необходимо надавать преимущество возвышенным местностям, поскольку он не переносит переувлажненных почв.

C. siliquastrum в коллекции дендропарка представлен 9–14 летними кустарниковыми растениями с очередными округлыми зелеными листьями (кварталы 1, 3, 5). Растения выращены из семян, собранных с деревьев, которые растут в горах Крыма и Никитском ботаническом саду – ННЦ НААН Украины. Высота растений – 1,55–2,35 м. В течении периода исследований начало цветения растений наблюдали в 6–8 летнем возрасте. В отличии от *C. canadensis*, растения *C. siliquastrum* менее морозостойкие. В отдельные годы (при температуре 20–25°C наблюдали незначительное подмерзание однолетних побегов (10–20 %). В условиях дендропарка «Софиевка» (Правобережная Лесостепь Украины) растения потребуют мест высадки без сквозняков и защищенных от северных ветров.

Редкий в Украине вид – *C. chinensis* в дендропарке представлен 13–15-летними растениями высотой до 2,0 м в виде куста, образованного 12–14 побегами с очередными темно-зелеными кожистыми листьями. Растения цветут и плодоносят. Растительный материал для размножения получен с ботанического сада Одесского национального университета им. И. И. Мечникова.

Рис. 2. *C. chinensis* в насаждениях дендропарка «Софиевка»

Источник: Собственное исследование.

Очень ценным, редким интродуцентом, в коллекции растений дендропарка, является вид *C. griffithii*. В композициях парка он представлен 4–8 летними кустовыми растениями с очередными, округлыми светло-сизыми листьями, которые придают растениям необычного декоративного вида. Растения можно использовать в декоративном садоводстве для создания солитерных и групповых насаждений. На протяжении периода исследований образования генеративных органов в растений не наблюдали. Посадочный материал получен из семян, собранных в Ботаническом саду Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара.

Особого внимания заслуживает редкий в Украине вид *C. occidentalis*, однолетние сеянцы которого получены с Ботанического сада Ужгородского национального университета. Сейчас по жизненной форме это деревья с сердцевидными светло-зелеными листьями. В условиях дендропарка «Софиевка» растения хорошо растут и развиваются, но еще не достигли генеративного возраста.

Ценной в коллекции растений дендропарка «Софиевка» есть декоративная форма *C. siliquastrum* 'Albida' – белоцветковая форма растений, которая является редкой в дендропарках и ботанических садах Украины. В композициях дендропарка (кв. 1 и 5) она представлена кустовыми компактными растениями высотой до 2,66 м, которые ежегодно цветут и плодоносят, образуя кистевидные соцветия, которые придают растениям особенной оригинальности. Генеративного возраста растения достигли в 6-летнем возрасте. В отдельные

зимы при температуре ниже 25 °С иногда наблюдали подмерзание 35–40 % однолетних побегов, однако весной побеги отрастали, восстанавливая жизненную форму растений.

Следует указать, что по экологическим показателям интродуцированные растения видов рода *Cercis* являются засухоустойчивыми, неприхотливыми к плодородию почв гелиофитами.

За период 1851–2019 годов в Национальном дендропарке «Софиевка» собрано наибольшую в Украине коллекцию видов рода *Cercis*, которая является ценным генофондом растений с высокими декоративными свойствами. Интродуцированные растения в условиях дендропарка хорошо растут и развиваются. Перспективными в озеленении населенных мест и паркостроительстве являются наиболее зимостойкие виды: *C. canadensis*, *C. griffithii* и *C. occidentalis*, менее устойчивыми – *C. chinensis*, *C. siliquastrum* и *C. siliquastrum* 'Albida'.

Выводы

Интродукция видов рода *Cercis* в Национальном дендропарке «Софиевка» НАН Украины берет свое начало с 1851 года. Наиболее активное пополнение коллекции происходило в течении 2001–2019 годов. Сегодня коллекция растений Национального дендропарка «Софиевка» пополнена видами: *C. canadensis* L., *C. siliquastrum* L., *C. chinensis* Bunge, *C. griffithii* Boiss., *C. occidentalis* Torr. и белоцветковой декоративной формой – *C. siliquastrum* 'Albida' C.K. Schneid. Непосредственно в парк, для создания парковых композиций, высажено 127 особей разных таксонов *Cercis* в комбинациях с хвойными и лиственными породами, а также в виде солитеров и небольших групп.

Литература

- Базинер Ф., *Краткое описание Царицына сада близ г. Умани Киевской губернии*. Журн. М-ва гос. Имущества, СПб., 1851 № 4, ч. 11., с. 79–84.
- Губеладзе Е., *Биоэкология распространенных в Имеретии некоторых медоносных древесных бобовых растений и их использование*, Автореф. дис. канд. с.-х. наук: спец. 01.06.13. «Лекарственные и эфиромасличные культуры», Тбилиси 2006, 20 с.
- Каталог деревьев и кустарников Уманского Царицына сада на 1905 г.*, Типография И. Цейтлина, Умань 1905, 50 с.
- Колдар Л., *Интродукція видів роду Cercis L. у Правобережний Лісостеп України та перспективи використання їх у зеленому будівництві*, Монографія. УВПП, Умань 2006, 158 с.
- Колдар Л., *Біоморфологічні особливості рослин Cercis chinensis Bunge в умовах інтродукції у Національному дендропарку «Софіївка» НАН України*. „Інтродукція рослин, Академперіодика”, Київ 2010, № 2, с. 15–19.
- Косенко І., Храбан Г., Мітін В., Гарбуз В., *Дендрологічний парк «Софіївка»*. Наук. думка, Київ 1996, 190 с.

- Косенко І., Пилип'юк В., Софіївка. Національний дендрологічний парк, ПАЛИВОДА А. В., Київ, 26–28.
- Лапин П., *Древесные растения Главного ботанического сада АН СССР*, Наука, Москва 1975, 210 с.
- Панасенко Т., *Історія формування осередків культивованої дендрофлори Полтавщини*, „Інтродукція рослин” 2005, № 4. с. 71–72.
- Рева М., *Питання біології акліматизованих рослин*, Вид-во АН УРСР, Київ 1963, с. 2–5.
- APG IV, *An update of the Angiosperm Phylogeny Group classification for the orders and families of flowering plants: The Angiosperm Phylogeny Group*, „Botanical Journal of the Linnean Society” 2016, Vol. 181. № 1., p. 1–20, DOI:10.1111/boj.12385.

STRESZCZENIE

Larysa Koldar

Wprowadzenie gatunków z rodzaju *Cercis* L. w Narodowym Parku Dendrologicznym „Sofijewka” NAS Ukrainy i jego wykorzystanie

Celem artykułu jest przeanalizowanie okresu formowania się kolekcji gatunków *Cercis* L. wprowadzonych do Narodowego Arboretum „Sofijewka” Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, aby poznać ich strukturę wiekową, wskaźniki biometryczne, rozmieszczenie na plantacjach i perspektywach ich wykorzystania.

Metody: Powstanie kolekcji gatunków *Cercis* posadzonych w Arboretum Narodowym „Sofijewka” Narodowej Akademii Nauk Ukrainy zostało zbadane przy użyciu źródeł literackich i katalogów roślin. Na plantacjach przeprowadzono inwentaryzację roślin, określenie wskaźników podatkowych i analizę struktury wiekowej. Przedmiotami badań były: *C. canadensis* L., *C. siliquastrum* L., *C. chinensis* Bunge, *C. griffithii* Boiss., *C. occidentalis* Torr. oraz ukwiecona forma dekoracyjna – *C. siliquastrum* Albida, C. K. Schneid

Wyniki: Tworzenie kolekcji roślin z gatunku *Cercis* posadzonych w Narodowym Arboretum „Sofijewka” Narodowej Akademii Nauk Ukrainy rozpoczęło się w 1851 r. Systematycznie prace wprowadzające do arboretum rozpoczęły się dopiero w 1886 r., Kiedy znany ogrodnik, profesor V. V. Paszkiewicz szeroko wprowadził do kultury nowe egzotyczne drzewa i krzewy. W 1905 r. sadzono i hodowano w parku w celu sprzedaży rośliny *C. canadensis* i *C. siliquastrum*. Raport z 1960 r. przypomina również obecność tych gatunków w nasadzeniach parku. W 1996 r. w parku wyrósł tylko jeden gatunek – *C. canadensis*. W przyszłości prace wprowadzające związane z gatunkami rodzaju *Cercis* długo nie były prowadzone w parku i dopiero w 2001 r. prace te były kontynuowane.

Wnioski: Obecnie w Arboretum „Sofijewka” kolekcja gatunków z rodzaju *Cercis* jest reprezentowana przez pięć gatunków i jedną formę dekoracyjną. Bezpośrednio w celu stworzenia kompozycji parkowych posadzono 127 roślin z różnych taksonów *Cercis* w połączeniu z gatunkami drzew iglastych i liściastych, a także samotnymi tasiemcami i małymi grupami.

Słowa kluczowe: *Cercis* (*Cercis*), dekoracyjność, historia powstania kolekcji, NPR „Sofijewka”, skład ilościowy, biometria roślin.

SUMMARY

Larysa Koldar

Introduction of species of the genus *Cercis* L. in the «Sofiyivka» National Dendropark at NAS of Ukraine and their use

The aim of this paper is to analyze the period of formation of the collection of the *Cercis* L. species introduced in the «Sofiyivka» National dendrological park at the National Academy of Sciences of Ukraine, to determine their age structure, biometric indicators, distribution in the plantations and the prospects for their use.

Methods. The formation of a collection of *Cercis* species planted in the «Sofiyivka» dendrological park at the National Academy of Sciences of Ukraine was studied with the use of literary sources and catalogs of plants. The inventory of plants, determination of taxation indicators and analysis of the age structure were carried out in the plantations. The subjects of the studies included: *C. canadensis* L., *C. siliquastrum* L., *C. chinensis* Bunge, *C. griffithii* Boiss., *C. occidentalis* Torr, and a flowered decorative form – *C. siliquastrum* 'Albida' C.K. Schneid.

Results. The formation of a collection of plants of the *Cercis* species planted in the «Sofiyivka» National dendrological park at the National Academy of Sciences of Ukraine began in 1851. Systematically, introduction work in the arboretum began only in 1886, when a well-known gardener, Professor V.V. Pashkevich Shirokov introduced new exotic trees and shrubs into the culture. In 1905, *C. canadensis* and *C. siliquastrum* were planted in the nursery, for sale to the population. A 1960 report also recalls the presence of these species in the plantings of the park. In 1996, only one species grew in the park – *C. canadensis*. Introduction works related to species of the *Cercis* genus were not performed in the park for a long time, and they only resumed in 2001.

Conclusions. Now the collection of species of the *Cercis* genus is represented by five species and a single decorative form in the «Sofiyivka» dendrological park. In order to create park compositions, 127 individuals of different *Cercis* taxa were planted, in combination with coniferous and hardwood species, as well as solitary tapeworms and small groups

Key words: *Cercis*, decorativeness, history of the formation of the collection, "Sofiyivka" NDP, quantitative composition, plant biometry.

Data wpływu artykułu: 11.03.2020 r.

Data akceptacji artykułu: 13.05.2020 r.

Lubov Soloduchina (Солодухина Любовь Сергеевна)

аспирант Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины
эксперт экспертной группы по вопросам интегрированных
социальных услуг семьям Директората социальных услуг
и интеграции Министерства социальной политики Украины
e-mail: agatalavrin@ukr.net

Международные тенденции в сфере защиты прав детей: опыт для Украины

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы подходы к защите прав детей в международной практике, раскрыты особенности обеспечения потребностей детей, связанные с финансированием, кадровым потенциалом, доступностью различных услуг в развитых странах Европы, охарактеризованы основные аспекты нормативно-правового регулирования в этой сфере, выявлен ряд совместных и отличительных составляющих в международных и украинской системах охраны детства, акцентировано внимание на зарубежном опыте, который целесообразно внедрять в Украине, прежде всего, в направлениях судопроизводства касательно детей; превентивных и карательных мер воздействия на родителей, а также роли общины в решении вопроса защиты прав и законных интересов детей.

Ключевые слова: Конвенция ООН о правах ребенка, семейные формы воспитания, деинституционализация, социальная поддержка семей.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами

Основным международным документом по защите прав детей является Конвенция ООН о правах ребенка¹, которая имеет обязательную силу для государств, которые ее ратифицировали. Ее участниками являются все страны-члены ООН, кроме США, Южного Судана и Сомали. Ратификация Конвенции является первым Законом независимой Украины по вопросам защиты прав детей (1991 год).

¹ Конвенція ООН про права дитини: міжнародний документ ООН, прийнятий 20 листопада 1989 р., „Зібрання чинних міжнародних договорів України” 1990, № 1, ст. 205, режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021, доступ: 1990 г.

В рамках Конвенції створено міжнародний механізм контролю за виконанням її положень – Комітет по правам ребенка, уповноважений розглядати періодичні (раз в п'ять років) доповіді держав про прийняті ними заходи по виконанню її положень. В 2012 році вказаний Комітет направив «Заключительные рекомендации Комитета ООН по правам ребенка Правительству Украины», в яких, зокрема, була виражена занепокоєність тим фактом, що реформа системи державного управління України може порушити ефективну координацію і впровадження політики в інтересах дітей, що в свою чергу може привести до погіршення стану надання послуг по підтримці і захисті для вразливих категорій дітей.

В той же час процес вступу України в ЄС передбачає імплементацію європейських стандартів і підходів до забезпечення прав дітей. Вони відображені в постанові Ради Європи по правам дітей і розвитку соціальних послуг, дружеских до дітей і сімей (2010) ² Керівних принципах ООН по альтернативному догляду за дітьми (2010) ², постанові Європейської комісії «Інвестиції в дітей: розірвати коло неблагополуччя» (2013); Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, і Європейським Союзом, Європейським співтовариством по атомній енергії і їх державами-членами, з другої сторони ³. Міжнародні зобов'язання по захисту прав дітей містяться також в Європейській соціальній хартії (пересмотренной) ⁴, яку ратифіковано Україною в 2006 році. В вказаних документах відзначаються фундаментальні принципи, яких повинні дотримуватися уряди країн при розвитку послуг для дітей і сімей, зокрема, права ребенка на захист; встановлюються очікувані результати і індикатори стосовно політики забезпечення прав ребенка за межами сім'ї, визначаються пріоритетність фінансування і підтримки тих ініціатив, які дозволяють інвестувати в краще майбутнє дітей і тому подібне.

Реалізація національної соціальної політики в сфері захисту прав дітей потребує створення і функціонування цілісної системи органів влади, вдосконалення існуючих і впровадження нових механізмів в умовах децентралізації влади, зокрема існує потреба в розробці безпосередньо механізмів децентралізації соціального захисту дітей. Зокрема це стосується змін в структурі відповідних органів управління, узгодженості дій і чіткого визначення і розмежування функцій і повноважень існуючих органів державної влади і місцевого самоврядування, забезпечення кваліфікованими

² Керівні принципи ООН щодо альтернативного догляду за дітьми: міжнародний документ Генеральної Асамблеї ООН прийнятий на 64 сесії 24 лютого 2010 р., режим доступу: <https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2020/04/kerivni-principi-shhodo-alternativnogo-doglyadu-za-ditmi.pdf>, доступ: 29.11.2019 р.

³ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Закон України прийнятий 16 вересня 2014 р., № 1678-VII, „Відом. Верховної Ради України” 2014 р., № 40, ст. 2021, режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/paran2#n2>, доступ: 29.11.2019 р.

⁴ Європейська соціальна хартія (переглянута), міжнародний документ Ради Європи прийнятий 03 травня 1996, № ETS N 163, „Відом. Верховної Ради України” 2007, № 51, ст. 2096, режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062, доступ: 29.11.2019 р.

кадрами відповідуючих служб і установ соціальної захисту дітей, забезпечуючих практичну і неотложну допомогу, сім'ям з дітьми, раннє і оперативне втручання в ситуацію, яка загрожує здоров'ю і життю дитини і найближче супроводження через систему децентралізованих послуг по подолати складних життєвих обставинах.

Ітак, на сучасному етапі розвитку України важливою задачею стає створення такої правової бази забезпечення прав і найкращих інтересів дітей, яка б в повній мірі відповідавала міжнародним стандартам, забезпечувала реалізацію прав кожного дитини і передбачувала механізм захисту цих прав в разі їх порушення.

Аналіз останніх публікацій по проблематиці і визначення нерешених раніше частин загальної проблеми

Вивченням зарубіжного досвіду захисту прав дітей займаються Г. Постолок⁵, С. Кияниця⁶, Ж. Петрович⁷, А. Скороход⁸, І. Хожило⁹ і інші дослідники.

Теоретичні досягнення вітчизняних вчених при вивченні зарубіжного досвіду захисту прав дітей є дуже цінними для формування державної політики в цій сфері, однак при їх реалізації переважно не враховано введення реформування місцевого самоуправління і територіальної організації влади в Україні, що вимагає більш глибокого дослідження.

Формулювання цілей (цілі) статті

Ціль дослідження полягає в вивченні зарубіжного досвіду захисту прав дітей і аналізі найкращих міжнародних практик в цій сфері для на предмет доцільності їх впровадження в Україні.

⁵ Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні «Ілюзія захисту», Міжнародна організація «Hope and Homes for Children», авт. кол.: Г. Постолок, Н. Татарчук, Д. Чуприна та ін., К., 2016, 95 с.

⁶ З. Кияниця, *Ми впевнені в правильності та ефективності моделі патронату*, <http://www.sirostvy.net>, електронний ресурс, режим доступу: <http://www.sirostvy.net/ua/news/zinaida-kiyanitsya-mi-vpevnenni-v-pravilnosti-ta-efektivnosti-modeli-patronatu/>, доступ: 29.11.2019 р.

⁷ Ж. В. Петрович, *Забезпечення прав дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах: досвід республіки Польща*, „Соціальна педагогіка: теорія та практика” 2008, № 4, с. 110–114.

⁸ О. П. Скороход, *Досвід місцевого самоврядування Франції та Польщі: здобутки та застереження для України*, електронний ресурс, режим доступу: https://www.lib.dp.ua/text/sp_2008_4_18.pdf, доступ: 29.11.2019 р.

⁹ І. І. Хожило, *Польський досвід децентралізації управління у соціальній сфері*, „Вісник Академії митної служби України. Сер. Державне управління” 2009, № 1, с. 131–138, режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2009_1_20, доступ: 29.11.2019 р.

Изложение основных результатов и их обоснования

Изучая зарубежный опыт защиты прав детей в первую очередь следует ориентироваться на его актуальность для Украины. В связи с этим следует определить проблемные аспекты в указанные сфере, характерные для нашего государства.

Так, Украина предоставляет родителям, другим законным представителям помощь в выполнении ими своих обязанностей по воспитанию детей (предоставление бесплатных социальных услуг детям и семьям с детьми, в том числе в условиях стационара; различных видов государственных пособий семьям с детьми, в том числе малообеспеченным, многодетным).

Вместе с тем пока наблюдаются усиление кризиса семьи, ненадлежащее состояние социальной защиты детей в украинских семьях, которые характеризуются следующими показателями:

- стабильно высокий уровень сиротства;
- наличие в Украине около половины миллиона уязвимых семей с детьми, находящихся в поле зрения социальных служб;
- количественные показатели детей, выявленных вне семейного окружения;
- уровень домашнего насилия по отношению к детям;
- смертность и травматизация детей;
- отказ женщин от новорожденных детей;
- устройство родителями своих детей в учреждения институционального ухода и воспитания.

Одной из главных причин вышеупомянутых явлений является низкая способность территориальных общин, особенно сельских и поселковых советов, отвечать за сохранность жизни и здоровья подрастающего поколения, своевременно выявлять детей в состоянии кризиса, принимать действенные меры по социальной защите детей-сирот, детей, лишенных родительской опеки, и детей, находящихся в сложных жизненных обстоятельствах¹⁰.

Местом жительства, роста и развития каждого ребенка должна быть семья и община, поэтому сплошная централизация сферы защиты прав детей не может быть эффективной. Это подтверждается тем, что десятки тысяч детей ежегодно попадают в учреждения институционального ухода за детьми. Так на начало 2017 в таких заведениях проживало 106 тыс. Детей, из них только 8,7 тыс. (8%) имели статус ребенка-сироты или ребенка, лишенного родительской опеки, в остальных – более 97 тыс. Детей (92%) – есть родители. Кроме того, только 18 054 воспитанников (17%) имеют инвалидность¹¹. Итак, в Украине много детей учится, а главное проживает и содержится

¹⁰ Демографічні тенденції в Україні у 2000–2016 рр., аналітична записка, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України, К., 2017, 16 с.; Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009–2016 рр.), Мінсоцполітики, ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», авт. кол.: С. Ю. Аксьонова, О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін., К., 2016, 160 с. Матеріали ознайомчого візиту до Федеративної Республіки Німеччина, *op. cit.*

¹¹ Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу: розпорядження Кабінету Міністрів України прийняте 09 серпня 2017 р., № 526-р., „Офіційний вісник України” 2017, № 67, ст.

в учреждениях институционального ухода и воспитания, не будучи сиротами, не имея серьезных пороков развития или заболеваний.

В то же время система защиты прав детей в международной практике трактуется как такая, которая размещает ребенка в центре публичной политики, обязательно учитывает мнение и пожелания ребенка, а для обеспечения его прав и потребностей выделяет финансирование, персонал, вводит услуги, принимает нормативно-правовые акты, формирует соответствующую политику, осуществляет мониторинг и сбор данных. Наиболее широко известная типология систем защиты детей различает страны по двум основным ориентациями (группами):

1) «защита ребенка», где приоритетом является защита ребенка от вреда в результате использования законных и принудительных мер,

2) «услуги/поддержка семьи», где приоритет отдается сотрудничеству и поддержке семьи и ребенка.

Либеральные системы социального обеспечения, которые функционируют, например, в США или Великобритании, как правило, относятся к первой группе, скандинавские страны с их довольно щедрыми системами социального обеспечения относятся ко второй группе. В то же время такие страны как Германия или Нидерланды сочетают оба подхода: обеспечивая всестороннюю защиту ребенка, они используют различные услуги и механизмы поддержки семьи. С середины 1990-х годов, однако, можно было наблюдать формирование новой ориентации, направленной на «развитие ребенка». Она включает в себя многие черты двух предыдущих концепций, но ставит каждого ребенка в центр всей системы защиты¹².

Политика в отношении ухода и защиты в большинстве европейских стран базируется на концепции (модели), которая сочетает в себе элементы поддержки семьи, защиты прав и развития детей. Таким образом, в то время, как страны могут иметь подобные ориентации в направлении защиты детей, существуют заметные различия в том, какие приоритеты определены в политике и конкретных направлениях ее реализации. Прежде всего следует исследовать зарубежный опыт защиты прав детей через призму властных полномочий различных уровней административно-территориального устройства государств.

За исключением нескольких стран, таких как Ирландия, например, системы защиты прав детей построены на региональной или местной децентрализованной модели. В Австрии, Германии, Испании и Великобритании обязанности возлагаются на региональные (провинциальные) власти, власти федеральных земель, автономные общины или другие определенные регионы, но местные органы власти (в том числе и муниципальные), по-прежнему несут основную ответственность за социальную защиту ребенка¹³. В Венгрии, Италии, Польши и Румынии региональные и местные

2015, режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>, доступ: 29.11.2019 г. Ж. В. Петрович, *Забезпечення прав дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах: досвід республіки Польща*, „Соціальна педагогіка: теорія та практика” 2008, № 4, с. 110–114.

¹² Матеріали ознайомчого візиту до Федеративної Республіки Німеччина з метою вивчення кращих міжнародних практик забезпечення прав дітей, травень 2018 р.; Матеріали навчального візиту до Сполучених Штатів Америки в межах програми *Відкритий світ* з метою обміну досвідом у сфері забезпечення прав дітей, січень–лютий 2019 р.

¹³ Матеріали ознайомчого візиту до Федеративної Республіки Німеччина, *op. cit.* Матеріали ознайомчого візиту до Республіки Болгарії в складі делегації спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з метою вивчення кращих

органы власти разделяют ответственность за защиту прав детей, в то время, как в Швеции и, начиная с 1 января 2015, также в Нидерландах, местные органы власти несут полную ответственность с относительно высоким уровнем автономии¹⁴.

В международной практике законы, политика и стандарты, разработанные на центральном уровне реализуются на практике местными органами власти и децентрализованными поставщиками услуг. В то время как Германия, Австрия, Бельгия имеют федеральную структуру, другие страны работают с децентрализованными государственными администрациями. Однако практически во всех странах ЕС, а также в Норвегии полномочия в области ухода за детьми, защиты и поддержки семьи были переданы региональным и / или местным уровням, хотя степень передачи полномочий отличается от страны к стране¹⁵.

Децентрализация имеет важные преимущества для организации предоставления услуг. Местные власти общины максимально приближенных к ней жителей, имеет гораздо больше возможностей для того, чтобы быть в курсе ситуации, тенденций и потребностей детей и семей в обществе. Это позволяет адаптировать положения, принятые на национальном уровне к живой реальности в общинах. Местные власти часто мотивировано разрабатывает инновационные подходы, новые модели вмешательства и местные партнерства, чтобы проверить решения, подготовленные специально для нужд их общин.

В то же время опыт многих стран свидетельствует, что существует много проблем, связанных с децентрализацией. Национальные правительства хорошо знают эти проблемы и принимают разные меры и подходов к их урегулированию.

Наиболее важной проблемой децентрализации является высокая степень фрагментации и слабая координация между различными секторами и уровнями государственного управления. Многогранные правовые и институциональные рамки в пределах центрального правительства часто дублируются на децентрализованном уровне. Механизмы общей горизонтальной и вертикальной координации реализации политики в сфере защиты прав детей, до сих пор не всегда эффективны на местах, отмечается как особый вызов в Дании, Германии и Норвегии¹⁵.

В то же время Исландия создала национальное правительственное агентство защиты детей, которое определено в качестве механизма сотрудничества и координации работы по защите детей на всех уровнях государственного управления. В Эстонии новый Закон о защите детей определяет четкую координацию, ответственность по защите детей в рамках Национального совета социального страхования, несет ответственность за это направление. Еще одна сложность, связанная с децентрализацией, – это большое количество местных (муниципальных) органов власти и различие в их размерах, наличие человеческих и финансовых ресурсов, что имеет непосредственное влияние на их способность оказывать качественные услуги. Малые общины не имеют возможности предоставлять широкий спектр услуг, которые могут понадобиться, особенно, когда они сталкиваются со сложными случаями, требующих специальных знаний и опыта.

Учитывая эти и другие проблемы некоторые страны способствуют интеграции

міжнародних практик в контексті реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, травень 2017 р.; Матеріали ознайомчого візиту до Федеративної Республіки Німеччина, *op. cit.*; О. П. Скороход, *op. cit.*

¹⁴ Ж. В. Петрович, *op. cit.*

¹⁵ Матеріали ознайомчого візиту до Федеративної Республіки Німеччина, *op. cit.*

муниципальных образований в более крупные единицы. Это дало положительные результаты, например, в Исландии.

Некоторые правительства разработали механизмы для обеспечения принципов справедливости в отношении доступа к услугам, например, в рамках политики распределения общественного бюджета, направленного на сбалансирование неравенства между бедными и богатыми муниципалитетами и регионами. Последнее важно, так как высокая степень децентрализации может препятствовать справедливому финансированию местных органов власти. Так, например, учитывая риск, который эта ситуация несет для защиты детей, норвежское правительство увеличило бюджетные ассигнования муниципалитетам в 2010 году с целью создания новых должностей в рамках муниципальных образований.

В Греции вопросами защиты детей занимаются государственные органы, местные общественные институты и представительства международных организаций. Исторически сформировалась мощная система поддержки детей из неблагополучных семей непосредственно состоятельными соотечественниками или основанными ими благотворительными организациями и фондами.

В Великобритании главным государственным органом, компетентным в вопросах защиты детей является Министерство здравоохранения. На местном уровне непосредственный надзор за условиями проживания детей осуществляют местные советы территориальных единиц (городов, графств). Для принятия соответствующих решений каждый местный совет имеет в своей структуре Комитет по защите детей, который преимущественно состоит из представителей благотворительных организаций, специализирующихся в вопросах социальной защиты детей.

Несмотря на то, что законодательная и административная системы в Великобритании достаточно централизованные, местные органы власти имеют собственные полномочия в формировании публичной политики и составлении бюджета. Это означает, что различные регионы Соединенного Королевства реализуют право на создание своей стратегии и выбора приоритетных социальных технологий для решения проблем детей групп риска. Итак, можно сделать вывод, что в большинстве развитых стран Европы система защиты прав детей сочетает в себе эффективное взаимодействие двух уровней: центрального (общегосударственного), заключающийся в выработке единых подходов, политик, формировании нормативно-правовой базы, финансовой поддержке, и местного, сосредоточенного преимущественно на своевременном обнаружении проблем, и на услугах жителям общин по месту их жительства¹⁶

Также одним из самых очевидных индикаторов эффективности системы защиты прав детей государства является состояние институционализации воспитания детей.

По оценкам Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ)¹⁷ и исследований Международной неправительственной организации Люмос (LUMOS)¹⁸ на земном шаре восемь миллионов детей живут в учреждениях и так называемых детских домах. Среди них не менее

¹⁶ Матеріали ознайомчого візиту до Республіки Болгарії в складі делегації спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з метою вивчення кращих міжнародних практик в контексті реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, травень 2017 р.

¹⁷ UNICEF, <https://www.unicef.org/>, доступ: 29.11.2019 р.

¹⁸ LUMOS, режим доступу: <https://www.wearelumos.org/who-we-are/jkrowling/>, доступ: 29.11.2019 р.

80% детей не является сиротами, но отделены от семей из-за нищеты, инвалидности и различных форм дискриминации, а также в результате болезни, конфликтов и стихийных бедствий.

Положение относительно социального обеспечения и защиты детей в Европе также были в основном основаны на институционализации в XX-го века, когда с появлением национального законодательства о защите детей, появилась возможность применять меры защиты их прав, в том числе на семейное воспитание. И так, общее направление развития, утвердившегося в большинстве европейских стран, характеризуется переходом от институционального ухода к воспитанию в семье и услуг на уровне общины. В Великобритании деинституционализация сначала включала преимущественно компонент защиты детей с акцентом на принудительных мероприятиях, который был частичным ответом на скандалы 1960-х годов, вызванных жестоким обращением с детьми. В случае Италии и Испании, разработка мероприятий на уровне общин в качестве альтернативы институционализации стала появляться в 1970-е годы. Это совпало с основными административными реформами, которые передавали обязанности ухода за состоянием здоровья и предоставления социальных услуг местным органам власти. В то же время степень охвата воспитанием в приемных семьях и опекунами существенно отличается в разных странах. В Англии, Ирландии, Норвегии более 85% всех детей, уход за которыми осуществляется не в их домах, находятся на воспитании в приемных семьях. В этих странах, лишь небольшой процент детей (менее 15%), находящихся в интернатных учреждениях. В Швеции этот показатель значительно ниже (72%), что связано с увеличением числа детей-беженцев без сопровождения взрослых, которых принимает Швеция. В Испании, Венгрии, Германии, Нидерландах и Румынии около 60% детей находились в приемных семьях. В Италии равное распределение между институциональным и приемным размещением детей.

Интересными есть также данные по устройству детей в семейные формы воспитания по признаку родства (родственники). В Испании более 70% детей воспитываются в семьях родственников, в Польше – около 59%, в то время как в Великобритании – только 16%, а в Германии и Норвегии – около 22–23%¹⁹.

Несколько государств-членов Совета государств Балтийского моря приоритет семейного воспитания закрепили в своем национальном законодательстве. В Дании предусмотрено законом, что семья должна быть первым вариантом альтернативного размещения ребенка в уход. В Финляндии Закон о благополучии детей предусматривает, что дети, лишенные родительской опеки, должны быть устроены, в первую очередь, в малый дом семейного типа, под которым понимается также семья, профессиональный семейный дом. В Латвии семейные суды также оказывают приоритет устройству детей в приемных семьях. В Польше Закон 2011 о поддержке семьи и систему приемного ухода определил правовую обязанность государственных органов осуществить деинституционализацию и предусматривает согласованный комплекс мер и действий по содействию постепенному переходу от институционального к семейному уходу.

В то же время в Германии Социальный кодекс не предусматривает каких-либо общих преимуществ семьи на основе более специализированных учреждений. Однако

¹⁹ Матеріали ознайомчого візиту до Федеративної Республіки Німеччина, *op. cit.*; Ж. В. Петрович, *op. cit.*; О. П. Скороход, *op. cit.*; І. І. Хожило, *op. cit.*

система услуг детям и молодежи регулируется Федеральным законом о защите детей и молодежи. Эта система предлагает широкий спектр услуг, которые в целом можно разделить на три категории:

- а) дом семьи, служба поддержки (амбулаторный уход);
- б) центр для детей, которые возвращаются в дома своих родителей на ночь,
- в) альтернативный уход, например, семья²⁰.

Крайне важным для Украины, которая только начала процесс реформирования учреждений институционального ухода и воспитания детей, есть опыт Болгарии из очерченного вопроса. Так, в 2010 году в этой стране было принято Национальную стратегию «Видение деинституционализации в Болгарии», в которой очень четко очерчено политическую волю к реформированию системы ухода за детьми и поддержки их семей, в частности, закрытие всех специализированных учреждений для детей, их замену развитой сетью услуг в общине для поддержки семейного воспитания детей. Целью стратегического документа является обеспечение права ребенка на семейное окружение, доступ к качественной медицинской помощи и услуг в соответствии с их индивидуальными потребностями. При планировании и реализации реформы был применен комплексный подход, включающий в себя мероприятия, направленные индивидуально на каждого ребенка и ее семью, а не на отдельные институты. В начале реформы происходило:

- закрытие специальных учреждений для детей с ограниченными возможностями, при этом запрещалось перемещения детей из одного специального заведения в другое;
- для каждой семьи осуществлена оценка ее потребностей, которая включала в себя оценку потенциала родителей к воспитанию ребенка и разработан индивидуальный план действий по выходу из учреждения;
- для детей, которые оставались в заведении, была создана максимально приближенная к семейной среде модель пребывания;
- дети были максимально вовлечены в процесс определения формы их дальнейшего ухода;
- жестко соблюдался принцип, при котором братья и сестры не должны быть разведенными;
- расширен спектр социальных услуг.

Результат реформы наиболее иллюстрируют следующие данные: количество детей в учреждениях сократилось более чем на 82% (7587 детей в 2010 г. до 1318 в мае 2016). Мероприятия, которые реализует Болгария для достижения цели по обеспечению права детей жить в семейном окружении, очень разнообразны. Они являются частью не только социальной политики, но занимают значительное место в рамках системы образования, здравоохранения, правосудия в отношении несовершеннолетних, предупреждения насилия в отношении детей, занятости, налогообложения и других. Однако именно акцент на развитие системы социальных услуг является ключевым инструментом для поддержки детей и семей, создавая альтернативу институтам²¹.

В то же время помимо развития альтернативных форм воспитания детей как одного из компонентов деинституционализации заслуживают внимания другие, не менее важные – особенности защиты прав детей через призму биологических семей, школы, общества в целом.

²⁰ Матеріали ознайомчого візиту до Федеративної Республіки Німеччина, *op. cit.*

²¹ Матеріали ознайомчого візиту до Республіки Болгарії, *op. cit.*

Так, в Великобритании в Законе о детях впервые был введен термин «родительская ответственность», под которой подразумеваются «все права, обязанности, моральные обязательства, функции, ответственность и полномочия, которые имеют родители ребенка при общении с ней и обращении с ее имуществом и закреплены законодательно». Определение «родительская ответственность» касается не только кровных родителей ребенка. Такой ответственностью могут обладать также родственники ребенка, его опекуны (попечители), любой другой человек, который воспитывает ребенка и заботится о нем (в том числе и приемные воспитатели).

Современная система защиты прав детей во Франции, как и в других странах Европейского Союза, базируется на двух основных механизмах (организационном и правовом), и функция обеспечения потребностей и защиты прав детей, прежде всего, лежит на его родителях.

Во французской системе организационные или правовые меры принимаются только в случаях, когда родители признаются как исполняющие ненадлежащим образом свои обязанности, или когда они не могут выполнять свои родительские функции. Система защиты прав ребенка включает два механизма, что объясняется необходимостью достижения одновременно двух целей: одна из которых – работа по профилактике, реализуется в рамках так называемой «организационной защиты», когда семьи, осознавая, что у них возникли проблемы, сами обращаются за помощью или дают согласие на вмешательство компетентных структур и помощь с их стороны; другая – защита прав и интересов ребенка, реализованная в рамках так называемой «правовой защиты», когда есть подтверждение того, что ситуация принимает опасный характер для ребенка (в этом случае судебный орган требует от семьи выполнения определенных мероприятий) или в отношении ребенка совершено правонарушения²².

В США действует система обеспечения благополучия ребенка. Чаще всего американские семьи сталкиваются с этой системой после того, как на них подают жалобу о насилии над ребенком или оставление ребенка без присмотра, непредоставление ребенку достойных условий проживания и прочее. Например, соседи могут позвонить в полицию и сообщить, что малолетний ребенок оставлен дома без присмотра. Совокупность действий родителей называется «плохим обращением с ребенком» – это действия родителей или опекунов, которые привели к смерти, серьезного физического или эмоционального ущерба, к эксплуатации ребенка, или к возникновению риска для его жизни и здоровья. Отсутствие действий, которые могли бы предотвратить повреждение ребенка, также считается «плохим поведением». Специальные государственные агентства, контролируя действия взрослых, не вмешиваются, если ребенок пострадал результате действий посторонних лиц – этого рода преступниками занимаются органы полиции.

В разных штатах США действуют различные законы и правила по защите детей. Соответственно различаются и методы применения этих законов. Однако во всех штатах США любой человек имеет право сообщить соответствующим органам о своих подозрениях относительно плохого обращения с детьми²³.

В 2011 году в Дании введен «Пакет превентивных мер», охватывающий широкий спектр инициатив, обеспечивающих раннюю поддержку обездоленных детей и молодых людей, в том числе с инвалидностью. Основное внимание уделяется профилактике

²² О. П. Скороход, *op. cit.*

²³ Матеріали навчального візиту до Сполучених Штатів Америки, *op. cit.*

в сочетании с укреплением родительских навыков, формированию стратегических партнерских отношений между муниципалитетами и общественными организациями, а также развития спорта и досуга для детей. Правительство до 2017 года выделяло ежегодно 70 млн крон на реализацию этой программы.

В 2012 году в Германии на законодательном уровне введена обязательность сотрудничества между специалистами из различных служб, таких как служба для детей и молодежи, детские ясли и сады, больницы и полиция при выявлении детей и семей с детьми, нуждающихся в помощи. Также тогда же была введена инициатива Федерального правительства под названием «раннее вмешательство», которая стала ключевым элементом в системе ранней защиты детей с целью предотвращения риска для ребенка быть брошенным родной мамой, семьей и размещенным в альтернативные формы ухода²⁴.

Также интересно, что функция защиты детей от семейного насилия во многих странах мира выполняют не правоохранительные органы в сотрудничестве с органами опеки и попечительства, местного самоуправления, а специалисты по социальной работе. У них есть опыт постоянной и повседневной работы с семьями, которые попадают в затруднительное и даже опасное положение. Социальный работник имеет полное законное право предъявить к виновным строгие требования. В США, ФРГ, Голландии, Великобритании специалисты по социальной работе наделены широкими полномочиями (вплоть до возбуждения уголовного дела и ходатайства об отчуждении ребенка от родителей)²⁵.

Заслуживает внимания специфика защиты прав детей в американских школах. Главной правовой нормой считается право ребенка на интеллектуальное развитие и обучение, независимо от его способностей. Эта норма дает неоспоримые права детям с инвалидностью, особенно с нарушениями интеллектуального развития. Дети с инвалидностью в возрасте от 3 до 21 лет, имеют право на бесплатное образование. Каждый такой ребенок должен учиться по особой, индивидуально составленной программе. Более того, во время периода, который больной ребенок проводит в школе, образовательное учреждение, учителя и директор обязаны обеспечивать максимальный уход за ним и гарантировать его безопасность. Например, дети, больные диабетом, должны регулярно получать инъекции инсулина, а школьные власти должны особенно следить за их питанием. Итак, система защиты прав детей в странах Европейского Союза и США основывается на четкой нормативно-правовой базе, определяющими принципами которой являются:

- верховенство интересов ребенка;
- создание условий для обеспечения роста и воспитания ребенка в семье, если это не противоречит интересам ребенка;
- интеграция ребенка в семью и социальная интеграция;
- предотвращение ситуаций, которые могут повредить личному развитию ребенка;
- содействие активному участию ребенка и социальному единению;
- объективность, беспристрастность в отношении ребенка и оказанию ему юридической защиты.

Стоит отметить, что система защиты прав детей в Украине уже отражает значительное количество принципов и эффективных подходов международной практики. В частности это активное развитие семейных форм воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительской

²⁴ Матеріали ознайомчого візиту до Федеративної Республіки Німеччина, *op. cit.*

²⁵ *Ibidem.*

опеки (с 2004 года), введение патроната для детей, находящихся в сложных жизненных обстоятельствах, начатые процессы реформирования системы институционального ухода и воспитания детей, наличие разветвленной системы органов, служб и учреждений по вопросам защиты прав детей и социальной поддержки семьи, мощная специальная нормативно-правовая база по вопросам защиты прав детей и т.д.²⁶. Однако для международной системы социальной защиты детей присущи составляющие, которые в Украине не применяются. Прежде всего, это порядок судопроизводства в отношении детей; образования семейных и ювенальных судов, выделения из системы общего судопроизводства; формирование системы превентивных и карательных мер воздействия на родителей, а также практика привлечения ресурсов общества для решения вопроса защиты прав и законных интересов детей.

Выводы и перспективы дальнейших исследований

По результатам исследования зарубежного опыта социальной защиты детей установлено, что концептуально система защиты детей в международной практике трактуется как такая, которая размещает ребенка в центре государственной политики, обязательно учитывает мнение и пожелания ребенка, а для обеспечения его прав и потребностей выделяет финансирование, персонал, вводит услуги, принимает нормативно-правовые акты, формирует соответствующую политику, осуществляет мониторинг и сбор данных, при этом в основном является децентрализованной.

Учитывая указанное в Украине целесообразно использовать зарубежный опыт защиты прав детей:

1) Для введения функционирования наряду с государственной системой мер по социальной защите детей и социальной поддержки семьи соответствующей самоуправляющейся системы.

Через призму зарубежного опыта очевидна необходимость закрепления именно за органами местного самоуправления, в том числе исполнительными органами сельских, поселковых советов объединенных территориальных общин обязанностей по:

- своевременному выявлению детей, оставшихся без родительской опеки, семей с детьми, находящихся в сложных жизненных обстоятельствах;
- созданию и предоставлению семьям с детьми качественных социальных услуг

²⁶ Сімейний кодекс України, Закон України прийнятий 10 січня 2002 р., № 2947-III, „Відом. Верховної Ради України” 2002, № 21–22, ст.135, режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>, doster: 29.11.2019 г.; Про державну допомогу сім'ям з дітьми, Закон України прийнятий 21 листопада 1992 № 2811-XII, „Відом. Верховної Ради України” 1993, № 5, ст. 21, режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-2812>, doster: 29.11.2019 г.; Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям, Закон України прийнятий 01 червня 2000 р., № 1768-III, „Відом. Верховної Ради України” 2000, № 35, ст. 290, режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>, doster: 29.11.2019 г.; Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей, Закон України прийнятий 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР, „Відом. Верховної Ради України” 1995, № 6, ст. 35, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>, doster: 29.11.2019 г.; Про охорону дитинства, Закон України: прийнятий 26 квітня 2001 р., № 2402-III, „Відом. Верховної Ради України” 2001, № 30, ст. 142, режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>, doster: 27.07.2001 г.; Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, Закон України прийнятий 21 червня 2001 р., № 2558-III, „Відом. Верховної Ради України” 2001, № 42, ст. 213, режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>, doster: 29.11.2019 г.

в условиях территориальной общины, направленных на поддержку воспитательной функции семьи, что позволит уменьшить количество социальных сирот;

- активному развитию семейных форм воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки.

Одновременно обязательно: разграничение полномочий в сфере защиты прав детей на различных уровнях административно-территориального устройства государства во избежание их дублирования и путей перекладывания ответственности; обеспечения надлежащего уровня контроля в этой сфере по внедрению жестких санкций как по отношению к должностным лицам различных уровней, так и к родителям.

2) Введение специализации судей по семейным делам и квоты таких судей в каждом общем суде в зависимости от территории обслуживания, что позволит повысить оперативность и качество принятия решений о: лишение родительских прав, отобрании без лишения родительских прав, установление опеки / попечительства, усыновления, решение споров между родителями об участии в воспитании ребенка, место его обитания, о назначении алиментов.

Учитывая вышесказанное, в основе дальнейших исследований должны стать эффективные механизмы децентрализации социальной политики в сфере защиты детей в Украине, которые предоставят возможность не теряя достоинства Украины в указанной сфере, ввести принципиально новую систему обеспечения прав и интересов каждого ребенка в Украине, сформулировать обновленные принципы и модели функционирования государственных органов власти и органов местного самоуправления на всех уровнях с очерченного вопроса по результатам децентрализации власти в Украине с учетом изученного опыта.

Литература

Європейська соціальна хартія (переглянута), міжнародний документ Ради Європи прийнятий 03 травня 1996, № ETS N 163, „Відом. Верховної Ради України” 2007, № 51, ст. 2096, режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

Конвенція ООН про права дитини: міжнародний документ ООН, прийнятий 20 листопада 1989 р., „Зібрання чинних міжнародних договорів України” 1990, № 1, ст. 205, режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

Сімейний кодекс України, Закон України прийнятий 10 січня 2002 р., № 2947-III, „Відом. Верховної Ради України” 2002, № 21–22, ст.135, режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

Про державну допомогу сім'ям з дітьми, Закон України прийнятий 21 листопада 1992 № 2811-XII, „Відом. Верховної Ради України” 1993, № 5, ст. 21, режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-2812>.

Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям, Закон України прийнятий 01 червня 2000 р., № 1768-III, „Відом. Верховної Ради України” 2000, № 35, ст. 290, режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14?info=1>.

Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей, Закон України прийнятий 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР, „Відом. Верховної Ради України” 1995, № 6, ст. 35, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>.

- Про охорону дитинства, Закон України: прийнятий 26 квітня 2001 р., № 2402-III, „Відом. Верховної Ради України” 2001, № 30, ст. 142, режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
- Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, Закон України прийнятий 21 червня 2001 р., № 2558-III, „Відом. Верховної Ради України” 2001, № 42, ст. 213, режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.
- Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Закон України прийнятий 16 вересня 2014 р., № 1678-VII, „Відом. Верховної Ради України” 2014 р., № 40, ст. 2021, режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/paran2#n2>.
- Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу: розпорядження Кабінету Міністрів України прийняте 09 серпня 2017 р., № 526-р., „Офіційний вісник України” 2017, № 67, ст. 2015, режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>.
- Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні «Ілюзія захисту», Міжнародна організація «Норе and Homes for Children», авт. кол.: Г. Постолок, Н. Татарчук, Д. Чуприна та ін., К., 2016, 95 с.
- Демографічні тенденції в Україні у 2000–2016 рр., аналітична записка, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи Національної академії наук України, К., 2017, 16 с.
- Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009–2016 рр.), Мінсоцполітики, ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», авт. кол.: С.Ю. Аксьонова, О.М. Балакірева, Т.В. Бондар та ін., К., 2016, 160 с..
- Заключні рекомендації Комітету ООН з прав дитини Уряду України: прийняті 03 лютого 2011 року На 1611-му засіданні, електронний ресурс, режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/UN_CRC_Concluding_Observations_Ukr.pdf.
- Керівні принципи ООН щодо альтернативного догляду за дітьми: міжнародний документ Генеральної асамблеї ООН прийнятий на 64 сесії 24 лютого 2010 р., режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/100426-UNGuidelines_Ukrainian_nonofficial.pdf.
- Кияниця З., *Ми впевнені в правильності та ефективності моделі патронату*, <http://www.sirostvy.net>, електронний ресурс, режим доступу: <http://www.sirostvy.net/ua/news/zinaida-kiyanitsya-mi-vpevnenni-v-pravilnosti-ta-efektivnosti-modeli-patronatu/>.
- Матеріали ознайомчого візиту до Республіки Болгарії в складі делегації спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з метою вивчення кращих міжнародних практик в контексті реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, травень 2017 р.
- Матеріали ознайомчого візиту до Федеративної Республіки Німеччина з метою вивчення кращих міжнародних практик забезпечення прав дітей, травень 2018 р.

Матеріали навчального візиту до Сполучених Штатів Америки в межах програми *Відкритий світ* з метою обміну досвідом у сфері забезпечення прав дітей, січень–лютий 2019 р.

Петрочко Ж.В., *Забезпечення прав дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах: досвід республіки Польща*, „Соціальна педагогіка: теорія та практика” 2008, № 4, с. 110–114.

Скороход О.П., *Досвід місцевого самоврядування Франції та Польщі: здобутки та застереження для України*, електронний ресурс, режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/21.pdf>.

Жожило І.І., *Польський досвід децентралізації управління у соціальній сфері*, „Вісник Академії митної служби України. Сер. Державне управління” 2009, № 1, с. 131–138, режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2009_1_20.

LUMOS, режим доступу: <https://www.warelumos.org/who-we-are/jkrowling/>.

UNICEF, <https://www.unicef.org/>.

STRESZCZENIE

Lubov Soloduchina (Солодухина Любовь Сергеевна)

Międzynarodowe tendencje w dziedzinie ochrony dzieci: doświadczenia Ukraińskie

W artykule analizowane jest podejście do ochrony praw dzieci w praktyce międzynarodowej. Przedstawiono cechy zaspokajania potrzeb dzieci związane z finansowaniem, zasobami ludzkimi, dostępnością różnych usług w rozwiniętych krajach Europy. Opisano główne aspekty regulacji prawnych w tym obszarze. Ujawniono szereg wspólnych, charakterystycznych elementów międzynarodowych i ukraińskich systemów opieki nad dziećmi. Zaakcentowano głównie zagraniczne doświadczenia, które powinny być wprowadzone na Ukrainie, przede wszystkim w zakresie postępowań sądowych dotyczących dzieci, środków zapobiegawczych i karnych mających na celu wywieranie wpływu na rodziców. Podkreślono rolę społeczeństwa w zajmowaniu się ochroną praw i uzasadnionych interesów dzieci.

Słowa kluczowe: Konwencja ONZ o prawach dziecka, rodzinne formy wychowania dzieci, deinstytucjonalizacja, wsparcie społeczne dla rodzin.

SUMMARY

Lubov Soloduchina (Солодухина Любовь Сергеевна)

**International tendencies in the field of the protection of children:
the Ukrainian experiences**

This paper explores the approaches to the protection of children's rights in international practice, the issues connected with satisfying children's needs related to financing, human resources, accessibility of different services in developed European countries, describes the main aspects of legal regulations in this field, identifies a number of common and particular components in the international and national systems of childhood protection; with the emphasis on foreign solutions which could be implemented in Ukraine, first of all, in the areas of child justice; preventive and punitive measures to influence parents, and the role of the community in resolving the issues related to the protection of the rights and legitimate interests of children.

Key words: UN Convention on the Rights of the Child, family forms of child-rearing, deinstitutionalisation, social support for families.

Data wpływu artykułu: 4.12.2019 r.

Data akceptacji artykułu: 16.03.2020 r.

Aleksander Babiński

Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

e-mail: a.babinski@wspol.edu.pl

W poszukiwaniu definicji bezpieczeństwa publicznego

STRESZCZENIE

Bezpieczeństwo publiczne jest stanem będącym przedmiotem normatywnym wielu aktów regulujących obszary wymagające szczególnej troski państwa. Pojawia się ono w ich treści już w XVIII w. Mimo to nie doczekało się definicji normatywnej – legalnej. Sytuacja taka powoduje, że zdefiniowanie bezpieczeństwa publicznego stało się przedmiotem uwagi doktryny. Konieczność taka wynikała z potrzeby ujednoczenia jego stosowania przy realizacji norm prawnych je zawierających. W niniejszym opracowaniu autor podjął próbę przedstawienia ewolucji pojęcia bezpieczeństwa warunkowaną zmiennymi okolicznościami społeczno-gospodarczymi państwa. Ich prezentacja stała się podwaliną do zrozumienia współczesnych określeń bezpieczeństwa publicznego, szczególnie tych, które funkcjonują po uchwaleniu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. Stały się one zasadniczym elementem pozwalającym poszukiwać własnego ujęcia bezpieczeństwa publicznego. Pozwoliło również skonfrontować je z pojęciem porządku publicznego często używanego jako jedna konstrukcja z bezpieczeństwem publicznym. Dały także podstawy odniesienia bezpieczeństwa publicznego do bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Przedstawiony materiał pozwala ocenić zróżnicowanie pojęcia bezpieczeństwa publicznego zależne od kontekstu jego ujęcia. Dokonana w opracowaniu próba poszukiwania ujęcia bezpieczeństwa publicznego została uwieńczona propozycją jego definicji oraz współzależnej definicji porządku publicznego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zagrożenie, system, bezpieczeństwo publiczne, porządek publiczny, prawo.

Wprowadzenie

O słuszności i potrzebie dokonywania zabiegów definicyjnych i klasyfikacyjnych w zakresie używanej terminologii mówiono już wielokrotnie¹. Ustalenia terminologiczne odgrywają ogromną rolę w rzetelności procesu badawczego we wszystkich

¹ Patrz np.: M. Kulicki, V. Kwiatkowska-Darul, L. Stępka, *Przyczynek do dyskusji nad definicją broni palnej, gazowej i pneumatycznej*, „Przegląd Policyjny” 2002, nr 3–4; A. Babiński, *Znaczenie definicji pojęć ustawowych dla określania zakresu stosowania ustawy na przykładzie ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych [w:] Przestępstwo stadionowa. Etiologia, fenomenologia, przeciwdziałanie zjawisku*,

dziedzinach nauki. Mimo ich powszechności wciąż dostrzegane są i ujawniane braki jak również niedociągnięcia terminologiczne². Szczególnie ważne są intencje tych zabiegów, których prawidłowość wiąże się z wartością przypisywaną tzw. definicjom realnym. Dzięki nim jesteśmy w stanie brać pojęcia (nazwy) za rzeczy, a rzeczy za pojęcia. Skutkiem takich działań jest realny ich byt. Sprzyja on, a nawet jest niezbędny, prawidłowej realizacji funkcji prawa, bowiem w pojęciach wyraża się istniejące prawo, pewna dana nam struktura prawna³. Zaburzenia tego stanu mają różne przyczyny. Niepokojące jest używanie jednego pojęcia w treści aktu prawnego w różnych kontekstach, np. jako określające zadanie publiczne organów administracji, jako kryterium prawne działania czy jako kompetencja organu. Równie niebezpieczne są zabiegi legislacyjne przenoszące do krajowego porządku prawnego pojęcia z aktów zewnętrznych (umów, dyrektyw) jak też przyjmujące do krajowego porządku prawnego akty zawierające takie definicje⁴.

W kontekście powyższego należy zauważyć, że wspólnym dobrem dla społeczeństwa postrzeganego w kategorii elementu państwa⁵ jest gotowość do przeciwdziałania zagrożeniom i likwidowania skutków ich wystąpienia, w celu zapewnienia swobodnego bytu i możliwości rozwoju. Pozostaje to w ścisłym związku z zabiegami o bezpieczeństwo⁶ państwa, co wiąże się natomiast z troską o zaspokajanie potrzeb i dóbr powszechnych⁷.

Poczynione uwagi odnoszą się również do bezpieczeństwa publicznego. Określenie to używane jest bardzo często i w różnych kontekstach. Niezbędne jest posługiwanie się nim jako bytem realnym, a nie wirtualnym, teoretycznym. Czynione ustalenia terminologiczne muszą zmierzać do urealnienia miejsca bezpieczeństwa publicznego w przestrzeni działalności państwa zapewniającej jego bezpieczeństwo. Jest ono zmienne chociażby ze względu na miejsce, jakie przypisywano mu w strukturze bezpieczeństwa państwa, wynikającej z ewolucji jego ustroju⁸.

red. W. Pływaczewski, J. Kudrelek, Szczytno 2010; *Security and Law in the Cognitive and Utilitarian Context*, ed. G. Sander, B. Wiśniewski, P. Kobes, Hamburg 2015.

² Patrz np. J. Kasprzak, *Zagadnienia związane z pojęciem broni palnej w świetle nowych regulacji prawnych i orzecznictwa*, „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2005, t. 9.

³ Szerzej: F. Longchamps de Bérier, *Współczesne problemy podstawowych pojęć prawa administracyjnego*, „Państwo i Prawo” 1966, z. 6.

⁴ Szerzej: M. Róg, A. Babiński, *Konsekwencje ratyfikacji Europejskiej konwencji o kontroli nabywania i posiadania broni palnej przez osoby fizyczne*, „Przegląd Policyjny” 2005, nr 4.

⁵ Szerzej: R. Gwardyński, *Racjonalizacja działań Policji na poziomie lokalnym [w:] Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, tom V, pod red. B. Wiśniewski, P. Lubiewski, T. Zwęgliński, Warszawa 2020, s. 120.

⁶ Por. B. Wiśniewski, R. Kowalski, J. Koziół, M. Szyłkowska, *Bezpieczeństwo procesów decyzyjnych*, Wrocław 2018, s. 9; B. Wiśniewski, J. Koziół, J. Falecki, *Podejmowanie decyzji w sytuacjach kryzysowych*, Szczytno 2017, s. 49.

⁷ B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2013, s. 37; B. Wiśniewski, *Organizacja przygotowań obronnych administracji publicznej*, Warszawa 2009, s. 6.

⁸ Patrz np. A. Babiński, *Od bezpieczeństwa państwa do bezpieczeństwa publicznego – zarys pojęcia* [w:] *Racjonalizacja systemu zarządzania kryzysowego*, tom I, red. B. Karczmarczyk, B. Kogut, *Wprowadzenie do problematyki prawno-organizacyjnej*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica 2015; P. Lubiewski, *Terroryzm, a migracja. Zależności i skutki*, Wrocław 2018.

Wymóg realności dotyczy nie tylko samego bezpieczeństwa publicznego, ale również bytów prawnych wpływających na wymiar bezpieczeństwa publicznego⁹.

Jak już wskazano, próby zdefiniowania bezpieczeństwa publicznego były podejmowane wielokrotnie¹⁰. Zanim jednak zostaną one przedstawione, należy zwrócić uwagę na etymologię tego określenia. Źródłosłowem bezpieczeństwa publicznego, podobnie jak samo bezpieczeństwo, jest angielskie *public security*, które to pochodzi od łacińskiego terminu *sine cura (securitas)*. Samo ang. *security* zostało już wcześniej zidentyfikowane. Przymiotnik *public* oznacza jawny, ogólny czy oficjalny¹¹. Słowniki języka polskiego określają przymiotnik „publiczny” w znaczeniu: dotyczący całego społeczeństwa lub jakiejś zbiorowości; dostępny lub przeznaczony dla wszystkich; związany z jakimś urzędem lub z jakąś instytucją nieprywatną; odbywający się przy świadkach, w sposób jawny¹². Natomiast coś, co jest publiczne, jest: dostępne, przeznaczone dla wszystkich, odbywa się przy świadkach, w sposób oficjalny¹³.

Zakres pojęciowy bezpieczeństwa publicznego

Pojęcie „bezpieczeństwa publicznego” jest często używane z określeniem „porządek publiczny”. Warto zatem przyjrzeć się i temu wyrażeniu. Samemu słowu „porządek” przypisywane są różne znaczenia. Rozumie się go jako regularny układ, plan czegoś; należyty ład, stan czegoś; następowanie czegoś po sobie według ustalonej kolejności, hierarchii lub zasady; następstwo, układ czegoś; stan, w którym przestrzegane jest prawo i jest zachowany spokój; określony system¹⁴, w jaki zorganizowana jest jakaś społeczność; relacja pomiędzy osobami i wyznawanymi przez nie wartościami lub pomiędzy określonymi zjawiskami; ustalony w epoce antycznej system konstrukcyjny i kompozycyjny budowli, którego główne elementy powiązane są określonymi proporcjami¹⁵. Porządek jest również rozumiany jako termin specjalny, np. w logice czy matematyce, metafizyce lub jako termin niespecjalny posiadający funkcje wartościujące i ekspresywne. Szczególnie ważna wydaje się funkcja wartościująca terminu „porządek” pokrywająca się często ze znaczeniem terminu „ład”, przez który rozumie się najczęściej porządek jako szczególnie wysoki stopień wewnętrznej harmonii, jedności, dobra.

⁹ Patrz: A. Babiński, *Broń a podmiotowy wymiar bezpieczeństwa publicznego* [w:] *Administracja bezpieczeństwa. Wybrane problemy*, tom 2, pod red. B. Wiśniewski, A. Osierda, A. Babiński, Bielsko-Biała 2016.

¹⁰ Na przykład J. Filaber, *Pojęcie bezpieczeństwa publicznego w prawie administracyjnym (wybrane uwagi)*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie, Prace prawnicze, administratywistyczne i historyczne”, Wrocław 2009, nr 3; A. Osierda, *Prawne aspekty pojęcia bezpieczeństwa publicznego i porządku publicznego*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 23.

¹¹ T. Grzebieniowski, A. Kaznowski, *Słownik angielski*, Ożarów Mazowiecki 2014, s. 326–327; *Multimedialny słownik angielskiego*, <https://www.diki.pl/slownik-angielskiego? q=public>, dostęp: styczeń 2018 r.

¹² *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/publiczny.html>, dostęp: grudzień 2017 r.

¹³ *Słownik języka polskiego* red. M. Bańko, Tom 4, Warszawa 2007, s. 365–366.

¹⁴ Por., B. Wiśniewski, *Organizacja przygotowań obronnych administracji publicznej*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2009, s. 17.

¹⁵ <http://sjp.pwn.pl/slownik/2505556/porz%C4%85dek>, dostęp: lipiec 2014 r.

Poszukując współczesnego ujęcia bezpieczeństwa publicznego, warto przedstawić jego ewolucję w poszczególnych okresach funkcjonowania państwa¹⁶. W okresie dwudziestolecia międzywojennego pojęcia bezpieczeństwa i porządku publicznego były ściśle łączone ze spokojem publicznym oraz utożsamiane z wypełnianiem funkcji policji¹⁷ i jej zadaniami¹⁸. Wobec braku definicji legalnych tych pojęć próby ich zdefiniowania czynili przedstawiciele doktryny. Do dziś często przytaczanymi z tego okresu są definicje wypracowane przez Władysława Czapińskiego¹⁹ czy Władysława Kawkę²⁰. Władysław Czapiński definiuje bezpieczeństwo publiczne jako spokój publiczny i porządek publiczny, natomiast porządek publiczny jako ochronę pewnego stanu rzeczy przed ludzką nieostrożnością, brakiem przewidywania, które to cechy mogą wywołać niebezpieczeństwo dla jednostek lub grup ludzi. Władysław Kawka natomiast pojęcie bezpieczeństwa publicznego łączył ściśle z pojęciem porządku publicznego utożsamianego z zespołem norm (nie tylko prawnych), których przestrzeganie warunkuje normalne współzycie jednostek ludzkich w organizacji państwowej. Elementem spajającym określenia bezpieczeństwa i porządku publicznego, a także spokoju jest to, że W. Kawka uznawał ich dodatnie stany umożliwiające społeczeństwu niezakłócone współzycie i rozwój.

Po II wojnie światowej bezpieczeństwo państwa i porządku publicznego stało się domeną administracji spraw wewnętrznych i miało służyć przede wszystkim zapewnieniu skuteczności przeprowadzonych zmian ustrojowych. Mimo takich dążeń i nadaniu policji wyraźnie prawno-publicznego charakteru definicje przedwojenne stały się podwaliną podejmowanych rozważań uwzględniających nowe realia ustrojowe²¹. Przykładowo Stanisław Kasznica poglądy na temat bezpieczeństwa publicznego oparł na tych, które prezentował jeszcze w okresie okupacji²². Za porządek publiczny uważał on zapobieganie takim zjawiskom jak: otarcia, starcia, kolizje, jakie nieustannie wynikają pomiędzy interesem jednostek a interesem zbiorowości ludzkiej. Bezpieczeństwo publiczne definiowane przez Józefa Litwina wyraźnie wpisywało się w nowe oczekiwania. Uważał, że ma ono na celu przede wszystkim ochronę podstaw społeczno-gospodarczych i politycznych ustroju państwa oraz pokrywa się i uzupełnia porządek publiczny²³.

W późniejszym okresie PRL-u nie przestano zajmować się pojęciami bezpieczeństwa i porządku publicznego. Stefan Bolesta bezpieczeństwo publiczne rozumiał jako system

¹⁶ Próbę przedstawienia dewolucji pojęcia bezpieczeństwa autor podjął w: A. Babiński, *Ewolucja definicji bezpieczeństwa i porządku publicznego – zarys problemu* [w:] *Dylematy bezpieczeństwa współczesnego państwa*, red. M. Polinceusz, M. Pomykała, Rzeszów 2015.

¹⁷ Szerzej: B. Wiśniewski, Z. Piątek, *Współczesny wymiar funkcjonowania Policji*, Warszawa 2009, s. 34–37.

¹⁸ Patrz np. B. Wróblewski, J. S. Langrod, S. Wachhoc, *Zarys ustroju, postępowania i prawa administracyjnego w Polsce*, Warszawa 1939.

¹⁹ W. Czapiński, *Bezpieczeństwo, spokój i porządek publiczny w naszym prawie administracyjnym*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1929, nr 9.

²⁰ W. Kawka, *Policja w ujęciu historycznym i współczesnym*, Wilno 1939.

²¹ S. Pieprzny, *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie administracyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007, s. 29.

²² S. Kasznica, *Polskie prawo administracyjne*, Poznań 1946, – pierwotnie ukazało się w wydaniu podziemnym w Warszawie w 1943 r. pod pseudonimem dr A. Łużycki, z fikcyjną datą wydania – 1938 r.; kolejne wydania Poznań 1946 r., 1947 r.

²³ J. Litwin, *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego* [w:] *Prawo administracyjne*, red. M. Jaroszyński, cz. 4, Warszawa 1953.

urządzeń i stosunków społecznych regulowanych przez prawo oraz normy moralne i reguły współżycia społecznego zapewniające ochronę społeczeństwa i jednostki oraz ich mienia przed groźącymi niebezpieczeństwami ze strony zarówno działań ludzi, jak i sił przyrody. System urządzeń prawnych i określonych stosunków społecznych, regulowany przez prawo, ma na celu odwracanie niebezpieczeństwa grożącego życiu, zdrowiu i mieniu ludzi oraz usuwających skutki tych zagrożeń²⁴. Na ochronę tych wartości zwracał uwagę również Eugeniusz Smoktunowicz, stwierdzając, że pojęcie bezpieczeństwa publicznego obejmuje ogół warunków i instytucji chroniących życie, zdrowie i mienie obywateli oraz ustrój państwowy i majątek ogólnonarodowy²⁵. Jerzy Zaborowski, definiując bezpieczeństwo publiczne i porządek publiczny zauważał, że wynikają one z określonego stanu faktycznego wewnątrz państwa²⁶. Jego zdaniem bezpieczeństwo publiczne to taki stan faktyczny wewnątrz państwa, który umożliwia – bez narażania na szkody z jakiegokolwiek źródła – normalne funkcjonowanie organizacji państwowej i realizację jej interesów, zachowanie życia, zdrowia i mienia jednostek żyjących w tej organizacji oraz korzystanie przez te jednostki z praw i swobód zagwarantowanych konstytucją i innymi przepisami prawa. Porządek publiczny natomiast utożsamiał ze stanem faktycznym wewnątrz państwa regulowany przez zespół norm prawnych i pozaprawnych, których przestrzeganie umożliwia normalne współżycie jednostek ludzkich w organizacji państwowej w określonym miejscu i czasie²⁷. Zarówno bezpieczeństwo publiczne, jak i porządek publiczny uznawał za dodatni stan wewnątrz państwa umożliwiający rozwój życia społecznego i choć nie są one pojęciami tożsamymi, to nie można postawić wyraźnej granicy między nimi, gdyż wzajemnie się przenikają, ale na pewnych płaszczyznach funkcjonują niezależnie²⁸.

Sporo uwagi problematyce bezpieczeństwa publicznego i towarzyszącemu jemu i porządkowi publicznemu poświęcił Edward Ura²⁹. Stwierdza on, że ochrona bezpieczeństwa państwa oraz bezpieczeństwa i porządku publicznego jest niezbędnym warunkiem zapewnienia rozwoju każdej zorganizowanej zbiorowości ludzkiej, zwłaszcza państwa. Autor ten bezpieczeństwo i porządek publiczny ujął wieloaspektowo. Istotę ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego odnosi do realizacji zadań państwa w poczuciu spełniania nałożonych obowiązków i wysokiej dyscypliny społecznej. Zauważa on, że niezwykle trudne jest przedstawienie w sposób wyczerpujący podmiotowego i przedmiotowego zakresu tej ochrony. Dokonuje również ujęcia zagadnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego w znaczeniu materialnym, formalnym i instytucjonalnym³⁰. Mimo że łączy bezpieczeństwo

²⁴ S. Bolesta, *Pojęcie porządku publicznego w prawie administracyjnym*, „Studia Prawnicze” 1983, nr 1.

²⁵ E. Smoktunowicz, *Status administracyjnoprawny obywatela [w:] System prawa administracyjnego*, red. T. Rabska, t. 4, Wrocław 1980, s. 80.

²⁶ J. Zaborowski, *Prawne środki zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Warszawa 1977.

²⁷ Ibidem, s. 11 i 12.

²⁸ J. Zaborowski, *Administracyjnoprawne ujęcie pojęć „bezpieczeństwo publiczne” i „porządek publiczny”*, „Zeszyty Naukowe ASW” 1977, nr 41, s. 129–133.

²⁹ E. Ura, *Bezpieczeństwo i porządek publiczny*, Warszawa 1983; idem, *Prawne zagadnienia bezpieczeństwa państwa*, Rzeszów 1988.

³⁰ Szerzej: A. Babiński, *Paradygmaty systemu bezpieczeństwa publicznego Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Akademii Humanistycznej w Pułtusku, Pułtusk 2019, s. 40–41.

i porządek publiczny w całość, termin bezpieczeństwo publiczne E. Ura utożsamia z takim stanem, w którym ogółowi obywatele indywidualnie nieoznaczonemu, żyjącemu w państwie i społeczeństwie, nie grozi żadne niebezpieczeństwo i to niezależnie od tego, jakie byłyby jego źródła.

Transformacja ustrojowa, jaka nastąpiła po wyborach w czerwcu 1989 r. spowodowała również potrzebę nowych rozwiązań. Pojawiły się różne koncepcje, w tym skrajne. Jedna, zachowawcza, reprezentowana przez ówczesne kierownictwo resortu spraw wewnętrznych zakładała jedynie kosmetyczne zmiany sprowadzające się do ustawowego usankcjonowania korekt dokonanych w drugiej połowie 1989 r.³¹ Druga koncepcja, mająca za punkt wyjścia ochronę praw człowieka, optowała za maksymalnym ograniczeniem publicznoprawnych uprawnień poszczególnych formacji resortu, w tym projektowanej Policji³². Mimo tych nowych dążeń w początkowym okresie III Rzeczypospolitej posługiwano się pojęciami funkcjonującymi w PRL-u.

Dość poważną zmianę w pojmowaniu bezpieczeństwa publicznego przyniosło uchwalenie 2 kwietnia 1997 r. nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej³³, w której obok pojęcia porządku publicznego użyto określenia bezpieczeństwo wewnętrzne. Początkowo mogło się wydawać, że pojęcia te są użyte jako synonimy, gdyż w zasadzie były one utożsamiane z wypełnianiem funkcji wewnętrznej państwa w zakresie bezpieczeństwem. Jednak z upływem czasu przekonanie to stawało się oczywiście błędne.

Współczesne określenia bezpieczeństwa publicznego nie są oderwane od dorobku lat minionych i pozbawione dotychczasowych problemów interpretacyjnych. Zdaniem Stanisława Pieprznego, współcześnie rozumiane bezpieczeństwo publiczne to pewien pozytywny stan w państwie, w którego zakres wchodzi państwo ze swoim ustrojem i innymi urządzeniami oraz obywatele, ich życie, zdrowie i mienie³⁴. Jego granice zakreślają przepisy prawa stanowiąc parasol ochronny przed niebezpieczeństwami, niezależnie od źródeł ich pochodzenia³⁵. Przytoczona definicja ujmuje szeroko bezpieczeństwo publiczne. Obejmuje ona nie tylko państwo wraz z jego ustrojem, a także inne urządzenia państwowe oraz obywateli, w stosunku do których ogranicza go jedynie w zakresie życia, zdrowia oraz mienia. Tak szerokie ujęcie bezpieczeństwa publicznego – wydaje się – raczej odpowiada znaczeniu bezpieczeństwa wewnętrznego. Bez wątplenia pozytywnie należy odnieść się do założenia, że granice bezpieczeństwa publicznego zakreślają przepisy prawa ustanawiające pożądany stan w państwie, odnoszący się do organizacji państwowej wraz z jego niezbędnym elementem – ludnością. Pozostaje jednak pytanie, czy przepisy te, odnosząc się do ludności, a w szczególności obywateli państwa, mają kształtować pozytywny stan jedynie w zakresie ich życia, zdrowia i mienia. Czy nie powinny obejmować również i innych wartości, takich jak np. pewność obrotu gospodarczego, stosunków pracowniczych czy gwarantowanych konstytucyjnie wolności? Współcześnie piętnowane zachowania, takie jak mobbing, naruszenie nietykalności czy nawet wolności, nie muszą godzić bezpośrednio w wyżej wymienione wartości. Stanowią bez wątpienia element życia publicznego, który pozostaje w kręgu zainteresowań cywilizowanego państwa.

³¹ Szerzej: A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2004.

³² P. Majer, *Ustawy polskiej policji (1791–1990). Źródła z komentarzem*, Szczytno 2007, s. 241.

³³ Dz.U. nr 78, poz. 483.

³⁴ S. Pieprzny, *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Rzeszów 2012, s. 14–15.

³⁵ S. Pieprzny, *Ochrona bezpieczeństwa...*, s. 32.

Bezpieczeństwo publiczne, zdaniem S. Pieprznego, jest pozytywnym stanem rzeczy akceptowanym przez większość ludzi, wpływającym pozytywnie na jednostkę i najczęściej odnoszącym się do otoczenia człowieka. Autor ten zauważa, że zakres przedmiotowy porządku publicznego stale się rozszerza. Jest to efektem obejmowania nowych segmentów życia regulacjami prawnymi³⁶. W definicji tej nie odnosi się do tego, z czego ten pozytywny stan rzeczy, akceptowany przez większość ludzi, miałyby wynikać. Jakie działania państwa (bezsporne jest, że zapewnienie bezpieczeństwa publicznego jest jego domeną) mają ten stan zapewniać. Oczywiście jest, że akceptowalny jest stan, w którym w miejscach publicznych jest bezpiecznie, tj. nie grożą w nich niebezpieczeństwa. Bez wątplenia nie powstaje on samistnie, ale jest efektem działań państwa. Miejsca, w których ingerencja państwa z różnych przyczyn jest ograniczona do minimum, wcale nie są bezpieczne. Wręcz przeciwnie. Grupy społeczne takich miejsc jako normę, będącą sposobem na życie, przyjmują wykorzystywaną przez jednostek słabszych. I choć w społecznościach tych stan taki jest akceptowany (przez ich uczestników), to bez wątplenia nie jest wynikiem działalności państwa. Społecznościom takim przewodzą grupy nacisków celowo dążących do wyzwolenia się spod władztwa państwowego. Ma to umożliwić stworzenie swojego reżimu, umożliwiającego osiągnięcie zysków z działalności, których państwa, a nawet społeczność międzynarodowa nie akceptują. Oczywiście takich wyizolowanych grup nie można utożsamiać z pozytywnym stanem rzeczy korzystnie wpływającym na jednostki. Dlatego też wydaje się, że w omawianej definicji brakuje właśnie wskazania, że jest on efektem działalności państwa i jego agend polegającej na ochronie przed bezprawnymi działaniami narażającymi w szczególności życie, zdrowie oraz majątek.

Andrzej Misiuk z kolei uważa, że bezpieczeństwo publiczne oznacza stan braku zagrożenia dla funkcjonowania organizacji państwowej i realizacji jej interesów, umożliwiający normalny, swobodny jej rozwój³⁷. Stan braku zagrożeń³⁸ bez wątplenia jest stanem bezpiecznym. Wydaje się, że chodzi tu nie tylko o funkcjonowanie instytucji państwowych, ale organizacji państwowej rozumianej jako organizacja służąca, co do istoty, zaspokajaniu potrzeb jej ludności, szczególnie w zakresie bezpieczeństwa. Definicja ta nie wskazuje zakresu ochrony przed zagrożeniami, co powoduje, że jest ona bliższa bezpieczeństwu wewnętrznemu. Z kolei porządek publiczny autor ten rozumie jako faktycznie istniejący układ stosunków społecznych, uregulowany przez zespół norm prawnych i innych norm społecznie akceptowanych, gwarantujący niezakłócone i bezkonfliktowe funkcjonowanie jednostek w społeczeństwie³⁹. Porządek publiczny uregulowany jest zatem nie tylko normami prawnymi, ale i pozaprawnymi, powszechnie akceptowanymi w społeczeństwie. Przede wszystkim jednak jest on określany normami stanowionego prawa. Są one swoistą gwarancją bezpieczeństwa publicznego nie tylko przez określenie dopuszczalnych granic korzystania z praw i wolności oraz wskazanie zachowań niepożądanych, destabilizujących

³⁶ Ibidem, s. 17–18.

³⁷ A. Misiuk, *Administracja porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego*, Warszawa 2008, s. 16–17.

³⁸ P. Lubiewski, A. Drózdź, *Zagrożenie – rozważania na gruncie teorii*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2020, nr 34(1), s. 78.

³⁹ *Zarządzanie ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego w państwie. Wybrane prawno-organizacyjne aspekty działania Policji*, red. A. Misiuk, Z. Nowakowski, M. Pomykała, K. Rajchel, Rzeszów 2005, s. 45–46.

istniejący stan bezpieczeństwa publicznego, ale także przez określenie form i środków jego ochrony. Normy prawne zapewniają formalną gwarancję utrzymania bezpieczeństwa publicznego, a instytucjonalną – uprawnione oraz kompetentne organy państwa⁴⁰. Określony prawem porządek publiczny służy zapewnieniu ładu i spokoju w miejscach publicznych, jak też zapewnieniu zharmonizowanego współżycia ludzi w społeczeństwie. Przez to ma zapewniać bezpieczeństwo ludzi i bezpieczeństwo publiczne⁴¹. Porządek publiczny jest więc zagwarantowany przede wszystkim normami stanowionego prawa, ale nie tylko. Gwarantują go także inne systemy normatywne funkcjonujące w społeczeństwie, takie jak: normy moralne, religijne, obyczajowe oraz zasady współżycia społecznego. Porządek publiczny określa reguły współżycia ludzi w społeczeństwie, przez co zapewnia bezpieczeństwo publiczne. Szczególnymi jego celami będzie więc ochrona życia, zdrowia, mienia, dóbr osobistych, zapewnienie funkcjonowania organom państwowym, samorządowym, społecznym, ale też zapewnienie właściwych warunków pracy i wypoczynku⁴².

Przytoczone definicje pokazują, jak złożoną kategorią jest bezpieczeństwo publiczne. Próby jego zdefiniowania, choć z pewnością dotyczące sedna problemu, nie zawsze są jednoznaczne. Powoduje to sytuacje, w których krótkie zwięzłe zdefiniowanie bezpieczeństwa publicznego bez uszczegółowień, dopowiedzeń jest właściwie nierealne. Wynika to chociażby z relacji między bezpieczeństwem i porządkiem publicznym. Mimo że pojęcie porządku publicznego występuje często łącznie z bezpieczeństwem publicznym, to nie można utożsamiać ich ze sobą. Potocznie jednak, a co gorsza także w ujęciu normatywnym, pojęcia te używane są jako synonimy. Przykładowo, przyjmując, że porządek publiczny to pewien stan spokoju i ładu fizycznego, będący wynikiem przestrzegania przez poszczególne osoby lub grupy osób nakazów i zakazów prawnych oraz pozaprawnych (na przykład zwyczajowych) regulujących koegzystencję podmiotów indywidualnych i zbiorowych oraz ochronę infrastruktury w przestrzeni publicznej, właściwie definiuje się bezpieczeństwo publiczne, a nie porządek publiczny⁴³.

Jedną z ciekawszych definicji bezpieczeństwa publicznego proponuje Stanisław Pikulski. Ujmuje on w sposób najpełniejszy elementy wpływające na bezpieczeństwo publiczne oraz uwzględniające obecne uwarunkowania, pokazuje aspekty podnoszone przez doktrynę we wcześniejszych okresach⁴⁴. Zdaniem tego autora istotą bezpieczeństwa publicznego jest to, że stanowi ono najwyższą wartość społeczną warunkującą bezpieczeństwo życia obywateli, ich pewność codziennego działania oraz spokój o życie i zdrowie swoje i osób najbliższych, a także swoją własność⁴⁵. Natomiast porządek publiczny rozumie on jako uporządkowany prawnie stan rzeczy, który może zostać zakłócony na skutek działań pojedynczych osób lub grup, przy czym zakłócenia te mogą stanowić

⁴⁰ Szerzej: P. Lubiewski, *Bezpieczeństwo państwa – reminiscencje*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2020, nr 34(1), s. 51–60.

⁴¹ M. Jurgilewicz, *Rola podmiotów uprawnionych do użycia lub wykorzystania środków przymusu bezpośredniego i broni palnej w ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Siedlce 2017, s. 32.

⁴² A. Misiuk, *Administracja porządku...*, s. 18.

⁴³ W. Fehler, I. Dziubek, *Bezpieczeństwo Wewnętrzne Państwa. Ekspertyza przygotowana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, Warszawa 2010, s. 66.

⁴⁴ S. Pieprzny, *Ochrona bezpieczeństwa...*, s. 30–31.

⁴⁵ S. Pikulski, *Podstawowe zagadnienia bezpieczeństwa publicznego [w:] Prawne i administracyjne aspekty bezpieczeństwa osób i porządku publicznego w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej*, red. W. Bednarek, S. Pikulski, Olsztyn 2000, s. 101.

czyn o charakterze wykroczenia bądź przestępstwa. Jednak w przypadku wystąpienia groźniejszych zakłóceń porządku publicznego, jego rozmiary będą stanowiły przykład niebezpieczeństwa powszechnego. Stanisław Pikulski stwierdza, że definiując pojęcie bezpieczeństwa publicznego, należy mieć na uwadze pewien pożądany stan rzeczy, gwarantujący niezakłócone funkcjonowanie urządzeń publicznych w państwie oraz bezpieczeństwo obywateli obejmujące ochronę ich życia i zdrowia oraz mienia. Ze względu na to że bezpieczeństwo publiczne może być zakłócone w rozmiarach obejmujących cały system, w pewnych sytuacjach może występować w kategoriach niebezpieczeństwa państwa. W innych sytuacjach może występować w kategoriach niebezpieczeństwa powszechnego. Bezpieczeństwo publiczne może być zakłócone przez człowieka umyślnie lub nieumyślnie i czyn taki może nosić znamiona przestępstwa lub wykroczenia, ale może być również zakłócone niezależnie od woli człowieka, czyli przez siły przyrody: powódzie, pożary, zawałenia budowli, zatrucia środowiska itp. Zdaniem S. Pieprnego ta właśnie definicja ujmuje w sposób najpełniejszy elementy wpływające na bezpieczeństwo publiczne. Wskazuje zarówno chronione wartości, jak i czynniki zagrażające im, a także na związek tegoż pojęcia z innymi, występującymi w przepisach prawa, w tym również z pojęciem bezpieczeństwa państwa.

Warto z przytoczonymi definicjami skonfrontować poglądy, które bezpieczeństwo publiczne określają jako stan, w którym nie są popełniane przestępstwa, a porządek publiczny jako stan, w którym nie są popełniane wykroczenia⁴⁶. Choć należy uznać je za ciekawe, to w żaden sposób nie odpowiadają one rzeczywistości stanowi rzeczy. Oznaczałyby one bowiem, że czyny spenalizowane jako wykroczenia nie mają znaczenia dla bezpieczeństwa publicznego. Bez wątplenia są one społecznie szkodliwe, choć nie tak jak przestępstwa. Szczególnie niebezpieczne stają się one, gdy są popełniane nagminnie, jak np. przekraczanie prędkości czy prowadzenie pojazdów w stanie po użyciu alkoholu. Szczególnie drażliwe były te czyny społecznie szkodliwe określane jako czyny przepełnione⁴⁷. Zatem ocena stopnia społecznej szkodliwości czynu nie może stanowić determinanty rozróżniającej bezpieczeństwo publiczne od porządku publicznego.

Nieco inne podejście do analizowanych pojęć bezpieczeństwa i porządku publicznego prezentuje Marek Mączyński. Autor ten, wobec nieokreślenia przez prawo pozytywne pojęć porządku i bezpieczeństwa publicznego, proponuje odejść od prób definiowania tych pojęć. Powołuje się na wielowiekową tradycję, za sprawą której treść tej funkcji władzy jest od dawna wiadoma, zakorzeniona w społecznej świadomości i intuicyjnie zrozumiała⁴⁸. Skupia się na relacjach zachodzących pomiędzy życiem wspólnoty a działaniami ochronnymi podejmowanymi przez aparat władzy (państwowy, samorządowy). W tej konstrukcji szczególną rolę zajmują dobra wchodzące w zakres omawianych pojęć. Uważa on, że wobec braku możliwości precyzyjnego ustalenia treści pojęć bezpieczeństwa i porządku publicznego – wszelkie działania ochronne powinny być ukierunkowane na zaspokajanie potrzeb generalnych, takich jak ochrona:

⁴⁶ J. Widacki, *Konieczny drugi etap reformy policji* [w:] *Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo*, red. J. Widacki, J. Czapska, Lublin 1998, s. 167.

⁴⁷ Szerzej: I. Nowicka, *Wykroczenia będące czynami przepełnionymi w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, Szczytno 2010.

⁴⁸ M. Mączyński, *Samorząd terytorialny a ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego na szczeblu lokalnym* [w:] *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego – doświadczenia i perspektywy*, red. S. Dolata, Opole 1998, s. 185.

- członków wspólnoty przed niebezpieczeństwami zewnętrznymi – naturalnymi (wszelkiego rodzaju żywioły i kataklizmy), jak również generowanymi przez inne jednostki i zbiorowości ludzkie; ochrona członków wspólnoty przed samymi sobą, przez regulowanie uzewnętrzniających się napięć emocjonalnych we wspólnocie, skuteczną kontrolę dewiacji społecznych, działania prewencyjno-informacyjne itp.;
- dóbr materialnych i intelektualnych – głównie przez wymuszanie poszanowania prawa własności oraz takie rozumienie niebezpieczeństw o charakterze ekonomicznym, które rozróżnia teoretyczne i faktyczne zagrożenie⁴⁹ wpływów powodujących dobrobyt i warunkujących wzrost jakości życia we wspólnocie.

Wskazana powyżej ewolucja pojęcia bezpieczeństwa publicznego niejako wymusza pytanie o jego związek z bezpieczeństwem wewnętrznym jako elementem budującym bezpieczeństwo państwa. Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa to stan uzyskany w efekcie spełniania przez państwo funkcji wewnętrznej realizowanej w ramach strategicznej polityki bezpieczeństwa narodowego, przejawiający się ochroną: porządku konstytucyjnego, bezpieczeństwa publicznego i bezpieczeństwa powszechnego (ujęcie wąskie); porządku konstytucyjnego, życia i zdrowia obywateli, majątku narodowego przed bezprawnymi działaniami, a także skutkami klęsk żywiołowych i katastrof technicznych (ujęcie szerokie)⁵⁰. Waldemar Kitler słusznie zauważa, że bezpieczeństwo wewnętrzne nie może być kojarzone jedynie z działem administracji rządowej „sprawy wewnętrzne” i (lub) materią zapewnienia ładu wewnętrznego w państwie. Zapewnienie ładu wewnętrznego w państwie jest jednym z elementów materii bezpieczeństwa wewnętrznego, ujmującego w swe ramy nie tylko problematykę natury represyjnej (porządku konstytucyjnego i bezpieczeństwa publicznego)⁵¹, lecz także bezpieczeństwa powszechnego⁵². Kitler określa bezpieczeństwo publiczne jako proces, obejmujący różnorodne działania (środki), których zasadniczym celem jest ochrona porządku prawnego w państwie przed działaniami zabronionymi oraz przed działaniami, które godzą w instytucje i urzędnictwo publiczne, życie i zdrowie ludzi lub porządek publiczny, a także w normy i obyczaje społeczne i – co istotne – w interesy państwa chronione przez ustawę. Przy czym za instytucje publiczne uważa on całą infrastrukturę społeczną, na którą składają się np.: szpitale, pogotowia, sanatoria, domy pomocy społecznej; szkoły, obiekty oświatowe kulturalne i sportowe, sądy, więzienia oraz obiekty administracji publicznej⁵³, natomiast przez urzędnictwo publiczne (urządzenia przeznaczone do użytku publicznego⁵⁴) m.in.: drogi publiczne, sieci kolejowe, energetyczne, wodne, porty, ujęcia wody, oczyszczalnie. Wiąże je z zapewnieniem niezakłóconego funkcjonowania instytucji państwa i jego obywateli

⁴⁹ Szerzej: B. Wiśniewski, J. Falecki, *System zarządzania kryzysowego państwa, w tym Sił Zbrojnych RP*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2009, s. 17.

⁵⁰ *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, red. B. Wiśniewski, S. Zalewski, Bielsko-Biała 2006, s. 26.

⁵¹ J. Muszyński, *Podstawy nauki o polityce, państwie i prawie*, Toruń 2007, s. 101.

⁵² W. Kitler, *Organizacja bezpieczeństwa narodowego RP w kontekście ochrony ładu wewnętrznego w państwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2013, nr 4, s. 230–231.

⁵³ Por. np. K. Witkowski, D. Starościc, *System infrastruktury społecznej w gminach*, „Studia Lubuskie” 2018, t. 4, s. 177–194.

⁵⁴ Urządzenia użyteczności publicznej są przedmiotem ochrony wykroczeń stypizowanych w rozdziale XVII ustawy z 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, tekst jedn. DzU z 2019 r., poz. 821 z późn. zm.

przez pryzmat zagrożeń przeciwko normalnemu ich funkcjonowaniu, wedle panującego w państwie ustroju społeczno-administracyjnego oraz porządku prawnego⁵⁵.

Zdaniem Bernarda Wiśniewskiego, współcześnie bezpieczeństwo publiczne należy postrzegać jako stan (proces) uzyskany w efekcie spełniania przez państwo funkcji wewnętrznej, realizowanej w ramach strategicznej polityki bezpieczeństwa, przejawiający się ochroną życia, zdrowia oraz majątku narodowego przed gwałtownym, bezprawnym działaniem⁵⁶. Autor ten określa również bezpieczeństwo publiczne jako stan i proces oznaczający ochronę porządku prawnego, życia, zdrowia obywateli oraz majątku narodowego przed bezprawnymi działaniami⁵⁷. Bez wątpienia pozytywnym elementem zaprezentowanych definicji jest to, że bezpieczeństwo publiczne nie jest postrzegane jako przypadkowy stan, ale konsekwencja systemowych działań państwa w ramach strategicznej polityki bezpieczeństwa. Wyraźnie akcentuje również związek bezpieczeństwa publicznego z wypełnianiem przez państwo funkcji wewnętrznej, nierozzerwalnie związanej z zapewnieniem bezpieczeństwa wewnętrznego. Bezpieczeństwo publiczne jest zatem elementem bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Można by w tym miejscu pokusić się o sformułowanie definicji negatywnej bezpieczeństwa publicznego, podobnie jak uczyniono to, definiując administrację w okresie międzywojennym⁵⁸. Bezpieczeństwo publiczne oznaczałoby tę część bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, która pozostaje po wyłączeniu z niego porządku konstytucyjnego i bezpieczeństwa powszechnego. Określenie to powinno stanowić punkt wyjścia dla definicji pozytywnej bezpieczeństwa publicznego. Co do zasady musi ona określać, czym jest bezpieczeństwo publiczne i nie powinna obejmować tych chronionych obszarów, które należą do sfery porządku konstytucyjnego i bezpieczeństwa powszechnego. Zadanie takie jest niezwykle trudne. Determinuje je to, że zakłócenia, pozornie nienaruszające porządku konstytucyjnego, takie jak np. blokowanie urzędów administracji publicznej, w konsekwencji mogą być ukierunkowane nie tylko na zakłócenie, ale i zmianę porządku konstytucyjnego. Zatem granice między porządkiem konstytucyjnym, bezpieczeństwem powszechnym i przedmiotowym bezpieczeństwem publicznym nie tylko utrudniają przedstawienie jednej definicji bezpieczeństwa publicznego, a wręcz uzasadniają ich wielość.

Odnosząc się do zaproponowanych ujęć bezpieczeństwa warto zauważyć też, że bezpieczeństwo publiczne rozumiane jako stan nie może być utożsamiane z osiągnięciem modelowego, idealnego społeczeństwa, w którym bezwzględnie przestrzegany jest porządek prawny, tym samym niezagrożone są takie wartości jak życie i zdrowie oraz mienie. Chodzi tu raczej o bezpieczeństwo publiczne jako akceptowalny stan ochrony ww. wartości, stanowiące cel funkcjonowania władzy zarówno rządowej, jak i samorządowej⁵⁹. Proces natomiast należy utożsamiać z dążeniem do osiągnięcia tego stanu ochrony lub utrzymanie go, a nawet pogłębienie pewności nienaruszalności życia i zdrowia oraz mienia. Wyznacznikiem stanu ochrony bezpieczeństwa publicznego musi być asekuracja majątku nie tylko narodowego, ale majątku

⁵⁵ W. Kitler, *Organizacja bezpieczeństwa...*, s. 234.

⁵⁶ B. Wiśniewski, *Bezpieczeństwo publiczne [w:] Bezpieczeństwo wewnętrzne...*, s. 36.

⁵⁷ B. Wiśniewski, S. Zalewski, D. Podleś, K. Kozłowska, *Bezpieczeństwo wewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004, s. 19.

⁵⁸ Próbowano określić ją w oparciu o monteskiuszowską teorię trójpodziału władzy, definiując, że „administracja jest tą częścią działalności państwa w ogóle, jaka pozostaje po wyeliminowaniu z niej działalności prawodawczej i sądowniczej”; S. Kasznica, *Polskie prawo administracyjne. Pojęcia i instytucje zasadnicze*, Poznań 1947, s. 9.

⁵⁹ B. Kuc, Z. Ścibiorek, *Zarys metodologii nauk o bezpieczeństwie*, Toruń 2018, s. 105.

wszystkich ludzi znajdujących się pod jurysdykcją państwa – władzy publicznej. Zawężenie stanu ochrony tylko do majątku narodowego i tylko obywateli, a nie wszystkich ludzi objętych jurysdykcją państwa ogranicza zakres znaczeniowy bezpieczeństwa publicznego. Bezpieczeństwo publiczne musi odnosić się do wszystkich podmiotów oddanych pod władztwo publiczne państwa. Bez wątplenia słusznym jest zaakcentowanie, że bezpieczeństwo publiczne odnosi się do ochrony ww. dóbr przed bezprawnymi działaniami. W szczególności zaś musi ona dotyczyć zamachów na dobra prawnie chronione.

W *Słowniku terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* bezpieczeństwo publiczne zostało zdefiniowane jako stan na obszarze państwa powstały w wyniku zorganizowanej obrony i ochrony osób i mienia przed zagrożeniami na lądzie, morzu i w powietrzu⁶⁰. Definicja ta bez wątplenia podkreśla środowiskowy charakter zagrożeń powodujących potrzebę zorganizowanej obrony i ochrony osób i mienia. Ujmuje ona bardzo szeroko bezpieczeństwo publiczne, przez co jest ona bliższa pojęciu bezpieczeństwa wewnętrznego.

Autorzy publikacji *Leksykon bezpieczeństwa wewnętrznego*⁶¹, dokonując ustaleń terminologicznych i krytycznej ich analizy, przyjęli (za W. Fehlerem), że bezpieczeństwo publiczne to oparty na normach prawnych stan i zbiór procesów wewnątrz państwa, które zapewniają warunki do sprawnego funkcjonowania organizacji państwowej realizującej wspólne ponadjednostkowe cele, skutecznie wpływający na egzekwowanie obowiązków, ochronę praw jednostek żyjących w tej organizacji (ze szczególnym uwzględnieniem życia, zdrowia i mienia) oraz istnienie zasobów i mechanizmów wykrywczych umożliwiających skuteczne reagowanie na sytuacje zagrażające tym wartościom⁶². Bardzo słusznym w definicji tej zaakcentowano związek bezpieczeństwa publicznego z porządkiem prawnym obejmującym nie tylko normy prawne kształtujące ten stan, ale i procesy mu towarzyszące, w szczególności mechanizmy pozwalające reagować w sytuacjach zagrożenia tego stanu.

Ścisłe relacje między bezpieczeństwem publicznym i porządkiem publicznym zauważają również i inni autorzy. Uznają oni, że bezpieczeństwo publiczne to stan gwarantujący niezakłócone i zgodne z wolą obywateli funkcjonowanie instytucji państwowych, samorządowych i społecznych oraz urzędów publicznych, a także bezpieczeństwo życia, zdrowia i mienia ludności w wyniku przestrzegania akceptowanego przez obywateli porządku prawnego. Z kolei porządek publiczny to stan stabilizacji i spokoju będący wynikiem przestrzegania przez poszczególne osoby i grupy osób akceptowanego powszechnie porządku prawnego w państwie⁶³. Trudno nie zgodzić się z takim określeniem bezpieczeństwa publicznego, w szczególności jego zderzenia z porządkiem publicznym. Zaproponowane ujęcie bezpieczeństwa publicznego, choć jest znacznie bardziej rozbudowane, to co do istoty odpowiada określeniu zaproponowanemu przez B. Wiśniewskiego. Słusznym jednak utożsamia bezpieczeństwo publiczne nie tylko z bezpieczeństwem ludności, ale i instytucji państwowych⁶⁴. Wpisuje się więc w koncepcje

⁶⁰ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrodowski, Warszawa 2008, s. 14.

⁶¹ *Leksykon bezpieczeństwa wewnętrznego*, red. W. Fehler, J. Piątek, R. Podgórska, Szczecin 2017.

⁶² W. Fehler, *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012, s. 43.

⁶³ B. Kuc, Z. Ścibiorek, *Zarys metodologii nauk o bezpieczeństwie*, Toruń 2018, s. 56.

⁶⁴ Szerzej: I. Szelaąg, *Ochrona porządku i bezpieczeństwa publicznego jako zadanie własne samorządu lokalnego*, „e-Politikon” 2013, nr 6, s. 162.

stanowisk, które odwołują się do rozumienia bezpieczeństwa publicznego jako gwarancji niezakłóconego funkcjonowania zarówno ludności, jak i instytucji publicznych w państwie⁶⁵. Takie szerokie odnoszenie bezpieczeństwa publicznego spotyka się z negacją wskazującą, że jest ono bliższe bezpieczeństwu wewnętrznemu. Z kolei odnoszenie go tylko do ochrony instytucji powoduje, że jest ono bliższe bezpieczeństwu ustrojowemu, którego wyznacznikiem jest porządek konstytucyjny⁶⁶. Ochrona ludności zaś jest domeną nie tylko bezpieczeństwa publicznego, ale i bezpieczeństwa powszechnego. Obydwa określenia, choć wyraźnie tego nie akcentują, to pozwalają domniemywać, że stan bezpieczeństwa publicznego powstaje w wyniku wyeliminowania przez państwo zachowań bezprawnych, niezgodnych z powszechnie akceptowanym porządkiem prawnym, których bezpośrednim źródłem jest człowiek. Zdecydowanie ten element pozwala odróżnić bezpieczeństwo publiczne od bezpieczeństwa powszechnego, za które uznaje się stan i proces zapewniający ochronę życia, zdrowia i mienia obywateli oraz majątku narodowego przed skutkami klęsk żywiołowych i katastrof technicznych⁶⁷. Zagrożenia bezpieczeństwa powszechnego nie będą bezpośrednim efektem działań człowieka ukierunkowanych na wywołanie klęsk żywiołowych czy katastrof technicznych. Stanisław Pikulski zauważa, że jeśli o zaliczeniu do kategorii bezpieczeństwa publicznego będzie decydować podmiot zagrożony, a nie źródło zagrożenia, to w tym znaczeniu bezpieczeństwo publiczne może być zakłócone przez człowieka nie tylko celowo (umyślnie), ale i niezależnie od jego woli przez siły natury, np. przez powodzie czy pożary⁶⁸. Jednak działanie człowieka powodujące naruszenie bezpieczeństwa publicznego będzie najczęściej nosić znamiona przestępstwa lub wykroczenia⁶⁹.

Przedstawione percepcje bezpieczeństwa publicznego jak również porządku publicznego ukazują, jak różnie są one określane, przy jednoczesnej ich zbieżności. Pozwalają stwierdzić, że przy ciągłej zmienności różnych sytuacji niezwykle trudno jest dokładnie je określić. Wynika to przede wszystkim z faktu zmienności warunków społeczno-politycznych czasu ich tworzenia, ale nie tylko. Poszukiwanie rozwiązań definicyjnych w tym zakresie nie jest tylko akademicką potrzebą. Bezpieczeństwo jest przede wszystkim kwestią polityczną. Po pierwsze, jego polityczność wynika ze ścisłego związku z państwem i władzą. Po drugie, polityczność tego zjawiska wynika z jego natury. Konsekwencją tego jest, że w określonej sytuacji władze państwowe rozstrzygają, które zagrożenia są ważne i decydują, jakie strategie postępowania są właściwe w celu zapobieżenia im⁷⁰. Zmieniają się one wraz z przemianami głównego

⁶⁵ Patrz np.: S. Pikulski, *Podstawowe zagadnienia bezpieczeństwa publicznego [w:] Prawne i administracyjne zagadnienia bezpieczeństwa osób i porządku publicznego w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej*, red. W. Bednarek, S. Pikulski, Olsztyn 2000, s. 101; M. Lisiecki, *Jakość w zarządzaniu bezpieczeństwem obywateli*, Lublin 2009, s. 13; B. Sprengel, *Ustrój organów administracji bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Włocławek 2004, s. 13; M. Brzeziński, *Rodzaje bezpieczeństwa [w:] red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009, s. 40.

⁶⁶ I. Szeląg, op. cit., s. 163.

⁶⁷ W. Kitler, A. Skarbac, *Bezpieczeństwo ludności cywilnej. Pojęcie, organizacja i zadania w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Warszawa 2010, s. 38.

⁶⁸ S. Pikulski, op. cit., s. 101.

⁶⁹ *Leksykon policyjny*, Szczytno 2001, s. 32.

⁷⁰ S. Sulowski, *W poszukiwaniu definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 13.

architekta bezpieczeństwa – państwa. Procesy demokratyzacji, integracji i globalizacji powodują zmiany w podejściu do definicji bezpieczeństwa. Bez wątpienia bezpieczeństwo jest nie tylko stanem, którego osiągnięcie we wszystkich jego odmianach jest determinantą wyznaczającą cel działań państwa, ale i procesem, który ma doprowadzić do osiągnięcia tego stanu, a następnie go utrzymać.

Podjęmowane niejednokrotnie w polskiej literaturze próby zdefiniowania pojęcia bezpieczeństwa publicznego nie rozstrzygają kategorycznie jego zakresu znaczeniowego. Przez co definicje te nie są w pełni użyteczne. Tym bardziej, że w zasadzie wszyscy autorzy zajmujący się tym problemem uważają interesujące nas pojęcia z definicji za nieokreślone, a więc trudne do zdefiniowania. Kłopoty te potęguje pojawienie się odmiennej od bezpieczeństwa publicznego kategorii bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. W szerokim ujęciu bowiem nadal pojęcia te mogą być uznawane za synonimy. W szczególności wówczas, gdy w zakresie bezpieczeństwa publicznego uwidaczniamy troskę o państwo i jego ustrój. Ujęcie takie nie jest bezprzedmiotowe przede wszystkim dlatego, że w zależności od skali zakłóceń bezpieczeństwa publicznego będą one mogły zagrażać normalnemu funkcjonowaniu instytucji państwowych, rządowych czy samorządowych. W historii nietrudno znaleźć przykłady pozornie niegroźnych manifestacji, zamieszek, które wraz z narastaniem zjawiska zagroziły ustrojowi państwa czy majątkowi narodowemu. Świadomość takich scenariuszy potwierdzają konstytucyjne rozwiązania pozwalające wprowadzić państwo w szczególny stan jego funkcjonowania. W sytuacji szczególnego zagrożenia, nie tylko bezpieczeństwa obywateli czy porządku publicznego, ale także konstytucyjnego ustroju państwa, które nie może być usunięte przez użycie zwykłych środków konstytucyjnych, może zostać wprowadzony stan wyjątkowy.

Powyższe pozwala określić bezpieczeństwo publiczne jako element bezpieczeństwa wewnętrznego państwa zapewniający ochronę przed bezprawnymi działaniami naruszającymi porządek publiczny. Określenie to jednak wymaga pewnego uzupełnienia. Należy bowiem pamiętać, że do zakresu porządku publicznego determinującego bezpieczeństwo publiczne nie będą wchodziły te normy, które określają ustrój państwa – porządek konstytucyjny. Z pewnością jednak w zakresie porządku publicznego będą mieściły się te zachowania, które zostały określone jako przestępstwa godzące w ustrój państw. Będą to przestępstwa przeciwko: pokojowi, ludzkości, Rzeczypospolitej Polskiej, przeciwko obronności oraz przestępstwa wojenne. Zatem bezpieczeństwo publiczne jako element bezpieczeństwa wewnętrznego państwa ma zapewnić ochronę przed bezprawnymi działaniami naruszającymi porządek publiczny w zakresie nie dotyczącym porządku konstytucyjnego państwa. Bowiem działania naruszające porządek konstytucyjny będą decydowały o zagrożeniu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa w wymiarze konstytucyjnego ustroju państwa.

Bezpieczeństwo publiczne nie zawsze jest identyfikowane z naruszeniem stanu instytucji państwowych. Zazwyczaj dotyczy ono naruszenia reguł współżycia ludzi w społeczeństwie określanych porządkiem publicznym. Dotyczy to przede wszystkim prawnie chronionych wartości, takich jak życie, zdrowie czy mienie zindywidualizowanych podmiotów, a nawet grup społecznych. Takie ujęcie bezpieczeństwa publicznego bez wątpienia mieści się w kategorii bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, ale nie może być uznawane za tożsame z nim. Należy podzielić poglądy większości współczesnych autorów, że bezpieczeństwo publiczne jest składową bezpieczeństwa wewnętrznego wraz z porządkiem konstytucyjnym i bezpieczeństwem powszechnym, a także bezpieczeństwem życia, zdrowia i mienia ludności w wyniku przestrzegania akceptowanego przez obywateli porządku prawnego

Ścisłe relacje między bezpieczeństwem publicznym i porządkiem publicznym powodują, że pojęcia te są traktowane całościowo, rozdzielnie, a nawet jako synonimy. Zrozumieniu

tęgo fenomenu nie sprzyja używanie tych pojęć w licznych aktach prawnych właśnie w takich kontekstach. Kłopoty te są implikowane za sprawą dość swobodnego, zamiennego używania ich koniunkcji i alternatywy. Bez względu na kontekst ich użycia należy uznać, że z porządek publiczny jest określany ramami reguł stanowionych norm prawnych. Potocznie można uznać, że jest on efektem ich przestrzegania. Jednak właściwe jest uznanie, że efektem przestrzegania norm określających porządek publiczny nie jest on sam, ale bezpieczeństwo publiczne. Bezpieczeństwo publiczne jest zatem pochodną porządku publicznego, określone normami prawa i występujące wówczas, gdy normy te są przestrzegane. Bezpieczeństwo publiczne jest jednak stanem obejmującym nie tylko efekt przestrzegania norm porządku publicznego, ale także norm i zwyczajów pozaprawnych, wynikających chociażby ze zwyczajów, zasad współżycia społecznego czy moralności. Szczególnie dotyczy to sytuacji, gdy naruszenie tych pozaprawnych norm następuje w miejscach publicznych. Obejmuje to także nowe zjawiska społeczne, dotąd nie unormowane przez prawo, a które wpływają na sferę życia publicznego. W tym miejscu należy podkreślić, że naruszanie takich norm nie może być obojętne dla instytucji państwowych, samorządowych i społecznych oraz urzędzeń publicznych. Muszą one charakteryzować się inicjatywą, aktywnością ukierunkowaną na przyszłość, do czego obliguje ich inicjatorski charakter. Dotyczy to nie tylko bezpośrednich działań aparatu wykonawczego państwa, ale i władzy ustawodawczej, jakże często inspirowanej do działań przez tę pierwszą.

Podsumowanie

Bezpieczeństwo publiczne w znaczeniu ogólnospołecznym będzie obejmowało zabezpieczenie potrzeb istnienia, przetrwania, pewności, stabilności jednostek pozostających pod jurysdykcją państwa. Zapewnienie tego w wymiarze jednostkowym będzie oddziaływało na całe państwo i jego struktury. Ale to państwo, a nie jego obywatele, musi być gwarantem tego stanu, wyrażającego się ochroną bezpieczeństwa jednostek. Dopiero bezpieczeństwo poszczególnych jednostek budujących społeczność państwa warunkuje właśnie spokój, ład społeczny, daje gwarancję bezpieczeństwa całej organizacji państwowej. Zatem bezpieczeństwo państwa i jednostki są współzależne. Nie ma bowiem bezpieczeństwa państwa bez zachowania bezpieczeństwa w jego wewnętrznej przestrzeni publicznej, tak jak spokój i ład społeczny w państwie gwarantuje jego stabilność i warunki rozwoju. Bezpieczeństwo publiczne jest więc pozytywnym stanem w państwie, osiągniętym w wyniku realizacji polityki bezpieczeństwa, w którego zakres wchodzi państwo ze swoim ustrojem i innymi urządzeniami, a także osoby pozostające pod jurysdykcją państwa (w szczególności jego obywatele) – ich życie, zdrowie i mienie.

Bibliografia

- Administracja bezpieczeństwa. Wybrane Problemy*, red. B. Wiśniewski, A. Osierda, A. Babiński, t. 2, Bielsko-Biała 2016.
- Babiński A., *Bronia a podmiotowy wymiar bezpieczeństwa publicznego* [w:] *Administracja bezpieczeństwa. Wybrane Problemy*, t. 2, red. B. Wiśniewski, A. Osierda, A. Babiński, Bielsko-Biała 2016.

- Babiński A., *Ewolucja definicji bezpieczeństwa i porządku publicznego – zarys problemu* [w:] *Dylematy bezpieczeństwa współczesnego państwa*, red. M. Polinceusz, M. Pomykała, Rzeszów 2015.
- Babiński A., Lubiewski P., *Organizacja działań Policji, a proces legislacyjny – wybrane problemy* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami mundurowymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, tom 1, red. nauk. B. Wiśniewski, Warszawa 2017.
- Babiński A., *Od bezpieczeństwa państwa do bezpieczeństwa publicznego – zarys pojęcia*, [w:] *Racjonalizacja systemu zarządzania kryzysowego*, tom I, red. B. Karczmarczyk, B. Kogut, *Wprowadzenie do problematyki prawno-organizacyjnej*, Legnica 2015.
- Babiński A., *Paradygmaty systemu bezpieczeństwa publicznego Rzeczypospolitej Polskiej*, Pułtusk 2019.
- Babiński A., *Znaczenie definicji pojęć ustawowych dla określania zakresu stosowania ustawy na przykładzie ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych* [w:] *Przestępczość stadionowa. Etiologia, fenomenologia, przeciwdziałanie zjawisku*, red. W. Pływaczewski, J. Kudrelek, Szczytno 2010.
- Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, red. B. Wiśniewski, S. Zalewski, Bielsko-Biała 2006.
- Bolesta S., *Pojęcie porządku publicznego w prawie administracyjnym*, „*Studia Prawnicze*” 1983, nr 1.
- Brzeziński M., *Rodzaje bezpieczeństwa* [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Warszawa 2009.
- Czapiński W., *Bezpieczeństwo, spokój i porządek publiczny w naszym prawie administracyjnym*, „*Gazeta Administracji i Policji Państwowej*” 1929, nr 9.
- Czupryński A., Wiśniewski B., Zboina J., *Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*, Józefów 2017.
- Dudek A., *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2004.
- Fehler W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012.
- Fehler W., Dziubek I., *Bezpieczeństwo Wewnętrzne Państwa. Ekspertyza przygotowana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*, Warszawa 2010.
- Filaber J., *Pojęcie bezpieczeństwa publicznego w prawie administracyjnym (wybrane uwagi)*, „*Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie, Prace prawnicze, administratywistyczne i historyczne*”, Wrocław 2009, nr 3.
- Grzebieniowski T., Kaznowski A., *Słownik angielski*, Ożarów Mazowiecki 2014.
- Gwardyński R., *Racjonalizacja działań Policji na poziomie lokalnym* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, tom V, red. B. Wiśniewski, P. Lubiewski, T. Zwęgliński, Warszawa 2020.
- Institucje publiczne i prywatne w systemie zarządzania kryzysowego*, red. nauk. B. Wiśniewski, J. Prońko, P. Lubiewski, Warszawa 2018.
- Jurgilewicz M., *Rola podmiotów uprawnionych do użycia lub wykorzystania środków*

- przymusu bezpośredniego i broni palnej w ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego, Siedlce 2017.
- Kasprzak J., *Zagadnienia związane z pojęciem broni palnej w świetle nowych regulacji prawnych i orzecznictwa*, „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2005, t. 9.
- Kasznicza S., *Polskie prawo administracyjne*, Poznań 1946.
- Kasznicza S., *Polskie prawo administracyjne. Pojęcia i instytucje zasadnicze*, Poznań 1947.
- Kawka W., *Policja w ujęciu historycznym i współczesnym*, Wilno 1939.
- Kitler W., *Organizacja bezpieczeństwa narodowego RP w kontekście ochrony ładu wewnętrznego w państwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2013, nr 4.
- Kitler W., Skarbacz A., *Bezpieczeństwo ludności cywilnej. Pojęcie, organizacja i zadania w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Warszawa 2010.
- Kuc B., Ścibiorek Z., *Zarys metodologii nauk o bezpieczeństwie*, Toruń 2018, s. 56.
- Kulicki M., Kwiatkowska-Darul V., Stępka L., *Przyczynek do dyskusji nad definicją broni palnej, gazowej i pneumatycznej*, „Przegląd Policyjny” 2002, nr 3–4.
- Leksykon bezpieczeństwa wewnętrznego*, red. W. Fehler, J. Piątek, R. Podgórzeńska, Szczecin 2017.
- Leksykon policyjny*, red. W. Pływaczewski, G. Kędzierska, Szczytno 2001.
- Lisiecki M., *Jakość w zarządzaniu bezpieczeństwem obywateli*, Lublin 2009.
- Litwin J., *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego [w:] Prawo administracyjne*, cz. 4, red. M. Jaroszyński, Warszawa 1953.
- Longchamps de Bérier F., *Współczesne problemy podstawowych pojęć prawa administracyjnego*, „Państwo i Prawo” 1966, z. 6.
- Lubiewski P., *Bezpieczeństwo państwa – reminiscencje*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2020, nr 34(1).
- Lubiewski P., *Terroryzm, a migracja. Zależności i skutki*, Wrocław 2018.
- Lubiewski P., Dróżdż A., *Zagrożenie – rozważania na gruncie teorii*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2020, nr 34(1).
- Majer P., *Ustawy polskiej policji (1791–1990). Źródła z komentarzem*, Szczytno 2007, s. 241.
- Mączyński M., *Samorząd terytorialny a ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego na szczeblu lokalnym [w:] Funkcjonowanie samorządu terytorialnego – doświadczenia i perspektywy*, red. S. Dolata, Opole 1998.
- Misiuk A., *Administracja porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego*, Warszawa 2008.
- Multimedialny słownik angielskiego*, <https://www.diki.pl/slownik-angielskiego?q=public>, dostęp: styczeń 2018 r.
- Muszyński J., *Podstawy nauki o polityce, państwie i prawie*, Toruń 2007.
- Nowicka I., *Wykroczenia będące czynami przepełowionymi w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, Szczytno 2010.
- Osierda A., *Prawne aspekty pojęcia bezpieczeństwa publicznego i porządku publicznego*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 23.
- Pieprzny S., *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Rzeszów 2012.

- Pieprzny S., *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie administracyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007.
- Pikulski S., *Podstawowe zagadnienia bezpieczeństwa publicznego* [w:] *Prawne i administracyjne aspekty bezpieczeństwa osób i porządku publicznego w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej*, red. W. Bednarek, S. Pikulski, Olsztyn 2000.
- Róg M., Babiński A., *Konsekwencje ratyfikacji Europejskiej konwencji o kontroli nabywania i posiadania broni palnej przez osoby fizyczne*, „Przegląd Policyjny” 2005, nr 4.
- Security and Law in the Cognitive and Utilitarian Context*, red. G. Sander, B. Wiśniewski, P. Kobes, Hamburg 2015.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, tom 4, Warszawa 2007.
- Słownik języka polskiego*, t. I–XI, red. W. Doroszewski., Warszawa 1958–1969.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. J. Kaczmarek, W. Łepkowski, B. Zdrodowski, Warszawa 2008.
- Smoktunowicz E., *Status administracyjnoprawny obywatela* [w:] *System prawa administracyjnego*, red. T. Rabska, t. 4, Wrocław 1980.
- Socha R., *Instytucja stanu wyjątkowego w polskim prawodawstwie*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2003, nr 4.
- Socha R., *The Role of Public Administration in Extraordinary States*, „Security Dimensions. International and National Studies” 2014, nr 11.
- Sprengel B., *Ustrój organów administracji bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Włocławek 2004, s. 13.
- Sulowski S., *W poszukiwaniu definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1.
- Szeląg I., *Ochrona porządku i bezpieczeństwa publicznego jako zadanie własne samorządu lokalnego*, „e-Politikon” 2013, nr 6.
- Ura E., *Bezpieczeństwo i porządek publiczny*, Warszawa 1983.
- Ura E., *Prawne zagadnienia bezpieczeństwa państwa*, Rzeszów 1988.
- Widacki J., *Konieczny drugi etap reformy policji* [w:] *Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo*, red. J. Widacki, J. Czapska, Lublin 1998.
- Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami mundurowymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, red. nauk. B. Wiśniewski, tom 1, Warszawa 2017.
- Wiśniewski B., *Bezpieczeństwo publiczne* [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, red. B. Wiśniewski, S. Zalewski, Bielsko-Biała 2006.
- Wiśniewski B., *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Szczytno 2011.
- Wiśniewski B., *Organizacja przygotowań obronnych administracji publicznej*, Warszawa 2009.
- Wiśniewski B., *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Szczytno 2013.
- Wiśniewski B., Falecki J., *System zarządzania kryzysowego państwa, w tym Sił Zbrojnych RP*, Bielsko-Biała 2009.
- Wiśniewski B., Kowalski R., Koziół J., Szyłkowska M., *Bezpieczeństwo procesów decyzyjnych*, Wrocław 2018.

- Wiśniewski B., Kozioł J., Falecki J., *Podjmowanie decyzji w sytuacjach kryzysowych*, Szczytno 2017.
- Wiśniewski B., Piątek Z., *Współczesny wymiar funkcjonowania Policji*, Warszawa 2009.
- Wiśniewski B., Zalewski S., Podleś D., Kozłowska K., *Bezpieczeństwo wewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004.
- Witkowski K., Starościc D., *System infrastruktury społecznej w gminach*, „Studia Lubuskie” 2018, t. 4.
- Wróblewski B., Langrod J.S., Wachhoc S., *Zarys ustroju, postępowania i prawa administracyjnego w Polsce*, Warszawa 1939.
- Zaborowski J., *Administracyjnoprawne ujęcie pojęć „bezpieczeństwo publiczne” i „porządek publiczny”*, „Zeszyty Naukowe ASW” 1977, nr 41.
- Zaborowski J., *Prawne środki zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Warszawa 1977.
- Zarządzanie ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego w państwie. Wybrane prawno-organizacyjne aspekty działania Policji*, Rzeszów 2005.

SUMMARY

Aleksander Babiński

In search of the definition of public security

Public security is a condition of a normative subject, many regulations cover the special concerns of the state. It appears in them as early as in the eighteenth century. Still, its normative (legal) definition has not been coined. As a consequence, the provision of a definition of public security has become a subject of interest for the doctrine. This necessity resulted from the need to unify its application during the process of implementation of the relevant legal norms containing it. In the study, the author attempts to present the process of evolution of the concept of security, conditioned by the changing socio-economic circumstances of the state. Their presentation became the foundation for understanding the contemporary terms of public security, especially those that function after the adoption of the Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997. They have become an essential element that enables us to search for our own definitions of public security. It also allows us to confront it with the notion of public order, which is often used in conjunction with the notion of public security. Apart from that, they constitute the basis for the reference of public security to state internal security. The evidence provided allows us to evaluate the differentiation of the notion of public security depending on the context. The attempt to grasp the essence of public security made in this paper resulted in the provision of its definition as well as the definition of the interdependent notion of public order.

Key words: security, threat, system, public security, public order, law.

Data wpływu artykułu: 21.05.2020 r.

Data akceptacji artykułu: 3.06.2020 r.

Alfred Skorupka

Politechnika Śląska

e-mail: alfskor@onet.pl

Czy George Soros jest filozofem?

STRESZCZENIE

Artykuł próbuje odpowiedzieć na pytanie: Czy George Soros jest filozofem? W tym celu są przedstawione jego poglądy o społeczeństwie otwartym, teorii zwrotności i jego filozofia polityki. W konkluzjach stwierdzono, że Soros jest filozofem, chociaż oczywiście nie jest filozofem akademickim.

Słowa kluczowe: George Soros, społeczeństwo otwarte, teoria zwrotności, filozofia polityki, Stany Zjednoczone.

Wstęp

George Soros (węg. György Soros) urodził się w 1930 r. w Budapeszcie w rodzinie żydowskiej. W 1947 r. z rodziną wyemigrował do Wielkiej Brytanii, tam ukończył studia w London School of Economics. Z kolei w 1956 r. przeniósł się do Stanów Zjednoczonych, uzyskał amerykańskie obywatelstwo i dał się poznać jako znakomity inwestor giełdowy, który w krótkim czasie zarobił gigantyczne pieniądze. Następnie działał i działa dalej jako filantrop, fundator Open Society Foundations i licznych innych fundacji, w tym Fundacji im. Stefana Batorego w Polsce.

W jednej ze swoich książek Soros napisał: „Dążenie do prawdy drogą procesu krytycznego jest głęboko tkwiącą we mnie potrzebą, która kierowała mną przez całe życie¹”.

W tej samej pracy wyznał: „Filozofia zawsze mnie pociągała. Już w młodym wieku chciałem wiedzieć, kim jestem. Chciałem poznać świat, w którym się urodziłem. Chciałem poznać sens mojego życia. A kiedy stałem się świadomy mojej śmiertelności, zapragnąłem wiedzieć, jak i kiedy umrę. Zacząłem czytać dzieła klasycznej filozofii, już kiedy byłem nastolatkiem. Ale naprawdę ważne wydarzenia w moim życiu to nazistowska okupacja Węgier, która rozpoczęła się w 1944 roku, i emigracja do Anglii w 1947 roku.

Rok 1944 pozwolił mi zdobyć doświadczenia, które ukształtowały moje życie. Nie będę opisywał wydarzeń w szczegółach, ponieważ mój ojciec zrobił to lepiej, niż ja byłbym

¹ G. Soros, *Nowy, okropny świat. Era omyłności*, tłum. A. i J. Maziarscy. „Świat Książki”, Warszawa 2006, s. 61.

w stanie. Wyobraź sobie czternastoletniego chłopca z klasy średniej, który nagle styka się z perspektywą deportacji i bycia uśmierconym tylko dlatego, że jest Żydem”².

Z kolei w jednym z wywiadów powiedział: „Rzeczą, która ma dla mnie zasadnicze znaczenie w chwilach naprawdę krytycznych, jest filozofia”³.

W artykule tym zawiera się refleksja o tym, czy – a jeśli tak, to na ile – Sorosa można uznać za filozofa – w oparciu o poglądy zawarte w jego książkach, skomentowane z filozoficznego punktu widzenia.

Spoleczeństwo otwarte

Chcę poprawić świat – pisze Soros – i twierdzi, że wielu ludzi ma takie same aspiracje, lecz on może działać na większą skalę niż inni. Branko Crvenkovski, były premier Macedonii, nazwał go bezpiecznym mężem stanu – i to określenie Sorosowi się podoba i uważa, że takich bezpiecznych mężów stanu świat potrzebuje⁴.

Książka Karla Poppera *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie* wydała się naszemu myślicielowi zupełnie rewelacyjna i skłoniła go do zapoznania się z jego filozofią. Uczony ten pisał, że zarówno naziści jak i komuniści twierdzą, że posiadli prawdę ostateczną, jednak taka prawda jest człowiekowi niedostępna, więc obie ideologie są błędne. Według K. Poppera nikt nie ma prawa uzurpować sobie wiedzy, że posiadał prawdę ostateczną i tę zasadę nazwał „społeczeństwem otwartym”. Czym ono jest – dokładnie nie określił; niewątpliwie takie społeczeństwo wiąże się z demokracją⁵.

Znaczenie pojęcia „społeczeństwo otwarte” jest jasne dla każdego, kto żył w „społeczeństwie zamkniętym”. Społeczeństwo otwarte oznacza wolność i brak ucisku. Chociaż Stany Zjednoczone są społeczeństwem otwartym, to rozumienie tego pojęcia jest w nim niewielkie, a poczucie zaangażowania jeszcze mniejsze⁶.

Czytamy u Sorosa, że społeczeństwo otwarte nie jest pojęciem łatwym; przypomina pojęcie demokracji liberalnej, ale z pewną różnicą: jest to pojęcie epistemologiczne, a nie polityczne. Opiera się na akceptacji naszego niedoskonałego poznania, a nie na teorii politycznej⁷.

Karl Popper zaproponował taką formę organizacji społecznej, która zakłada, że wszelkie pretensje do posiadania prawdy ostatecznej są nieuzasadnione, a więc żadnej grupie nie wolno narzucać swych poglądów innej. To jest właśnie społeczeństwo otwarte, w którym pokojowo żyją ludzie o różnych interesach i poglądach; jednostka cieszy się tutaj większym zakresem swobody, nienaruszającej wolności innych ludzi. Natomiast konieczne ograniczenia ustalane są przez rządy prawa⁸.

² Ibidem, s. 41.

³ G. Soros, *Soros o sobie. Na zakręcie*, tłum. R. Szaflarski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 73.

⁴ G. Soros: *Nowy, okropny...*, s. 11.

⁵ Ibidem, s. 40–41.

⁶ Ibidem, s. 64.

⁷ Ibidem, s. 64.

⁸ Ibidem, s. 65.

W pismach Poppera koncepcja społeczeństwa otwartego nie została rozwinięta w pełni, bo zakładał, że wiedza ludzka jest niedoskonała, a społeczeństwo otwarte akceptuje naszą omyłność, czemu zaprzecza społeczeństwo zamknięte⁹.

Zmiana – wedle Sorosa – rodzi niepewność i można sobie z tym radzić tak, że albo się ją zaakceptuje, albo odrzuci. Pierwsza metoda prowadzi do myślenia krytycznego i społeczeństwa otwartego, natomiast druga do myślenia dogmatycznego i społeczeństwa zamkniętego. Każda z nich ma swoje zalety i wady¹⁰.

Spółeczeństwo otwarte przyjmuje i akceptuje niepewność związaną z rzeczywistością, a jego instytucje pozwalają ludziom działać w warunkach niepewności. Działalnością gospodarczą kierują rynki, na których uczestnicy swobodnie podejmują decyzje. Rynki mówią, czy podjęte decyzje inwestycyjne były właściwe. Rynki nie są jednak doskonałe, ponieważ nie zapewniają optymalnej alokacji środków. Oferują możliwość wyboru, ale uczestnicy nie mają wiedzy doskonałej. Dlatego rynki finansowe są niestabilne. Ponadto nie zajmują się one potrzebami społecznymi – np. utrzymaniem prawa i porządku, ochroną środowiska, sprawiedliwością społeczną oraz stabilnością samych rynków; te dziedziny należą do polityki¹¹.

Spółeczeństwu otwartemu w USA zagraża tendencja, że niektóre zajęcia, kojarzone kiedyś z misją społeczną, zaczęły stawać się czystym biznesem. Dotyczy to prawa, medycyny i polityki. Taka sytuacja zagraża standardom profesjonalnym¹².

Po zamachach 11 września społeczeństwo otwarte w USA zostało zagrożone nie tyle przez terrorystów, ile przez reakcję prezydenta Busha. Stwierdził on bowiem, że po 11 września wszystko się zmieniło i słowa te były samospełniającą się przepowiednią. Wypowiadając wojnę terroryzmowi, prezydent zawiesił krytycyzm myślenia, który stanowi istotę otwartego społeczeństwa. Krytykowanie prezydenta zaczęło uchodzić za gest niepatriotyczny. Kiedy najpotężniejsze państwo świata przeinacza prawdę, nie liczy się z opinią zagranicy i lekceważy prawo międzynarodowe, ład światowy jest poważnie zagrożony¹³.

Nasz myśliciel dowodzi, że budowa społeczeństw otwartych jest długim i żmudnym procesem i nie zawsze zaczyna się od wolnych wyborów. Kiedy bowiem poziom wykształcenia społeczeństwa jest niski, w grę wchodzi cenne surowce naturalne, a wolne wybory mogą wtedy prowadzić do destabilizacji. Państwa o bogatych zasobach, w których przeprowadzane są wolne wybory, ale nie ma rządów prawa, wykazują mniejsze tempo wzrostu niż państwa autokratyczne. Jednak budowanie społeczeństw otwartych jest jedyną drogą rozwoju¹⁴.

Unię Europejską – pisze Soros – zawsze traktowałem jako ucieleśnienie idei społeczeństwa otwartego. Zawdzięcza ona swoje powstanie realizowanej małymi krokami – inżynierii społecznej opierającej się na założeniu (wywodzącym się od Poppera), że nie ma rozwiązań absolutnie doskonałych. Każdy z tych kroków zmierzał do osiągnięcia ograniczonego celu w ograniczonym czasie i z pełną świadomością, że nowe rozwiązanie i tak okaże się niewystarczające i będzie wymagało kolejnego kroku¹⁵.

⁹ Ibidem, s. 66.

¹⁰ Ibidem, s. 67.

¹¹ Ibidem, s. 68.

¹² Ibidem, s. 94.

¹³ Ibidem, s. 96–97.

¹⁴ Ibidem, s. 169.

¹⁵ Ibidem, s. 180.

Unia Europejska to zbiorowość narodów, z których żaden nie ma większości. Cechy te czynią ją prototypem społeczeństwa otwartego, a jej kształt jeszcze nie jest ostateczny. Unii doskwiera także kilka ułomności: jest niesprawna ze względu na zbyt dużą liczbę państw członkowskich; jest nieprzejrzysta, zbiurokratyzowana i nie stwarza obywatelom możliwości bezpośredniego, demokratycznego oddziaływania na politykę Wspólnoty, co prowadzi ich do alienacji¹⁶.

Próba dla Unii jest przystąpienie do niej Turcji. Czy abstrakcyjna idea społeczeństwa otwartego okaże się silniejsza wobec uprzedzeń w stosunku do muzułmańskiego państwa? Na razie perspektywy nie wyglądają zachęcająco, ponieważ uprzedzenia utrzymują się po obu stronach¹⁷.

Spółeczność obywatelska i organizacje pozarządowe mogłyby odegrać istotną rolę w wypełnianiu próżni przywództwa, która powstała na skutek zamętu w społeczności międzynarodowej. W ładzie światowym opartym na zasadzie suwerenności społeczeństwo obywatelskie nie powinno uzurpować sobie prawa do miejsca, które zajmują suwerenne państwa, ale rządy demokratyczne muszą brać pod uwagę pragnienia ludzi. Społeczność obywatelska może skutecznie wpływać na rządy, a czasem działać wspólnie z rządami¹⁸.

Spółeczność obywatelska stworzyła dwie potężne siły – ruch obrony praw człowieka i ruch ochrony środowiska. Obydwa stale zaznaczają swą obecność na płaszczyźnie tak narodowej, jak i międzynarodowej. Także powstanie traktatu o całkowitym zakazie min przeciwpiechotnych i ratyfikowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego były przede wszystkim dziełem międzynarodowych organizacji pozarządowych¹⁹.

Podsumowując, Soros stwierdza, że chce poprawić świat. Przypomina mi się tutaj słynna sentencja K. Marksa, że „Filozofowie tylko wyjaśniali świat, a chodzi o to, żeby go zmienić”. Czy więc Soros ma receptę, jak rzeczywiście świat „uczynić lepszym”? Jego ideą jest tutaj koncepcja społeczeństwa otwartego – wywiedziona z pism K. Poppera. Społeczństwo otwarte jest związane z demokracją i rządami prawa, które pilnują, abyśmy nie naruszali wolności innych ludzi. Pisanie przez Sorosa, że nie ma prawdy ostatecznej – jest tym punktem jego doktryny, który nie podoba się wielu ugrupowaniom konserwatywnym, dlatego jest przez nie ostro krytykowany. Ta krytykowana sentencja jest jednak bliska wielu wybitnym filozofom, którzy w ten właśnie sposób ujmowali swój fundamentalny pogląd na życie, świat i ludzi.

Jeśli chodzi o demokrację, która jest postulowana przez Sorosa jako wyraz społeczeństwa otwartego, to niewątpliwie – wszyscy wiemy, że ustrój ten ma różne wady, mimo iż mówi się, że lepszego systemu ludzie do tej pory nie wymyślili. Demokracje są zagrożone przez nacjonalizmy i skrajne partie, które w różny sposób naruszają prawa części obywateli. Ponadto demokracja – tak jak ją dziś rozumiemy i jakiej większość z nas pragnie – jest fenomenem politycznym, który narodził się dopiero po II wojnie światowej, czyli stosunkowo niedawno. Natomiast w Europie Wschodniej i Środkowej tradycja demokratyczna zaczęła się kształtować dopiero po 1989 roku. Toteż niewątpliwie cały czas „uczmy się” – czym ta demokracja jest i jak w niej żyć, ponieważ myślenie wielu Europejczyków jest bardzo często ukształtowane przez ideologie społeczeństwa zamkniętego.

Prezydent George Bush jest krytykowany przez Sorosa, ponieważ propaganda wojny z terroryzmem, którą narzucała jego administracja, podważała krytycyzm myślenia i miała stanowić niejako „jedną, niepodważalną prawdę”, a przez to być zagrożeniem dla wolności

¹⁶ Ibidem, s. 180.

¹⁷ Ibidem, s. 183.

¹⁸ Ibidem, s. 191.

¹⁹ Ibidem, s. 192.

myślenia społeczeństwa otwartego. Można tutaj jednak polemizować, czy rzeczywiście w sytuacji zagrożenia swoich żywotnych interesów jakiekolwiek państwo – czy tym bardziej mocarstwo – mogłoby sobie pozwolić na „swobodne dyskusje”, gdy jego przeciwnikami są zdecydowani na wszystko, nawet na śmierć, terroryści? Oczywiście – ja osobiście – nie chcę podważać ideałów demokracji ani wzywać do ich zawieszenia, tym niemniej w sytuacji wojny każde państwo musi się zwracać do swoich obywateli z jasnym przekazem, co jest dobre a co złe, kto jest wrogiem, a kto przyjacielem.

Soros postrzega Unię Europejską jako ucieleśnienie społeczeństwa otwartego, ponieważ rozwija się ona małymi krokami inżynierii społecznej przy założeniu, że nie ma rozwiązań absolutnie doskonałych (jak było wcześniej przedstawione). To na pewno słuszna ocena, ale stoją przed Unią dwa poważne wyzwania: ewentualne przystąpienie do tej organizacji muzułmańskiej Turcji oraz imigracja. Od tego, jak UE poradzi sobie z tymi problemami, będzie zależała jej przyszłość, będzie zależać to, czy stanowi adekwatną odpowiedź na wyzwania współczesnego świata. Chcielibyśmy, aby te problemy zostały właściwie rozwiązane, ale nikt, nawet sami politycy, nie wiedzą, co przyniesie przyszłość.

Soros poprzez swoje różne fundacje i inicjatywy dąży do wytworzenia w świecie społeczeństwa obywatelskiego, jednak zaznacza, że nie chodzi mu o likwidację suwerennych państw. Jako przykład działań społeczeństwa obywatelskiego podaje ruch obrony praw człowieka oraz ruch ochrony środowiska. Oba te ruchy bez wątpienia wnoszą wiele dobrego w życie poszczególnych państw i społeczności międzynarodowej, ale też ich niektóre ustalenia budzą opór w niektórych państwach, np. w krajach muzułmańskich nie przyznaje się ludziom prawa do zmiany lub porzucenia religii (a jest to jedno z podstawowych praw człowieka w cywilizacji zachodniej). Natomiast rozwiązania proponowane przez ekologów pozostają w sprzeczności z interesami gospodarczymi pewnych krajów, więc też budzą duży opór.

Spółeczeństwo otwarte jest niewątpliwie pewną ideą, którą trudno zrealizować. I jak to z ideami bywa – mogą być one rozumiane lub realizowane lepiej lub gorzej. Dobrze, że ludzkość ma takie różne pozytywne idee, ale ich implementacja w życie poszczególnych narodów musi być przeprowadzana ostrożnie, czyli nie gwałtownie – aby zamiast spodziewanego porządku i korzyści nie wywoływać niepotrzebnych niepokojów i konfliktów, np. po rozpadzie Związku Radzieckiego władzę przejęli oligarchowie, upadł autorytet państwa i dopiero stopniowo był on odbudowywany, chociaż trudno tam mówić jeszcze dzisiaj o pełnej demokracji.

Aksjologia Sorosa zawiera się więc w promowaniu wartości społeczeństwa otwartego, obywatelskiego, gdzie panuje wolność i rządy prawa. Są to ideały, które przez długie wieki powoli rozwijały się w cywilizacji zachodniej, a za ich prekursorów można uznać Locke’a, Hume’a czy Kanta. Wyraz polityczny tym ideałom i wartościom nadała Rewolucja Francuska i Rewolucja Amerykańska; od tego czasu stopniowo rozprzestrzeniały się one nie tylko na Zachód, lecz także na inne cywilizacje.

Teoria zwrotności

Rok 2008 przyniósł najgroźniejszy kryzys finansowy od lat 30-tych XX wieku. Kryzys ten kładł kres erze ekspansji kredytowej opartej na dolarze jako walucie rezerw międzynarodowych; był kulminacją superkonjunktury trwającej ponad 25 lat. Aby to zrozumieć, potrzebujemy nowego paradygmatu. Dotychczasowy paradygmat mówił, że rynki finansowe dążą do równowagi, ale jest to pogląd fałszywy. Inspirując się K. Popperem, stworzyłem nowy paradygmat – stwierdza Soros – który głosi, że uczestnicy rynku nie mogą opierać swoich

decyzji na samej tylko wiedzy, a ich nieobiektywna ocena wpływa w jakiś sposób nie tylko na ceny rynkowe, ale też na gospodarkę realną. I wyjaśnia, że aktywność uczestników zjawisk społecznych i gospodarczych przejawia się w dwu funkcjach: funkcja kognitywna – gdy próbują zrozumieć swoją sytuację, oraz funkcja partycypacji (lub manipulacji) – gdy próbują swą sytuację zmienić. Te dwie funkcje działają w przeciwnych kierunkach, ale czasem mogą się wzmacniać; proces ich wzajemnego wzmocnienia nazwał zwrotnością (ang. *reflexivity*)²⁰.

Zdaniem Sorosa, koncepcja, zgodnie z którą rynki finansowe same korygują swoje błędy i dążą do równowagi, jest do dziś dominującym paradygmatem, ale paradygmatem błędnym. Powiązanie między funkcją kognitywną i manipulacji wprowadza element niepewności i nieprzewidywalności. Tego elementu niepewności nie da się wyeliminować²¹.

Impulsy zwrotne zmieniają rzeczywistość widzianą oczami uczestników badanych zjawisk. Uczestnicy mogą wpływać na przyszłość, ale nie mogą decydować, opierając się na wiedzy, więc budują poglądy na świat, które nie odnoszą się do rzeczywistego stanu rzeczy. Błędne interpretowanie rzeczywistości odgrywa w wyjaśnianiu i prognozowaniu zjawisk dużo większą rolę, niż powszechnie się sądzi. Jest to najważniejsze odkrycie, jakie ma teoria zwrotności²². Można to odnieść do sytuacji kryzysu finansowego i bankowego w Stanach Zjednoczonych w 2008 r., kiedy wiele banków poniosło straty lub nawet zbankrutowało, mimo że byli w nich zatrudnieni wybitni ekonomiści i finansiści.

Stwierdzenie: „Pada deszcz” jest prawdziwe albo fałszywe, lecz nie jest zwrotne. Natomiast stwierdzenie: „Jesteś moim wrogiem” – może być prawdziwe lub fałszywe, w zależności, jak na nie zareagujesz; to jest stwierdzenie zwrotne. Twierdzenia zwrotne odnoszą się same do siebie, a niemożność określenia, czy są prawdziwe, wynika nie z ich znaczenia, ale z wpływu, jaki wywierają. Bardzo znanym stwierdzeniem zwrotnym jest wypowiedź Epimenidesa: „Kreteńczycy zawsze kłamią” (paradoks kłamcy). Jeśli to stwierdzenie jest prawdziwe, to znaczy, że kreteński filozof nie kłamał, a więc stwierdzenie jest fałszywe. Jednak paradoksalność tego stwierdzenia nie wynika z wpływu, jaki ono wywiera. Tymczasem prawdziwość zdania: „Jesteś moim wrogiem” zależy od twojej reakcji²³.

Niemożność ocenienia prawdziwości stwierdzeń zwrotnych wynika z braku powiązań między obiektywnymi i subiektywnymi aspektami sytuacji. Przy czym prawdziwość stwierdzenia zwrotnego z czasem ewoluuje; ono jest zwrotne pod warunkiem, że zmienia myślenie uczestników i jednocześnie faktyczny stan rzeczy. Zmiany są wynikiem błędnych przekonań oraz błędów interpretacji uczestników i wprowadzają element rzeczywistej nieokreśloności biegu wydarzeń. Wtedy sytuacja staje się niemożliwa do przewidzenia przy użyciu praw nauki²⁴.

Zwrotność jest najlepiej widoczna na rynkach finansowych, ponieważ o prawdziwości twierdzeń dotyczących rynku decydują reakcje jego uczestników. W innych obszarach zwrotność nie odgrywa już takiej roli. Ale nawet na rynkach finansowych procesy zwrotne występują tylko okresowo. Możemy więc na rynkach finansowych wyróżnić normalność, czyli zwykle zdarzenia, które są przewidywalne, od procesów zwrotnych, które są nieprzewidywalne. Te procesy zwrotne mają większą wagę, ponieważ zmieniają bieg historii²⁵.

²⁰ G. Soros: *Kryzys kredytowy 2008 i co to oznacza. Nowy paradygmat rynków finansowych*, tłum. T. Rzychoń. Wyd. MT Biznes, Warszawa 2008, s. 7–8.

²¹ Ibidem, s. 36.

²² Ibidem, s. 40.

²³ Ibidem, s. 58–59.

²⁴ Ibidem, s. 59.

²⁵ Ibidem, s. 59.

W ostatnich latach w naukach kognitywnych i w lingwistyce dokonał się tak wielki postęp, że teoria zwrotności została w jakimś stopniu zastąpiona teoriami bardziej zaawansowanymi. Zwrotność wyróżnia tylko dwie funkcje: kognitywną i manipulacji, a współczesne nauki wyróżniają ich znacznie więcej. Mimo tego Soros uważa, że koncepcja zwrotności nie zdezaktualizowała się, ponieważ pokazuje rozdzźwięk między postrzeganiem świata przez filozofów a postrzeganiem świata przez badaczy. Badacze skupiają się na funkcji kognitywnej i ignorują wpływ, jaki funkcja manipulacji wywiera na kognitywną. Przykładem na to jest teoria ekonomii; teorię konkurencji doskonałej zbudowano na założeniu, że istnieje wiedza doskonała, a kiedy to założenie przestało wystarczać, ekonomiści zastąpili je teorią racjonalnych oczekiwań – co jednak też nie przypomina rzeczywistości²⁶.

Koncepcja zwrotności przypomina zasadę nieoznaczoności H. Heisenberga w fizyce, ale z tą różnicą, że fizyka kwantowa bada zjawiska, w których nie ma myślących uczestników. Zasada H. Heisenberga nie zmieniła nic w zjawiskach fizyki, natomiast koncepcja zwrotności może wpływać na ludzkie zachowania²⁷.

Ludzie Oświecenia uważali, że wiedza nie ma granic i traktowali rzeczywistość jako coś niezależnego, co można zbadać. Ten typ myślenia osiągnął apogeum w logicznym pozytywizmie, który považał tylko stwierdzenia empiryczne dające się udowodnić, a odrzucał metafizykę. Ignorowana natomiast była możliwość, że twierdzenia mogą same kreować fakty²⁸. Z kolei stwierdzenie K. Poppera, że praw nauki nie da się weryfikować, rozwiązuje problem indukcji, inaczej nierozwiązywalny. Słońce codziennie wschodzi na wschodzie, ale niekoniecznie tak zawsze będzie się działo. Dlatego K. Popper mówi, że prawa nauki są ważne tymczasowo, do chwili, kiedy zostaną sfalsyfikowane. Uogólnienia zaś, których nie można sfalsyfikować, nigdy nie będą prawami nauki. Dzięki temu nauka się doskonali. Dla Sorosa założenie K. Poppera ma głęboki sens, co wyjaśnia na przykładzie rynku akcji. W 1986 roku, podczas kryzysu instytucji depozytowo-pożyczkowych w USA, mocno wątpiono, czy agencja ubezpieczenia kredytów hipotecznych Mortgage Guaranty Insurance (potocznie: MAGIC) zdoła przetrwać, bo jej akcje spadły bardzo nisko. Soros kupił je jednak i się nie zawiódł, po pewnym czasie na nich dużo zarobił. Tak więc im bardziej strategia inwestycyjna kłóci się z powszechnym poglądem, tym większa jest nagroda finansowa, jeśli strategia okazuje się słuszna²⁹. Zwykle jest bowiem tak, że aby osiągnąć sukces w handlu akcjami, trzeba podjąć pewne ryzyko, które może przynieść kupującemu duże zyski.

Zdaniem Sorosa postmodernistyczne nastawienie do rzeczywistości jest niebezpieczne, ponieważ postmoderniści nie kładą dużego nacisku na dążenie do prawdy. Jeśli nie zdajemy sobie sprawy z funkcji manipulacji, rezultaty manipulacji mogą mocno różnić się od oczekiwania manipulatorów. Jednym z przykładów manipulacji jest, gdy prezydent George Bush wypowiedział wojnę terroryzmowi, a potem pod fałszywym pretekstem zaatakował Irak. Efekt tego był dokładnie odwrotny od zamierzonego – G. Bush nadszarpaną potęgę Ameryki i stracił poparcie³⁰. Aby skuteczniej zapobiegać zagrożeniu manipulacją, trzeba zmodyfikować koncepcję otwartego społeczeństwa. Podstawowym celem polityków jest zdobywanie i utrzymanie władzy. Politycy mogliby większą uwagę przykładac do rzeczywistości, gdyby

²⁶ Ibidem, s. 60.

²⁷ Ibidem, s. 61.

²⁸ Ibidem, s. 63.

²⁹ Ibidem, s. 66–67.

³⁰ Ibidem, s. 68–69.

elektorat bardziej na to nalegał i wynagradzał ich, jeśli byliby ludźmi szczerymi i dążącymi do prawdy, a jednocześnie karał tych, którzy zwodzą opinię publiczną. Tak więc elektorat bardziej niż dziś powinien być nastawiony na poszukiwanie prawdy. Bez tego nastawienia demokratyczna polityka nie daje pożądanych rezultatów³¹.

Zdaniem Sorosa, omyłność i zwrotność to koncepcje trudne do zaakceptowania dla wielu ludzi. Jako uczestnicy musimy nieustannie decydować i działać. Ale czy można podejmować jakiegokolwiek zdecydowane działanie, skoro nigdy nie możemy być pewni naszych racji ani tego, czy działania te nie doprowadzą do niezamierzonych złych konsekwencji? Niewątpliwie prawda uniwersalna znajduje się poza zasięgiem ludzkiego intelektu, a ideologie, które obiecują absolutną pewność, są błędne z założenia. Te stwierdzenia nie wykluczają religii, bo skoro prawda uniwersalna jest nieosiągalna – jest miejsce na wiarę. Nie jest więc błędem kierowanie się w życiu przekonaniem religijnymi lub świeckimi³².

Moje myślenie – pisze Soros – zostało ukształtowane przez postulat podstawowej omyłności i koncepcję płodnej omyłności. Te pomysły nie są jednak negatywne, ponieważ to, co niedoskonałe, da się udoskonalić; podstawowa omyłność pozostawia nieskończenie wiele miejsca na doskonalenie. Otwarte społeczeństwo, chociaż jest niedoskonałe, może się doskonalić. Dlatego – stwierdza Soros – spoglądam na życie optymistycznie³³.

Amerykański filantrop pisze, że rynki finansowe zawsze się mylą w tym sensie, że ceny zakrzywiają się ku percepcji większości, ale w sytuacjach normalnych rynek koryguje się sam. Czasem dominujące przekonania same kreują ruchy cen, które potwierdzają ich słuszność; w takich okresach dominujące przekonania wpływają nie tylko na ceny rynkowe, ale też na tzw. fundamenty, które ceny rynkowe powinny odzwierciedlać. Sens teorii zwrotności nie jest taki prosty, że nieobiektywna percepcja uczestników wpływa na ceny rynkowe. Chodzi o to, że ceny rynkowe mogą wpływać na fundamenty. Zmiana sytuacji fundamentalnej może w pierwszej fazie wzmacniać początkowe oczekiwania uczestników, ale ostatecznie to samowzmacniające się sprzężenie zwrotne ulega autodestrukcji. Jednak takie sekwencje wzrostów i spadków nie występują nieustannie³⁴.

Rynki finansowe wywołują kryzysy. Uczestnicy w nich działają, kierując się niedoskonałym rozumieniem sytuacji. Rynki więc odchylają się od teoretycznej równowagi prawie tak często, jak się do niej zbliżają. Banki często prowadzą do kryzysów finansowych, a z kolei kryzysy prowadzą do interwencjonizmu państwowego. Wobec braku interwencji państw rynki finansowe załamałyby się. Procesy zwrotne wiążą się z interakcją między uczestnikami rynku i władzami, które też często są omylne. Jednak omyłność władz nie dowodzi doskonałości rynku, lecz tego, że działania władz należy zrewidować i ulepszyć. Soros stawia hipotezę, że powstanie samowzmacniającej i samowygaszającej się fali wymaga, aby łącznie zaistniały dwa elementy: kredyt lub innego rodzaju dźwignia oraz błędne przekonanie lub błąd w interpretacji. Zakłada się bowiem, że błędne przekonania odgrywają ważną rolę w tworzeniu historii³⁵.

Z kolei w książce *Alchemia finansów, czyli jak zrozumieć rynek* czytamy o zwrotności na rynku akcji. Dowiadujemy się, że nasz myśliciel nie zgadza się z założeniem, iż ceny akcji stanowią bierne odzwierciedlenie wartości podstawowych oraz że odzwierciedlenie to w zasadzie

³¹ Ibidem, s. 69.

³² Ibidem, s. 77.

³³ Ibidem, s. 81.

³⁴ Ibidem, s. 90.

³⁵ Ibidem, s. 110–113.

odpowiada wartości podstawowej. Twierdzi, że wyceny dokonywane przez rynek są zawsze zniekształcone; co więcej (w tym punkcie definitywnie odchodzi od teorii równowagi) zniekształcenia te mogą mieć wpływ na wartości podstawowe. Ceny akcji nie są jedynie pasywnym obrazem, stanowią aktywny składnik procesu wyznaczającego zarówno ceny akcji, jak i losy spółek, których akcjami obraca się na rynku. Innymi słowy, uważa zmiany cen akcji za element procesu historycznego i koncentruje się na rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami uczestników a rzeczywistym biegiem wydarzeń, uważając ją za czynnik przyczynowy tego procesu³⁶.

Mamy tutaj do czynienia ze związkiem zwrotnym, w którym ceny akcji są określane przez dwa czynniki: trend podstawowy i dominujący subiektywizm, i same z kolei wpływają na te czynniki. Zależność pomiędzy cenami akcji i pozostałymi dwoma czynnikami nie ma wyrazu wolnego; to, co ma być zmienną niezależną jednej funkcji, jest zmienną zależną drugiej. Bez wyrazu wolnego nie istnieje tendencja w kierunku równowagi. Taką sekwencję zdarzeń najłatwiej interpretować jako proces zmian historycznych, w którym żadna ze zmiennych – ceny akcji, trend podstawowy i dominujący subiektywizm – nie pozostaje taka sama. W typowej sekwencji te trzy zmienne wzmacniają się wzajemnie: najpierw w jednym kierunku, a później w drugim, według wzorca, który w najprostszej postaci znany jest jako schemat *hossy–bessy*³⁷.

Podsumowując, aby w pełni zrozumieć znaczenie i implikacje teorii zwrotności Sorosa, trzeba mieć niewątpliwie wykształcenie ekonomiczne i znać się dobrze na inwestycjach giełdowych. Dlatego nie każdy, w tym także autor artykułu, może do końca pojmować znaczenie jego teorii.

Ogólnie rzecz biorąc, pojmując ją jako skuteczny instrument do rozumienia rynków finansowych, bo tam ta teoria najlepiej się sprawdza, jak pisze Soros, gdyż na tych rynkach reakcje uczestników decydują o prawdziwości twierdzeń dotyczących rynku. Amerykański filantrop wyróżnia w ludzkiej aktywności społecznej i gospodarczej dwie funkcje: kognitywną, czyli zrozumienia sytuacji, oraz manipulacji, czyli wpływania na sytuację. Te dwie funkcje idą w przeciwnych kierunkach, ale czasem mogą się wzmacniać – co jest właśnie zwrotnością. Teoria ta mówi o dużej niepewności i nieprzewidywalności rynków finansowych, chociaż Soros przyznaje, że wiele zdarzeń jest tam także przewidywalnych. Soros podaje przykład, że zdanie: „Pada deszcz” jest prawdziwe lub fałszywe, ale nie zwrotne; natomiast zdanie: „Jesteś moim wrogiem” – jest już zwrotne, bo jego znaczenie zależy od tego, jak człowiek na nie zareaguje. W tym sensie teoria zwrotności przypomina trochę zasadę nieoznaczoności H. Heisenberga z fizyki, która głosi niemożliwość wyznaczenia wszystkich parametrów badanych zjawisk kwantowych. Jak wyjaśnia Soros, sens jego teorii jest taki, że na rynkach nierzadko dominujące przekonania same kreują ruchy cen, np. mamy związek zwrotny, że ceny akcji są określone przez trend podstawowy oraz dominujący subiektywizm i same z kolei wpływają na te czynniki.

Amerykański filantrop przyznaje, że w ostatnich latach uczyniono w nauce ogromny postęp, który polega między innymi na tym, że współczesne teorie znacznie dokładniej tłumaczą zachowanie i działania człowieka niż tylko przez interakcję dwóch funkcji (jak mówi teoria zwrotności). Tym niemniej Soros uważa, że jego teoria jest wciąż aktualna, ponieważ stanowi niejako „schemat rozumienia rynków finansowych i ludzi” i schemat ten – którego się zawsze trzymał – zapewnił mu osobiście gigantyczny sukces finansowy.

³⁶ G. Soros, *Alchemia finansów, czyli jak zrozumieć rynek*, tłum. G. Łuczkiwicz, P. Wdowiński, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1996, s. 53–54.

³⁷ *Ibidem*, s. 55.

Filozofia geopolityczna

George Soros pisze, że przekształcanie się Amerykanów w społeczeństwo komfortu duchowego jest zjawiskiem stosunkowo świeżym, choć zaczęło się to już przed 11 września. Po II wojnie światowej inne było społeczeństwo amerykańskie; plan Marshalla był dziełem świadczącym o politycznej dalekowzroczności; Amerykanie byli wtedy społeczeństwem prężnym. Jednak między tamtymi czasami a dniem dzisiejszym nastąpiła przemiana³⁸. W USA metody wypracowane na potrzeby rynku zostały przeniesione do polityki. Proces wyborczy uległ dziś wypaczeniu, bo politycy starają się tylko odpowiadać na pragnienia elektoratu. Wyborcy wybierali tego kandydata, który mówił im to, co chcieli usłyszeć³⁹.

Pozycja i wpływy Stanów Zjednoczonych słabną nie tylko na Bliskim Wschodzie, ponieważ rosną wpływy Chin i Rosji. Chiny za szybko stają się mocarstwem, co wcale nie wyjdzie im na dobre. Ich przywódców bardzo irytują tzw. kolorowe rewolucje, jak w Gruzji i na Ukrainie. Efektem jest odwrót od politycznej liberalizacji. Dla Rosji W. Putina kolorowe rewolucje stały się poważną porażką, ponieważ wzrosła jego popularność jako człowieka, który chce odbudować rosyjską mocarstwowość. Kolorowe rewolucje rozwiąły te aspiracje, więc Putin wzmocnił swój autorytaryzm. Pozycję Putina wzmocnia kurczenie się dostaw paliw na światowe rynki⁴⁰.

Zdaniem Sorosa, Stany Zjednoczone są dziś najpotężniejszym mocarstwem na świecie i reszta świata się do ich programu dostosowuje. Ale prezydent G. Bush ustalił niewłaściwe priorytety, ponieważ stosunki międzynarodowe oparł na sile, a nie na prawie. To miało katastrofalne skutki zarówno dla Ameryki, jak i dla reszty świata⁴¹. Za administracji Busha USA utraciły przywództwo, które z większym lub mniejszym powodzeniem sprawowały od II wojny światowej. Unia Europejska mogła by być mocarstwem, ale przechodzi kryzys swojej tożsamości. Chiny wyrastają na lidera, ale Ameryka jest ich nieprzejednanym przeciwnikiem. W każdym razie Ameryka wzbudza dziś w świecie wrogość, a to paraliżuje instytucje międzynarodowe⁴².

Uważam – mówi nasz myśliciel w jednym z wywiadów – że zmieniło się nasze rozumienie pojęcia wolności. Pojęcie to zostało wyparte przez bardziej zawężoną ideę, którą jest obrona własnych interesów. Znalazło to swe odbicie w większym realizmie geopolitycznym w polityce zagranicznej oraz w wierze w idee leseferyzmu w gospodarce. Doktryna realizmu geopolitycznego utrzymuje, że własne interesy poszczególnych narodów najlepiej określa ich pozycja geopolityczna. Przestrzeganie uniwersalnych zasad moralnych staje się pewnym ograniczeniem, które powoduje, że Darwinowska walka o przetrwanie może zakończyć się klęską⁴³.

Soros opowiada się za konkurencją, lecz jest jednocześnie zwolennikiem ochrony systemu, który taką konkurencję umożliwia. Tym różni się od współczesnych apostołów leseferyzmu, że nie wierzy w doskonałe funkcjonowanie rynku. Uważa, że mechanizmy rynkowe mogą wywoływać niepożądane zjawiska i prowadzić do zachwiania równowagi⁴⁴.

³⁸ G. Soros, *Nowy, okropny...*, s. 115.

³⁹ Ibidem, s. 117.

⁴⁰ Ibidem, s. 138–139.

⁴¹ Ibidem, s. 147.

⁴² Ibidem, s. 179.

⁴³ G. Soros, *Soros o sobie...*, s. 186.

⁴⁴ Ibidem, s. 200.

W jednej z jego prac znajdujemy też rozważania o śmierci. Czytamy, że pojęcie śmierci jest po prostu niemożliwe do przyjęcia przez świadomość człowieka, ponieważ jest ona unicestwieniem tej świadomości. Śmierć sprawia, że wszystkie nasze pojęcia nie istnieją. Jest koszmarem, o którym nie możemy nawet myśleć. Pojęcie śmierci nie jest jednak tym samym co fakt śmierci. Pojęcie śmierci jest zaprzeczeniem świadomości, a fakt śmierci nie jest zaprzeczeniem życia, tylko jego naturalnym zwieńczeniem. Jeśli śmierć przychodzi w czasie, gdy wszystkie namiętności wygasły, nie musi być przerażająca⁴⁵.

Soros patrzy więc optymistycznie na życie i świat, chociaż wyraźnie dostrzega jego różne problemy. Stwierdza także:

„Musimy podejmować decyzje, nie mając wystarczającej wiedzy. Przejęliśmy kontrolę nad siłami natury. To daje nam wielką siłę. Nasze decyzje wywierają ogromny wpływ na rzeczywistość. Możemy uczynić wiele dobrego albo wiele złego. Ale nie nauczyliśmy się radzić sobie z nami samymi. W efekcie żyjemy w stanie wielkiej niepewności i zagrożenia. Musimy pełniej zrozumieć sytuację, w jakiej się znajdujemy. Niepewność jest czymś, co trudno zaakceptować, dlatego próbujemy chować się przed nią za czymś, co uznajemy za pewne, ale to tylko potęguje trudności”⁴⁶.

Powyższa wypowiedź jest na pewno zgodna z postawą filozoficzną, która podkreśla niepewność ludzkiej wiedzy, lecz także wzywa do aktywnego poszukiwania rozwiązań dla ludzkich problemów.

Podsumowując, filozofia polityczna Sorosa, ogólnie rzecz biorąc, jest zgodna z ogólnym pojęciem polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych, którym jest promowanie demokracji w świecie. Stąd Soros ubolewa, że Amerykanie stali się społeczeństwem „komfortu duchowego”, czyli bardzo przywiązany do dóbr materialnych, natomiast z nostalgią wspomina takie dalekowzroczone inicjatywy Ameryki jak plan Marshalla. Gdy przyłożymy to do opcji politycznej, nasz myśliciel jest niewątpliwie zwolennikiem partii demokratycznej i stoi w opozycji do poglądów Republikanów, konserwatystów. Zgodnie z opcją amerykańską Soros opowiada się za liberalizacją życia obywatelskiego i politycznego w Chinach i w Rosji. Jednak państwa te mają odmienną kulturę, historię i tradycję polityczną od państw zachodnich, więc wielu badaczy zastanawia się, czy w ogóle – a jeśli tak, to na ile – uda się tam stworzyć system podobny do demokracji liberalnej.

Nasz myśliciel dostrzega też wady Ameryki. Widzi, że metody rynku dostały się tutaj do polityki – i możemy dodać – taka sytuacja ma miejsce w wielu demokracjach. Ponadto pisze, że Ameryka wzbudza dziś w świecie wrogość, ponieważ prezydent Bush oparł stosunki międzynarodowe na sile, a nie na prawie. Można jednak powiedzieć, że każde mocarstwo wzbudza w świecie zarówno podziw, jak i nienawiść. Wielu zazdrości Amerykanom ich potęgę wojskową i bogactwa – pragnie więc być ich sojusznikami, ale wiele jest też państw, które czują się zagrożone kulturą i dominacją amerykańską, choćby z tego powodu, że same by pragnęły umocnić lub rozszerzyć swoje strefy wpływów.

W słowach Sorosa cytowanych powyżej pojawia się myśl, że „Żyjemy w stanie niepewności, bo pełnej wiedzy człowiek posiadać nie może”⁴⁷. Jest to myśl bardzo filozoficzna, która w pewnym sensie nawiązuje do słynnej sokratejskiej maksymy: „Wiem, że nic nie wiem”, a przez to wskazuje na filozofię i naukę jako drogę dla człowieka do „rozjaśnienia tajemnicy bytu” oraz do ulepszenia siebie i świata.

⁴⁵ G. Soros, *Nowy, okropny...*, s. 62–63.

⁴⁶ G. Soros, *Kryzys kredytowy...*, s. 203.

⁴⁷ Ibidem.

Zakończenie

Reasumując rozważania tej pracy i odpowiadając na pytanie postawione w jej tytule, trzeba powiedzieć, że George Soros niewątpliwie jest filozofem. Nie jest jednak filozofem akademickim, który pisze książki i artykuły oraz naucza studentów. On jest samoukiem, dla którego filozoficzny namysł odgrywa kluczową rolę w życiu. Poprzez swoje liczne fundacje i inicjatywy stara się urzeczywistnić w świecie ideał „społeczeństwa otwartego” – do czego zainspirował go K. Popper. Jego teoria zwrotności pozwoliła mu zrozumieć mechanizmy funkcjonowania rynków finansowych, a przez to wzbogacić się. Z kolei jego filozofia polityczna jest zasadniczo zgodna z linią polityki amerykańskiej, która głosi, że należy szerzyć demokrację w świecie.

Ktoś może postawić zarzut, że to za mało, aby być filozofem, że rzeczywisty filozof powinien pracować na uniwersytecie. Ale z drugiej strony wśród naukowców zajmujących się zawodowo filozofią także niewiele jest wybitnych jednostek, które wytyczają nowe kierunki badań, piszą porywające książki, a nawet tworzą nowe systemy. Wydaje się, że znaczna większość filozofów na świecie skupia się na mało twórczym streszczaniu i komentowaniu wybitnych jednostek (i do tej większości autor tej pracy też się raczej zalicza). Natomiast Soros jest nie tylko filozofem. Jest także znakomitym inwestorem giełdowym, filantropem, osobą publiczną o szerokich znajomościach w świecie polityki i biznesu, dla wielu jest także autorytetem moralnym i jeszcze pewnie długo można by wymieniać jego „różne oblicza”. Jednak to „filozoficzne oblicze Sorosa” – tak jak on je ujmuje na swój własny sposób – wydaje się być istotnym elementem jego tożsamości, który łączy pozostałe obszary jego aktywności w jedną, spójną całość. I niewątpliwie bilans jego działań, jego już prawie całego życia jest – z punktu widzenia interesów naszej cywilizacji zachodniej – zdecydowanie pozytywny.

Bibliografia

- Soros G., *Alchemia finansów, czyli jak zrozumieć rynek*, tłum. G. Łuczkiwicz, P. Wdowiński, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1996.
- Soros G., *Kryzys kredytowy 2008 i co to oznacza. Nowy paradygmat rynków finansowych*, tłum. T. Rzychoń, Wydawnictwo MT Biznes, Warszawa 2008.
- Soros G., *Nowy, okropny świat. Era omylności*, tłum. A. i J. Maziarscy, „Świat książki”, Warszawa 2006.
- Soros G., *Soros o sobie. Na zakręcie*, tłum. R. Szaflarski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

SUMMARY

Alfred Skorupka

Is George Soros a philosopher?

The aim of this paper is to provide the answer to the question whether George Soros is a philosopher. For this reason, his views on the open society, theory of reflexivity and his philosophy of politics have been presented. The conclusion drawn by the author is that even though, of course, he is not a professional philosopher, George Soros can definitely be considered as one.

Key words: George Soros, open society, theory of reflexivity, philosophy of politics, the United States of America.

Data wpływu artykułu: 21.03.2020 r.

Data akceptacji artykułu: 28.05.2020 r.

Robert Socha

Akademia WSB

e-mail: robertsocha@interia.pl

Grzegorz Matuszek

Akademia WSB

e-mail: gmat@poczta.onet.eu

Wartość zapisu z monitoringu wizyjnego jako materiału dowodowego w procesie karnym

STRESZCZENIE

Kamery monitoringu wizyjnego stanowią dzisiaj nieodłączny element otaczającej nas rzeczywistości. Jedną z funkcji monitoringu wizyjnego jest funkcja dowodowa, która wskazuje na możliwość dokonania identyfikacji grupowej lub indywidualnej osób oraz przedmiotów materialnych w oparciu o materiał dowodowy, jaki stanowi obraz zarejestrowany przez monitoring wizyjny. Celem przeprowadzonych badań było zdiagnozowanie skali wykorzystania zapisu wizyjnego ze względu na jego funkcję dowodową oraz ustalenie jego znaczenia jako materiału dowodowego w procesie karnym. Kluczową rolę w procesie badawczym odegrała metoda analizy przypadków zastosowana do analizy postępowań karnych, w których były przeprowadzone ekspertyzy identyfikacyjne z wykorzystaniem materiału dowodowego w postaci zapisu wizyjnego. Jak wynika z przeprowadzonych badań, jeżeli jakość zabezpieczonego materiału dowodowego na to pozwala, to zapis wizyjny posiada dużą wartość dowodową, mogącą mieć decydujący wpływ na rozstrzygnięcia w toczących się procesach karnych. Wykonane ekspertyzy nie wpływają jedynie na wydanie wyroków skazujących, ale stanowią również podstawę uwińnienia podejrzanego/oskarżonego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, monitoring miejski, materiał dowodowy, proces karny.

Wprowadzenie

Potrzeba doświadczenia otoczenia wolnego od zagrożeń¹, otoczenia bezpiecznego wpisana jest w życie każdej jednostki jak i zbiorowości². Bezpieczeństwo zaś jako jedna z najwyższych

¹ Szerzej: B. Wiśniewski, J. Falecki, *System zarządzania kryzysowego państwa, w tym Sił Zbrojnych RP*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2009, s. 17; B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2013, s. 31.

² Socha R., *Bezpieczeństwo i zagrożenia – wzajemne relacje [w:] Wybrane aspekty badań nad bezpieczeństwem*, red. B. Kaczmarczyk, A. Wawrzusiszyn, Elk 2014.

wartości pozwala nam na aktywność i działanie w świecie społecznym³. Przed wiekami nasi przodkowie budowali mury okalające miasta, palisady chroniące domostwa, stosowali bramy i mosty zwodzone, powoływali zbrojne straże. Dziś państwo odpowiedzialne za bezpieczeństwo⁴, współdziałając ze wspólnotą je tworzącą⁵, poprzez wprowadzanie nowych rozwiązań prawnych i technicznych zapewnia coraz lepiej bezpieczny byt ludności.

Zmienia się świat wokół nas i zmieniają się też preferencje związane z zapewnieniem bezpieczeństwa⁶, gdyż pojawiają się coraz to nowe wyzwania i zagrożenia⁷. Jesteśmy zdani na sytuacje niebezpieczne i musimy mieć świadomość, że coraz częściej będziemy zmuszeni indywidualnie bądź zbiorowo⁸ stawiać czoła zagrożeniom⁹. Od naszej postawy, stopnia społecznego zorganizowania zależy będzie efekt w postaci minimalizacji skutków związanych z pojawieniem się sytuacji niebezpiecznych. Jednym z nowych narzędzi współczesnego świata służącym poprawie bezpieczeństwa¹⁰ jest monitoring miejski.

Kamery monitoringu wizyjnego stanowią dzisiaj nieodłączny element otaczającej nas rzeczywistości, będąc elementem istotnych działań perseweracyjnych na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa¹¹. Nikogo już nie dziwi obecność kamer w przestrzeni publicznej i prywatnej, mimo iż fakt ten wywołuje znaczące konsekwencje zarówno prawne, jak i społeczne¹².

Monitoring wizyjny, przetwarzając wizerunek osób, wkracza w chronioną prawem sferę prywatności jednostek, gdyż korzystanie z zapisów monitoringu może się wiązać m.in. z przetwarzaniem danych osobowych. Chodzi nie tylko o obserwację i rejestrację obrazu, ale o jego transmisję w sieci, analizę, przechowywanie nośników, ich archiwizację i niszczenie zapisu lub całych nośników.

³ B. Wiśniewski, *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2013, s. 37; T. Jemioło, *Współczesne uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego Polski* [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. nauk. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007, s. 57.

⁴ Szerzej: K. Justyński, *Potrzeby doskonalenia organizacji działań Policji* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, red. B. Wiśniewski, P. Lubiewski, T. Zwęgliński, Warszawa 2020, s. 107.

⁵ Szerzej: R. Gwardyński, *Racjonalizacja działań Policji na poziomie lokalnym* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, red. B. Wiśniewski, P. Lubiewski, T. Zwęgliński, Warszawa 2020, s. 120.

⁶ Szerzej: P. Lubiewski, *Bezpieczeństwo państwa – reminiscencje*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona” 2020, Nr 34(1), Legnica 2020, s. 51–60.

⁷ Zob. R. Socha, *Współczesne postrzeganie zagrożeń* [w:] *Zarządzanie kryzysowe (Teoria, praktyka, konteksty, badania)*, red. J. Stawnicka, B. Wiśniewski, R. Socha, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2011.

⁸ Zob. *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne. Vol III*, red. B. Wiśniewski, SGSP, Warszawa 2018.

⁹ P. Lubiewski, A. Dróżdż, *Zagrożenie – rozważania na gruncie teorii*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona”, nr 34(1)2020, Legnica 2020, s. 78.

¹⁰ Szerzej: B. Kaczmarczyk, B. Wiśniewski, R. Gwardyński, *Security of an individual*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, nr 3(28)/2018, s. 67–78.

¹¹ R. Gwardyński, *Safety in Praxeological Approach*, „Security-Threats, Law and Organization”, Schriften zu Mittel- und Osteuropa in der Europäischen Integration, Band 24, s. 14. In *Praxeological Approach*, „Security – Threats, Law and Organization”, Schriften zu Mittel- und Osteuropa In der Europäischen Integration, Band 24, Verlag Dr. Kovač, Hamburg 2019, s. 17.

¹² Zob. B. Wiśniewski, R. Socha, M. Gracz, *Zasadnicze problemy prawno-organizacyjne bezpieczeństwa masowych imprez sportowych*, Bielsko Biała 2010.

Wykorzystanie monitoringu wizyjnego niesie za sobą dodatkowo szereg innych zagrożeń, które mogą dotyczyć zarówno naruszeń prawa, jak i mogą być powiązane ze zmianą poczucia bezpieczeństwa czy zmianą świadomości związanej z odpowiedzialnością za bezpieczeństwo i porządek publiczny. Do negatywnych zjawisk możemy zaliczyć tzw. przemieszczanie się przestępczości, które polega na tym, że w najbliższym otoczeniu kamer zachowania niezgodne z prawem podejmowane są rzadziej, mimo iż sprawcy nie rezygnują z nich, gdyż swoją aktywność przestępczą kierują w inne, nie obserwowane miejsca. Niebezpieczne są także zmiany w świadomości lokalnej społeczności, wynikające z pozornego poczucia bezpieczeństwa w miejscach objętych monitoringiem wizyjnym, gdyż obecność kamer może dawać obywatelom nie zawsze uzasadnione poczucie bezpieczeństwa¹³. Inne zagrożenie stanowi zjawisko rozmywania się odpowiedzialności, polegające na tym, że bezpośredni świadkowie zdarzenia mogą nie podejmować reakcji, uważając, że ktoś zobowiązany do działania obserwuje na monitorze przebieg zdarzenia i w konsekwencji podejmie odpowiednie czynności.

Pojawiające się dylematy prawne i społeczne są o tyle uzasadnione, iż obecnie obowiązujące w Polsce przepisy nie regulują w sposób jednoznaczny i kompleksowy zasad instalowania i wykorzystywania monitoringu wizyjnego. Model funkcjonujący w Polsce to „model rozproszony”, w którym regulacje dające podstawę prawną montażu i użytkowania systemów monitoringu można odnaleźć w wielu aktach normatywnych. Przy czym żadna z ustaw nie reguluje kompleksowo całego obszaru wykorzystania monitoringu wizyjnego.

Rozwiązania międzynarodowe

W zakresie międzynarodowych uregulowań dotyczących funkcjonowania monitoringu wizyjnego można wyróżnić jeszcze dwa modele rozwiązań legislacyjnych, tj. brak jakichkolwiek regulacji prawnych oraz obowiązywanie oddzielnego aktu regulującego wykorzystywanie monitoringu. Powszechnym modelem jest model rozproszony, który – prócz Polski – funkcjonuje m.in. w Wielkiej Brytanii, uznawanej za kolebkę światowego monitoringu wizyjnego. Wybrane kwestie funkcjonowania monitoringu są tam pośrednio regulowane m.in. przez: ustawę o ochronie danych osobowych (*Data Protection Act*), kodeks postępowania karnego (*Criminal Procedures and Investigations Act*), kodeks karny (*Criminal Law Act*) oraz ustawę o porządku publicznym (*Crime and Disorder Act*). Dodatkowo w czerwcu 2013 roku została opublikowana kolejna wersja *Surveillance Camera Code of Practice*, będącego swoistym Kodeksem Praktyk Monitoringu Wizyjnego. Dokument powstał w związku z uchwaleniem przez parlament Zjednoczonego Królestwa ustawy o ochronie wolności (*Protection of Freedoms Act*).

W Hiszpanii, która z kolei jest jednym z prekursorów tworzenia i wykorzystania monitoringu wizyjnego jako środka dla poprawy bezpieczeństwa i porządku publicznego na szeroką skalę¹⁴, obowiązuje jeden akt prawny regulujący funkcjonowanie monitoringu. Ustawa regulująca używanie kamer wideo w miejscach publicznych przez siły i organy bezpieczeństwa została

¹³ M. Szumańska, *Życie wśród kamer. Przewodnik, Fundacja Panoptikon*, <http://zycie-wsrod-kamer.panoptikon.org/>, dostęp: 17.10.2017 r. s. 44–45.

¹⁴ G. Galdon Clavella, Lohitzune Zuloaga Lojob, Armando Romerob *CCTV in Spain: An empirical account of the deployment of video-surveillance in a Southern-European country* [w:] *Video Surveillance*, C. W. R. Webster et al. (Eds.) IOS Press, 2012.

wprowadzona 4 sierpnia 1997 r., a dwa lata później dekretem królewskim (RD-596/1999) zakończono proces legislacji. Ustawą dokonano m.in. podziału przestrzeni monitorowanych na przestrzeń publiczną otwartą i przestrzeń publiczną zamkniętą, przy jednoczesnym nadaniu uprawnień tylko policji do prowadzenia monitoringu otwartych przestrzeni publicznych. W ustawie określono także przesłanki warunkujące możliwość wykorzystania monitoringu w przestrzeni publicznej, tj. zwiększenie bezpieczeństwa, podwyższenie komfortu korzystania z przestrzeni publicznej oraz zapobieganie popełnieniu przestępstw i wykroczeń.

Systemy monitoringu wizyjnego mogą spełniać wiele różnorodnych funkcji, co wynika z kompleksowego charakteru obrazu, jaki rejestrują kamery, na który składają się m.in. zdarzenia i ich ciągi, przestrzenie, osoby, obiekty materialne oraz ich dynamiczne zmiany w czasie i przestrzeni. Ze względu na zastosowanie monitoringu wizyjnego można wyróżnić trzy jego podstawowe funkcje z zakresu bezpieczeństwa i porządku publicznego: funkcję ochronno-prewencyjną, funkcję wykrywczą oraz funkcję dowodową¹⁵.

Pierwsza z wymienionych funkcji sprowadza się do odstraszenia potencjalnych sprawców przestępstw i wykroczeń. Opiera się na przekonaniu, że człowiek jest racjonalny, przez co kalkuluje ryzyko i ze względu na obecność kamery zrezygnuje ze swych zamiarów. Funkcja wykrywczą, poprzez rejestrację zdarzeń oraz wszelkiego rodzaju zachowań, daje możliwość wykrycia określonego przestępstwa lub wykroczenia i podjęcie natychmiastowej reakcji uprawnionych służb. Wskazuje zatem na możliwość stwierdzenia zaistnienia zdarzenia noszącego znamiona czynu zabronionego, zarejestrowanie zachowań osób uczestniczących w takim zdarzeniu oraz sposobu działania sprawców. Funkcja dowodowa, kluczowa z punktu widzenia rozwiązania problemu badawczego, wskazuje z kolei na możliwość podjęcia próby dokonania identyfikacji grupowej lub indywidualnej osób i przedmiotów materialnych w oparciu o zarejestrowany obraz z miejsca zdarzenia objętego monitoringiem.

Metodologia badań

Celem przeprowadzonych badań było zdiagnozowanie skali wykorzystania zapisu wizyjnego ze względu na jego funkcję dowodową oraz ustalenie jego znaczenia jako materiału dowodowego w procesie karnym. Przyjęty cel wpłynął na sformułowanie problemu badawczego o następującej treści: Jaka jest skuteczność wykorzystania zapisu wizyjnego jako materiału dowodowego w procesie karnym? Tak wyrażony problem badawczy pozwolił na zbadanie tych obszarów wiedzy, których poznanie było niezbędne do przedstawienia wartości zapisu wizyjnego jako materiału dowodowego w prowadzonych postępowaniach.

Założone cele oraz przyjęty problem badawczy zdeterminowały dobór teoretycznych i empirycznych metod badawczych. Kluczową rolę w procesie badawczym odegrała metoda analizy przypadków, zastosowana do analizy postępowań karnych, w których były przeprowadzone ekspertyzy identyfikacyjne z wykorzystaniem materiału dowodowego w postaci zapisu wizyjnego. Zaznaczyć należy, że analizie poddano postępowania z lat 2016–2017, w których zlecono przeprowadzenie ekspertyzy identyfikacyjnej ekspertom z Sekcji Fotografii i Technik Audiowizualnych Laboratorium Kryminalistycznego Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach.

¹⁵ *Współczesny wymiar funkcjonowania Policji*, red. B. Wiśniewski, Z. Piątek, AON, Warszawa 2009.

Kryminalistyczne aspekty wykorzystani a monitoringu wizyjnego

Jedną z funkcji monitoringu wizyjnego jest funkcja dowodowa, która wskazuje na możliwość dokonania identyfikacji grupowej lub indywidualnej osób oraz przedmiotów materialnych w oparciu o materiał dowodowy, jaki stanowi obraz zarejestrowany przez monitoring wizyjny¹⁶. Przedmiotem badań, który stanowi materiał badawczy zarówno dowodowy, jak i porównawczy, są cechy zewnętrznej budowy ciała człowieka w postaci: odsłoniętych części ciała, głowy/wizerunku osoby lub jego fragment, zarejestrowane na zapisie wizualnym. Zapis wizualny może przyjąć różną formę, np. pozytywowej reprodukcji fotograficznej, zdjęcia cyfrowego, stopklatki pobranej z analogowego lub cyfrowego zapisu wideo¹⁷.

Zapisy monitoringu wizyjnego stanowią podstawę do wykonywania badania identyfikacyjnego. Identyfikacja kryminalistyczna jest to wydana na podstawie badań porównawczych opinia, w której zostaje zawarte stwierdzenie, że określony przedmiot albo posiada takie same cechy jak przedmiot należący do określonej grupy i dlatego może być zaliczony do tej grupy, albo posiada te same cechy, które ma tylko jeden przedmiot i dlatego może być uznany za ten przedmiot, względnie jego część lub następstwo działania tego przedmiotu. Identyfikacja może być zatem grupowa lub indywidualna. Od identyfikacji trzeba rozróżnić rozpoznanie będące procesem pamięciowym polegającym na identyfikacji zdarzeń i przedmiotów, z którymi jednostka spotkała się w przeszłości. O ile identyfikacja jest złożonym procesem obiektywnych ustaleń, potwierdzonych badaniami kryminalistycznymi, co wymaga od osoby jej dokonującej wiedzy, znajomości metodologii i sposobów dowodzenia przedstawianych przez siebie sądów, to rozpoznanie bazuje jedynie na subiektywnej ocenie osoby opierającej się o własne spostrzeżenia. W badaniach identyfikacyjnych mamy do czynienia zarówno z rozpoznaniem, jak i z identyfikacją, przy czym rozpoznanie stanowi etap pośredni do identyfikacji, gdyż z rozpoznaniem mamy do czynienia na etapie pracy wykrywczej z wykorzystaniem zapisu monitoringu wizyjnego, a z identyfikacją już na etapie realizacji funkcji dowodowej.

Eksperci sporządzający opinie kryminalistyczne z wykorzystaniem zapisu z monitoringu wizyjnego wykonują je w ramach nauki, jaką jest antropologia, która zajmuje się badaniem właściwości organizmu człowieka. Podstawowymi metodami badawczymi antropologii kryminalnej są: antropometria oraz antroposkopia¹⁸. Antropometria, będąca działem antropologii, zajmuje się pomiarami ciała i szkieletu człowieka¹⁹ i polega na pomiarach porównawczych części ciała, wagi ciała, rozstawu oczu, etc. Jest ona wykorzystywana do badań identyfikacyjnych osób, między innymi poprzez porównanie wizerunku osoby z wizerunkiem zarejestrowanym na materiale dowodowym. Antroposkopia (gr. *ánthrōpos* „człowiek”, *skopéō* „patrzę”) zajmuje się z kolei metodą opisu cech człowieka, głównie za pomocą skal wzorcowych i schematycznych rysunków²⁰.

¹⁶ Zob. *Przestępczość stadionowa: diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku*, red. P. Pływaczewski, B. Wiśniewski, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2011.

¹⁷ *Metodyka CLKP: Metodyka badań identyfikacyjnych osób i zwłok na podstawie zapisów wizualnych* – nr BJ-Z1-M-6, CLKP Warszawa 2016, s. 3.

¹⁸ M. Bartnik, W. Lis *Leksykon kryminalistyki. 100 podstawowych pojęć*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2016, s. 8.

¹⁹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, PWN, Warszawa 2006, tom I, s. 93.

²⁰ *Ibidem*.

Mając na uwadze badania identyfikacyjne prowadzone w oparciu o materiał wizyjny, można wyróżnić następujące metody wykorzystywane w sporządzanych opiniach²¹:

- metoda pomiarowo-porównawcza – polega na dokonaniu pomiarów poszczególnych elementów twarzy, np. wysokość ucha, długość nosa, wysokość części nosowo-ustnej;
- metoda graficzno-opisowa – polega na ocenie indywidualnych cech twarzy, uwzględnia jej charakterystykę, formy geometryczne, rozmieszczenie ich względem siebie;
- metoda montażowa – polega na zestawieniu wybranych elementów twarzy zarejestrowanych na materiale dowodowym i porównawczym poprzez nałożenie wybranych wycinków fotografii lub filmu jednego na drugi;
- metoda antropometryczna – zakłada pomiar poszczególnych elementów twarzy w konkretnych punktach i porównanie ich wielkości lub proporcji;
- metoda pomiarów kątowych – polega na dokonywaniu pomiarów kątów pomiędzy liniami łączącymi wybrane punkty twarzy;
- metoda konturowa – polega ona na odrysowaniu na przezroczystej folii konturów wybranych elementów twarzy z fotografii dowodowej, nałożenie na fotografię porównawczą oraz dokonanie zgodności ich kształtów wzajemnego rozmieszczenia²².

Możliwość wykorzystania materiału z monitoringu wizyjnego można rozpatrywać w kontekście tzw. reguły siedmiu złotych pytań kryminalistyki (co? (łac. *quid?*), gdzie? (łac. *ubi?*), kiedy? (łac. *quando?*), jak? (łac. *quomodo?*), czym? (łac. *quibus auxiliis?*), dlaczego? (łac. *cur?*), kto? (łac. *quis?*)²³), która jest stosowana w celu zapewnienia realizacji zasady wszechstronności badań i poszukiwań w czasie czynności procesowo-kryminalistycznych. Zasada nakazuje dokładne badanie każdej możliwości i rozwiązania problemu bez apriorycznego odrzucania jakiegokolwiek wersji.

Zapis z monitoringu wizyjnego może udzielić odpowiedzi na złote pytania w następujących obszarach:

- odtworzenie przebiegu zdarzenia (co? oraz jak?);
- ustalenie miejsca i czasu zdarzenia (gdzie? oraz kiedy?);
- ustalenie narzędzi wykorzystanych w trakcie zdarzenia (czym?);
- zarejestrowanie wizerunku sprawcy czynu lub świadków, ich pojazdów (kto?).

Jak wynika z powyższego, materiał z zapisu wizualnego może stanowić istotny materiał dowodowy, ale warunkiem prowadzenia procesu dowodowego jest wcześniejsze ustalenie tożsamości sprawcy czynu zabronionego, co następuje na etapie wykryczym.

Wnioski z badań porównawczo-identyfikacyjnych prowadzonych na podstawie zapisów wizualnych są formułowane w formie kategorycznej lub w stopniu prawdopodobieństwa. Po zestawieniu cech następuje ocena badań, a uzyskany wynik zostaje podporządkowany do pięciu następujących stopni opiniowania:

- opinia pozytywna kategoryczna – osoba z materiału dowodowego i osoba z materiału porównawczego to jedna i ta sama osoba;
- opinia prawdopodobna pozytywna – osoba z materiału dowodowego i osoba z materiału porównawczego to prawdopodobnie jedna i ta sama osoba;

²¹ E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011, s. 296–297

²² *Metodyka CLKP: Metodyka badań identyfikacyjnych...*, s. 10

²³ G. Kędzierska, *Leksykon policyjny*, red. W. Pływaczewski, G. Kędzierska, Szczytno 2001, s. 281.

- opinia prawdopodobna negatywna – osoba z materiału dowodowego i osoba z materiału porównawczego to prawdopodobnie dwie różne osoby;
- opinia negatywna kategoriyczna – osoba z materiału dowodowego i porównawczego to dwie różne osoby;
- nie ma możliwości przeprowadzenia badań z uwagi na jakość materiału dowodowego lub porównawczego²⁴.

Realizacja funkcji dowodowej na przykładzie wybranych postępowań

Mając na celu zbadanie wartości zapisu wizualnego jako materiału dowodowego w procesie karnym, wykorzystano metodę badawczą w postaci analizy przypadków, tj. materiałów postępowań karnych. Metoda ta daje możliwie dokładny i wielostronny obraz przypadków wykorzystania zapisu wizyjnego jako źródła dowodowego²⁵. Pozwala ona bezpośrednio zapoznać się z rolą dowodu z opinii antroposkopijnych w postępowaniu karnym i określić jego wpływ na końcowe rozstrzygnięcie sprawy.

W okresie prowadzonych badań w polskiej Policji zatrudnionych było łącznie 11 biegłych wykonujących opinie antroposkopijne, którzy wykonywali swoje obowiązki służbowe w Centralnym Laboratorium Kryminalistycznym Policji w Warszawie oraz w laboratoriach kryminalistycznych przy komendach wojewódzkich Policji. Dwóch z nich pracowało w Sekcji Fotografii i Technik Audiowizualnych Laboratorium Kryminalistycznego Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach, którzy sporządzali ekspertyzy antroposkopijne zlecane przez jednostki Policji i wymiaru sprawiedliwości województwa śląskiego oraz małopolskiego.

Sekcja Fotografii i Technik Audiowizualnych bezpośrednio zajmuje się analizą materiału dowodowego w postaci nagrań z monitoringu wizyjnych, jak również wykonuje ekspertyzy kryminalistyczne z tego zakresu. W oparciu o przekazany materiał dowodowy w postaci zapisu wizyjnego wykonywana jest:

- identyfikacja przedmiotów na podstawie zdjęć, zapisów wizyjnych;
- analiza zapisów wizualnych oraz przechwytywanie poszczególnych klatek filmu;
- obróbka komputerowa graficznych plików cyfrowych z wykonaniem dokumentacji fotograficznej;
- wstępna weryfikacja materiału zdjęciowego i filmowego pod kątem możliwości dokonania badań identyfikacyjnych osoby widocznej na obrazie/nagranii;
- progresja i regresja wiekowa.

Ponadto wykonywane są badania antroposkopijne w zakresie graficznej rekonstrukcji wyglądu przedmiotów nietypowych względnie posiadających trwałe cechy charakterystyczne w oparciu o słowny opis świadków oraz w zakresie identyfikacji osób (zwłok) na podstawie materiału zdjęciowego i filmowego.

Biegli zatrudnieni w Policji w latach 2016–2017 wykonali łącznie 951 ekspertyz kryminalistycznych, w których przedmiotem badań była identyfikacja w oparciu o materiał dowodowy w postaci zapisu wizyjnego (odpowiednio: 2016 r. – 471 ekspertyz i 2017 r. – 480 ekspertyz)²⁶. Dla porównania – eksperci z Laboratorium Kryminalistycznego KWP

²⁴ Metodyka CLKP: *Metodyka badań identyfikacyjnych...*

²⁵ J. Zieliński, *Metodologia pracy naukowej*, Warszawa 2012, s. 46.

²⁶ Źródło: Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Policji w Warszawie.

w Katowicach w tym samym okresie sporządzili ogółem 34 opinie (2016 r. – 18 opinii, 2017 r. – 16 opinii)²⁷.

Podkreślić należy, że w pięciu przypadkach organy prowadzące sprawę nie potwierdziły, aby w ramach prowadzonych postępowań wykorzystano opinie antroposkopijne, mimo iż LK KWP wydało właściwą opinię na zlecenie konkretnego podmiotu. W związku z tym analizie poddano tylko te postępowania, w których organy orzekające potwierdziły wykorzystanie opinii z zakresu badań antroposkopijnych. Spośród wszystkich 29 opinii aż 24 wykonano na zlecenie organów z terenu województwa śląskiego. Z uwagi na fakt, że w ośmiu badanych sprawach karnych nie zapadło prawomocne rozstrzygnięcie, a jedna dotyczyła poszukiwania osoby zaginionej (sporządzenie progresji wiekowej osoby zaginionej), ostatecznej analizie poddano 20 postępowań karnych, w których zlecano wykonanie opinii na podstawie materiału dowodowego, jaki stanowił zapis z monitoringu wizyjnego. Przedmiotem największej liczby spraw karnych były przestępstwa z tzw. siedmiu kategorii przestępstw szczególnie uciążliwych, które stanowiły 65% wszystkich postępowań. Kwalifikacje prawne postępowań, w których zlecano ekspertyzę antroposkopijną, przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Przedmiot postępowań, w których zlecano ekspertyzę antroposkopijną

L.p.	Kwalifikacja	Liczba spraw	Procent do ogółu (20)
1	Łącznie 7 kategorii	13	65%
2	Przestępczość rozbójnicza	2	10%
3	Bójki i pobicia	2	10%
4	Kradzież z włamaniem	3	15%
5	Kradzież mienia	3	15%
6	Uszkodzenie mienia	2	10%
7	Uszczerbek na zdrowiu	1	5%
	Inne łącznie	7	35%
8	Oszustwo	2	10%
9	Naruszenie zakazu sądowego	2	10%
10	Podrabianie dokumentów	1	5%
11	Zakłócenie imprezy masowej (wykroczenie)	1	5%
12	Przekroczenie prędkości (wykroczenie)	1	5%

Źródło: opracowanie własne.

Wśród 7 kategorii przestępstw szczególnie uciążliwych największą ilość opinii antroposkopijnych zlecano w postępowaniach, w których czyn został kwalifikowany jako kradzież mienia i kradzież z włamaniem. Na wynik bezpośredni wpływ ma liczba systemów monitoringu wizyjnych znajdujących się w placówkach handlowych. Systemy te spełniają funkcję prewencyjną, ale są wykorzystywane również w procesie wykrywczym i dowodowym. Coraz lepsza jakość materiału z systemów wizyjnych połączona z właściwym kadrowaniem obrazu pozwala na wykorzystanie materiału do badań identyfikacyjnych. Kolejną grupę przestępstw

²⁷ Źródło: LK KWP Katowice.

stanowi przestępstwo rozbójnicza, bójki i pobicia oraz uszkodzenie mienia. W tym przypadku należy zwrócić uwagę na „uliczny” charakter tego typu przestępstw, w których kluczową rolę odgrywa wykorzystanie systemu monitoringu miejskiego. W okresie poddanym badaniu siedmiokrotnie powoływano biegłych do wydawania opinii w sprawach kwalifikowanych poza siedmioma kategoriami przestępstw szczególnie uciążliwych, w tym dwukrotnie w sprawach dotyczących oszustw oraz w sprawach dotyczących naruszenia zakazu sądowego (art. 244 kk – prowadzenie pojazdu pomimo sądowego zakazu, naruszenie zakazu stadionowego), po jednym razie w sprawach dotyczących: podrobienia dokumentów oraz w sprawach o wykroczenia, tj. przekroczenie prędkości oraz zakłócenie imprezy masowej poprzez odpalenie rac świetlnych.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, 11 analizowanych spraw karnych (co stanowi 55%) zakończyła się wyrokiem skazującym. Rodzaje rozstrzygnięć w sprawach, w których zlecano przeprowadzenie ekspertyzy antroposkopijnej, przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Sposób zakończenia postępowania

L.p.	Sposób zakończenia sprawy	Liczba spraw	Procent do ogółu (20)
1	wyrok skazujący	11	55%
2	umorzenie postępowania	6	30%
3	wyrok uniewinniający	3	15%

Źródło: opracowanie własne.

Sześć spraw (30%) zakończono wydaniem postanowienia o umorzeniu postępowania z powodu niewykrycia sprawcy przestępstwa bądź z braku dostatecznych danych, a w 3 przypadkach (15%) wydano wyroki uniewinniające.

Przedstawione zestawienie ma przede wszystkim charakter informacyjny²⁸, gdyż celem prowadzonych badań było m.in. przedstawienie znaczenia zapisu wizyjnego jako materiału dowodowego w procesie karnym poprzez ustalenie jego wpływu na ostateczne rozstrzygnięcie. Nie ma w tym aspekcie znaczenia, jakie to było rozstrzygnięcie. Z jednej strony materiał dowodowy w postaci nagrania wizyjnego mógł potwierdzać sprawstwo podejrzanego/oskarżonego, z drugiej natomiast mógł świadczyć o jego niewinności. Opierając się na treści uzasadnień wyroków sądowych, wpływ ekspertyz antroposkopijnych na końcowe rozstrzygnięcie sklasyfikowano w trzech kategoriach: decydujący, znaczny, brak wpływu, co przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Wpływ ekspertyzy antroposkopijnej na rozstrzygnięcie sprawy

L.p.	Wpływ na rozstrzygnięcie	Liczba spraw	Procent do ogółu (20)
1	decydujący	10	50%
2	znaczny	5	25%
3	brak wpływu	5	25%

Źródło: opracowanie własne.

²⁸ Szerzej: P. Guła, J. Prońko, B. Wiśniewski, *Zarządzanie informacją w sytuacjach kryzysowych*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2009, s. 19.

Z analizy prowadzonych postępowań wynika, iż w 15 sprawach (75%) ekspertyza antroposkopijna miała wpływ na końcowe rozstrzygnięcie, w tym w aż 10 sprawach (50%) jej wynik był decydujący. Podkreślić należy, że pojęcie rozstrzygnięcia rozumiane było nie tylko jako zakończenie postępowania prawomocnym wyrokiem skazującym. Brano również pod uwagę decyzje kończące postępowania w inny sposób. Ma to szczególne znaczenie w sprawach, w których materiał wizyjny stanowił podstawę uniewinnienia oskarżonego. Taka sytuacja miała miejsce m.in. w przypadku sprawy karnej prowadzonej przed Sądem Rejonowym w Chorzowie (sygn. Akt VII K 1409/13), w której wydana ekspertyza całkowicie wykluczała oskarżonego jako sprawcę spowodowania uszczerbku na zdrowiu pracownika ochrony jednego ze sklepów na terenie Chorzowa. Było to o tyle istotne, iż wcześniej główny świadek, a zarazem pokrzywdzony, rozpoznał oskarżonego w trakcie prowadzonego okazania jako sprawcę zdarzenia. W jednym przypadku (Komenda Miejska Policji w Świnoujściu – sygn. Akt L. dz 174/16, RSD-35/16) ustalono, że przeprowadzona ekspertyza antroposkopijna miała bezpośredni wpływ na postawę podejrzanego, który po zapoznaniu z jej wynikami przyznał się do popełnienia zarzucanego mu czynu, tj. uszkodzenia mienia, i skorzystał z przysługującego mu prawa do dobrowolnego poddania się karze, wynikającego z treści art. 335 k.p.k.

Podsumowując, jak wynika z przeprowadzonych badań, jeżeli jakość zabezpieczonego materiału dowodowego na to pozwala, to zapis wizyjny posiada dużą wartość dowodową, mogącą mieć decydujący wpływ na rozstrzygnięcia w toczących się procesach karnych. Wykonane ekspertyzy nie wpływają jedynie na wydanie wyroków skazujących, ale stanowią również podstawę uniewinnienia podejrzanego/oskarżonego.

Bibliografia

- Bartnik M., W. Lis, *Leksykon kryminalistyki. 100 podstawowych pojęć*, Wydawnictwo C.H. Beck., Warszawa 2016.
- Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, red. nauk., A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwopozarowej im. Józefa Tuliszkowskiego, Józefów 2015.
- Galdon Clavella G., Lohitzune Zuloaga Lojob, Armando Romerob, *CCTV in Spain: An empirical account of the deployment of video-surveillance in a Southern-European country* [w:] *Video Surveillance*, C.W.R. Webster et al., (Eds.) IOS Press, 2012.
- Gruga E., Goc M., Moszczyński J., *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011.
- Guła P., Prońko J., Wiśniewski B., *Zarządzanie informacją w sytuacjach kryzysowych*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2009.
- Gwardyński R., *Racjonalizacja działań Policji na poziomie lokalnym* [w:] *Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, red. B. Wiśniewski., P. Lubiewski, T. Zwęgliński, Warszawa 2020.
- Gwardyński R., *Safety in Praxeological Approach*, „Security-Threats, Law and Organization”, Schriften zu Mittel- und Osteuropa in der Europäischen Integration, Band 24, s. 14.
- In Praxeological Approach*, „Security – Threats, Law and Organization”, Schriften zu Mittel- und Osteuropa In der Europäischen Integration, Band 24, Verlag Dr. Kovač, Hamburg 2019.

- Instytucje publiczne i prywatne w systemie zarządzania kryzysowego*, red. nauk. B. Wiśniewski, J. Prońko, P. Lubiewski, Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Warszawa 2018.
- Jemiolo T., *Współczesne uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego Polski [w:] Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. nauk. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
- Justyński K., *Potrzeby doskonalenia organizacji działań Policji [w:] Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne*, red. B. Wiśniewski, P. Lubiewski, T. Zwęgliński, Warszawa 2020.
- Kaczmarczyk B., Wiśniewski, Gwardyński R., *Security of an individual*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2018, nr 3(28).
- Leksykon policyjny*, red. W. Pływaczewski, G. Kędzińska, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2001.
- Lubiewski P., *Bezpieczeństwo państwa – reminiscencje*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona” 2020, nr 34(1)2020, Legnica 2020.
- Lubiewski P., Drózd A., *Zagrożenie – rozważania na gruncie teorii*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona” 2020, nr 34(1), Legnica 2020.
- Lubiewski P., *Środki przymusu bezpośredniego a specjalne użycie broni [w:] Specjalne użycie broni. Stan obecny, zagrożenia, propozycje rozwiązań*, red. K. Jałoszyński, W. Zubrzycki, J. Stelmach, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2017.
- Metodyka CLKP: „Metodyka badań identyfikacyjnych osób i zwłok na podstawie zapisów wizualnych” – nr BJ-Z1-M-6, CLKP Warszawa 2016.
- Przestępczość stadionowa: diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku*, red. P. Pływaczewski, B. Wiśniewski, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2011.
- Racjonalizacja zarządzania jednolitymi formacjami umundurowanymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne. Vol III*, red. B. Wiśniewski, SGSP, Warszawa 2018.
- Socha R., *Bezpieczeństwo i zagrożenia – wzajemne relacje [w:] Wybrane aspekty badań nad bezpieczeństwem*, red. B. Kaczmarczyk, A. Wawrzusiszyn, Ełk 2014.
- Socha R., *Współczesne postrzeganie zagrożeń [w:] Zarządzanie kryzysowe: teoria, praktyka, konteksty, badania*, red. J. Stawnicka, B. Wiśniewski, R. Socha, Szczytno 2011.
- Specjalne użycie broni. Stan obecny, zagrożenia, propozycje rozwiązań*, red. nauk. K. Jałoszyński, W. Zubrzycki, J. Stelmach, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2017.
- Zarządzanie kryzysowe: teoria, praktyka, konteksty, badania*, red. J. Stawnicka, B. Wiśniewski, R. Socha, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2011.
- Szumańska M., *Życie wśród kamer. Przewodnik*, Fundacja Panoptykon. <http://zycie-wsrod-kamer.panoptykon.org/>, dostęp: 17.10.2017 r.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, tom I, pod red. S. Dubisa, PWN, Warszawa 2006.
- Wiśniewski B., Falecki J., *System zarządzania kryzysowego państwa, w tym Sił Zbrojnych RP*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2009.
- Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, red. nauk. K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
- Współczesny wymiar funkcjonowania Policji*, red. B. Wiśniewski, Z. Piątek, AON, Warszawa 2009.

- Wiśniewski B., Socha R., Gracz M., *Zasadnicze problemy prawno-organizacyjne bezpieczeństwa masowych imprez sportowych*, Bielsko Biala 2010.
- Wiśniewski B., Prędecka A., Bryk J., Szela A., *Bezpieczeństwo uczestników zgromadzeń religijnych*, Szkoła Główna Służby Pożarniczej, Warszawa 2016.
- Wiśniewski B., *System bezpieczeństwa państwa. Konteksty teoretyczne i praktyczne*, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2013.
- Zieliński J., *Metodologia pracy naukowej*, Warszawa 2012.

SUMMARY

Robert Socha, Grzegorz Matuszek

The value of recording from video monitoring as evidence in a criminal trial

Today, video surveillance cameras constitute an integral part of the reality that surrounds us. One of the functions of video surveillance is the probative function, which allows for group or individual identification of people and material objects based on evidence in the form of images recorded by video monitoring. The purpose of the research was to diagnose the scope of use of video recording due to its probative function and to determine its significance as evidence in a criminal trial. A key role in the research process was played by the method of case analysis, applied to the scrutiny of criminal proceedings, in which identification experiments were carried out with the use of evidence in the form of video recording. As results from the conducted tests, if the quality of the secured evidence is good enough, video recording has a high probative value, which may have a decisive impact on the decisions taken in pending criminal proceedings. The expert opinions not only affect criminal conviction, but also constitute the basis for acquitting a suspect/an accused person.

Key words: security, city monitoring, evidence, criminal trial.

Data wpływu artykułu: 29.05.2020 r.

Data akceptacji artykułu: 15.06.2020 r.

Patryk Golubców

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu
patryk.golubcow@prawowroclaw.edu.pl
ORCID ID: 0000-0002-7963-3737

Geneza i rozwój chrześcijańskiej demokracji we Włoszech. Zarys problematyki

STRESZCZENIE

Artykuł jest próbą ukazania genezy powstania i ewolucji Chrześcijańskiej Demokracji jako partii dominującej na włoskiej scenie politycznej po II wojnie światowej, uwzględniającej w swoim programie założenia katolickiej nauki społecznej. Jej korzenie sięgają II połowy XIX wieku i wiązały się z procesem Zjednoczenia Królestwa Włoch i będącą konsekwencją tego faktu wrogą wobec Kościoła polityką włoskich władz. Sprzeciw papieża wobec niekorzystnych działań, również na płaszczyźnie stanowionego prawa we Włoszech, podejmowanych przez kolejne włoskie rządy, był wyrażany w niektórych papieskich dokumentach, zakazujących udziału katolików świeckich w życiu politycznym. Oddolne inicjatywy laikatu powodowały jednak powstawanie organizacji o charakterze politycznym, a z czasem partii politycznych odnoszących się do doktryny chrześcijańskiej. Okres faszyzmu we Włoszech, uniemożliwiający funkcjonowanie opozycyjnych partii politycznych, nie zdołał powstrzymać podejmowanych w latach wcześniejszych inicjatyw w kontekście budowania partii bazujących programowo na katolickiej nauce społecznej, czego potwierdzeniem było powstanie Chrześcijańskiej Demokracji we Włoszech w 1946 r. Należy wyraźnie podkreślić, że funkcjonujące na terenie Włoch partie chadeckie, choć za fundamenty swojego programu uznawały zasady społecznej nauki Kościoła, w swojej politycznej działalności nie zawsze uwzględniały je w zakresie konkretnej realizacji w kontekście podejmowanych w sferze publicznej przedsięwzięć.

Słowa kluczowe: Chrześcijańska Demokracja, Włochy, Leon XIII, partia polityczna, faszyzm.

Niekwestionowanym elementem kształtowania się i rozwoju sceny politycznej w XX-wiecznej Europie są partie bazujące na wartościach chrześcijańskich, których przykładem jest Chrześcijańska Demokracja, odgrywająca szczególnie istotną rolę w życiu politycznym wielu państw starego kontynentu, głównie po zakończeniu II wojny światowej. Należy podkreślić, iż mimo wielości jej odmian, związanych ze specyfiką poszczególnych państw narodowych, jak również ich sytuacją ekonomiczną, występujące pod różnymi nazwami i funkcjonujące w Europie partie o podłożu odnoszącym się do chrześcijańskich wartości posiadały wiele cech wspólnych, wynikających ze społecznego nauczania Kościoła katolickiego.

Ponadto trzeba dodać, że nowy, ukształtowany po II wojnie światowej w krajach Europy Zachodniej ład polityczny stanowił swoistego rodzaju naturalną reakcję na dotychczasową hegemonię ustrojów totalitarnych (Niemcy, Włochy), co niewątpliwie w znacznym stopniu przyczyniło się do powstania i politycznej ekspansji partii, usiłujących łączyć w swoich programach wartości konserwatywne z liberalnymi, zwłaszcza na płaszczyźnie gospodarczej. Jeśli chodzi o ich stosunek do kwestii światopoglądowych i konfrontację założeń programowych z konkretną działalnością w sferze politycznej, sytuacja była o wiele bardziej złożona i w tym względzie można zauważyć wiele sprzeczności. Przykładem partii chadeckiej, kreującej przez kilka dekad życie polityczne w Europie, jest włoska Chrześcijańska Demokracja, istniejąca formalnie w latach 1944–1994¹.

Mówiąc o genezie samej idei budowania partii o profilu chadeckim, należy zwrócić uwagę na zachodzące procesy społeczno-polityczno-kulturowe w XIX-wiecznej Europie. Punktem wyjścia w refleksji nad okolicznościami powstawania w okresie późniejszym organizacji politycznych, zawierających w swoich programach wartości chrześcijańskie, a mówiąc ściślej, zasady katolickiej nauki społecznej Kościoła, jest nawiązanie do konsekwencji rewolucji francuskiej z 1789 r. oraz przypadającej na wiek XVIII epoki oświecenia, z którą wiązało się powstanie nowych nurtów ideologicznych. Należy w tym kontekście wymienić takie prądy filozoficzne jak: sekularyzacja, racjonalizm, reformizm i naturalizm. Trzeba ponadto podkreślić, że powstałe w wyniku refleksji oświeceniowych myśliciele idee i systemy wartości stawały w opozycji do teocentrycznej wizji świata i człowieka. Nie ulega wątpliwości fakt, że każda rewolucja, zarówno na płaszczyźnie politycznej (rewolucja francuska), jak i na płaszczyźnie światopoglądowej („rewolucja” oświeceniowa), nieodłącznie wiąże się z postawami reakcyjnymi ze strony tej części społeczeństwa, której przedstawiciele nie podzielają potrzeby zmiany istniejącego *status quo*. W przypadku wspomnianej, prowadzonej wielopłaszczyznowo rewolucji dodatkowym bodźcem do wzbudzenia reakcyjnych, niejednokrotnie radykalnych postaw ze strony jej oponentów był jej ofensywny, wręcz agresywny w wielu wymiarach charakter².

Pojawienie się organizacji opartych na chrześcijańskich wartościach, mających na celu obronę interesów katolickich obywateli, wiązało się ponadto z dynamicznymi przemianami społeczno-ekonomicznymi w XIX w., bez wątpienia posiadającymi wiele ideologicznych punktów stykowych z rewolucją francuską i jej oświeceniowymi założeniami. Należy w tym kontekście wspomnieć o rewolucji przemysłowej (industrializacja, przejście od gospodarki agrarnej do industrialnej) i związanymi z nią przemianami demograficznymi w społeczeństwie (dynamiczna urbanizacja), jak również problemem wzrastającego ubóstwa i wyzysku względem gorzej sytuowanej części społeczeństwa, głównie w przemyśle. Powstała w XIX w. klasa robotnicza okazała się podatnym gruntem dla oddziaływania różnego rodzaju

¹ A. Heywood, *Politologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 324; G. Galli, *I partiti europei. Storia e prospettive dal 1649 a oggi*, Baldini Castoldi Dalai, Milano 2008, s. 185; H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1994, s. 352; R. Menighetti, *Le idee che diventano politica. Linee di storia dalla polis alla democrazia partecipativa*, Cittadella Editrice, Asisi 2004, s. 83–84.

² Por. M. Kukiel, *Dzieje polityczne Europy od rewolucji francuskiej (1789–1921)*, Puls, Londyn 1992, s. 19–27; C. Taylor, *L'età secolare*, Giangiacomo Feltrinelli Editore, Milano 2009, s. 121; J. Stefanowicz, *Chrześcijańska Demokracja* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1985, s. 391–392; G. Tortelli, *Democrazia e cattolicesimo. La voce della Chiesa nelle società secolarizzate*, Cantagalli, Siena 2012, s. 87–94.

ideologii, nie tylko komunizmu, czego skutki można było zaobserwować chociażby w zrodzonych i funkcjonujących w wieku XX totalitaryzmach, lecz także dla organizacji chrześcijańskich, które w latach późniejszych przekształcały się w partie polityczne, a które stały się niejako prekursorami Chrześcijańskiej Demokracji. Należy podkreślić, iż powstawanie ruchów i stowarzyszeń politycznych odnoszących się do chrześcijańskich zasad i katolickiej hierarchii wartości było – ogólnie rzecz ujmując – motywowane koniecznością reagowania na zaistniałą sytuację społeczno-polityczną, a nie przedsięwzięciami natury ofensywnej. Warto dodać, że inicjowanie organizacji politycznych o charakterze chrześcijańskim nie było tożsame z oficjalnym stanowiskiem Kościoła katolickiego. Watykan, manifestując swój sprzeciw wobec nieprzychylniej, niekiedy wręcz wrogiej w zakresie tworzonego prawodawstwa polityki państwa, wyraźnie akcentował swój dystans do wszelkich form aktywności politycznej, które – chociaż nawiązywały do fundamentów katolickiej nauki społecznej – to jednak w praktyce traktowały ją w sposób selektywny, czego ewidentnym przykładem jest *casus* włoski, o którym mowa będzie poniżej³.

Nie sposób prawidłowo zrozumieć genezę i kierunki rozwoju Chrześcijańskiej Demokracji bez określenia jej definicji. Nie ulega wątpliwości, iż jest ona pochodną demokracji rozumianej jako typ państwa, w którym jednym z kluczowych dogmatów jest wpływ obywateli na sprawowanie władzy, sięgającej swoimi korzeniami starożytnej Grecji. Jak wspomniano wyżej, istotnym impulsem do przemian społeczno-politycznych nowożytnego świata były XVIII-wieczne rewolucje: francuska i amerykańska⁴. Należy dodać, iż nie pozostawały one bez znaczenia w kontekście ewolucji idei demokratycznych i kształtowania się nowych, bardziej adekwatnych do konkretnych realiów społecznych, form. Warto wspomnieć, iż swoistego rodzaju wspólnym mianownikiem dla poszczególnych rodzajów państw o ustroju demokratycznym jest bazowanie na następujących ideach: pluralizm polityczny (w przeciwieństwie do państw totalitarnych, monopartyjnych; demokracja zakłada zatem konieczność istnienia stronnictw opozycyjnych wobec władzy), równość wobec prawa (względem wszystkich obywateli, bez względu na ich status społeczny czy ekonomiczny), respektowanie praw obywatelskich i praw człowieka (oprócz powinności wobec państwa każdy obywatel posiada niezbywalne prawa; społeczeństwo rozumie się nie tylko jako zbiorowość, ale przede wszystkim jako zbiór jednostek), społeczeństwo obywatelskie (obywatele są nieodłącznym elementem budującym życie społeczne i polityczne w państwie). Demokracja w kontekście wymienionych jej powyżej filarów jest przeciwieństwem ustroju totalitarnego we wszystkich jego odmianach⁵.

³ J. Stefanowicz, op. cit., s. 386; por. M. Kukiel, op. cit., s. 288–298; por. G. Galli, *I partiti europei*, s. 177–179; M. Sadowski, *Państwo w doktrynie papieża Leona XIII*, Kolonia Limited, Kolonia 2002, s. 54–63; por. G. Tortelli, *Democrazia e cattolicesimo*, Cantagalli, Siena 2012, s. 87–94; E. W. Bockenforde, *Cristianesimo, libertà, democrazia*, Morcelliana, Brescia 2007, s. 155–167; J. Majka, *Katolicka nauka społeczna*, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, Rzym 1986, s. 202–205.

⁴ Zob. szerzej: H. Olszewski, op. cit., s. 183–195.

⁵ G. Sartori, *Teoria demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 23–27; H. Olszewski, op. cit., s. 24–26; por. W. Piwowarski, *Demokracja* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1979, s. 1153–1155; por. *Dizionario di dottrina sociale della Chiesa. Scienze sociali e Magistero*, S. Zaninelli, *Democrazia* [w:] red. Centro di ricerche per lo studio della dottrina sociale della Chiesa, Vita e Pensiero, Milano 2004, s. 231–236; zob. szerzej: G. Ulicka, *Demokracje zachodnie. Zasady, wartości, wizje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 42–53.

Przez Chrześcijańską Demokrację, będącą odmianą partii demokratycznej, rozumie się „ruch społeczno-polityczny, kierujący się zasadami społecznej doktryny chrześcijańskiej w celu rozwiązywania problemów społeczeństwa kapitalistycznego wg wskazań Kościoła katolickiego, przy zachowaniu własnej autonomii działania wobec hierarchii; złożony głównie z katolików, rozwijał się w Europie Zachodniej i Ameryce Łacińskiej pod postacią stronnictw chrześcijańsko-demokratycznych, związków zawodowych chrześcijańskich oraz chrześcijańskich organizacji środowiskowych”⁶. Jak zatem zauważono w zacytowanej definicji Chrześcijańskiej Demokracji, kluczowy element odróżniający ją od innych rodzajów demokracji stanowi nawiązanie do zasad katolickiej nauki społecznej (doktryny społecznej Kościoła), której pionierem w sensie usystematyzowanej refleksji naukowej był papież Leon XIII (1878–1903). W swojej encyklice *Rerum novarum* z 1891 r. zinterpretował on zachodzące w XIX wieku przemiany społeczno-polityczne w świetle katolickich zasad moralnych. Warto zauważyć, iż niewątpliwie zasadniczą intencją autora wspomnianego dokumentu było wskazanie katolikom dróg postępowania w dynamicznie zmieniającym się świecie, jak również ustosunkowanie się Kościoła do rodzących się i przenikających do społeczeństwa nowych ideologii, niejednokrotnie sprzecznych z nauczaniem Kościoła katolickiego. Do podstawowych zasad katolickiej nauki społecznej, do których – w dużej mierze – odnosiła się późniejsza Chrześcijańska Demokracja, można zaliczyć takie zasady jak: sprawiedliwości (definiowanej w duchu filozofii tomistycznej jako „oddanie każdemu tego, co mu się słusznie należy”), miłości (wg definicji teocentrycznej, zwartej w ewangelicznym nauczaniu Jezusa, popartej refleksją personalistyczną chrześcijańskich myślicieli), dobra wspólnego (suponujące podkreślenie wspólnotowego charakteru społeczeństwa, sprzeciwiające się realizacji jedynie partykularnych, jednostkowych interesów obywateli), solidarności (zakładającej wspólnotę działania i podejmowanych przez obywateli przedsięwzięć, głównie w sferze publicznej) i pomocniczości (zgodnie z którą wyższe szczeble władzy wspomagają te niższe tylko w razie konieczności)⁷. Uszczegóławiając wyżej wymienione kwestie, należy wymienić niektóre z obszarów, na których działalność Chrześcijańskiej Demokracji jako partii politycznej determinowana jest przez katolicką naukę społeczną Kościoła, a mianowicie: poszanowanie ludzkiego życia i godności, promocja rodziny jako podstawowej komórki społecznej, respektowanie praw i egzekwowanie obowiązków obywatelskich, eliminowanie nierówności społecznych i zwalczanie ubóstwa wśród obywateli, szacunek do ludzkiej pracy i ochrona praw pracowniczych, społeczny solidaryzm⁸. Należy wyraźnie podkreślić, że wspomniane obszary i tworzące ich teoretyczną osnowę wartości stanowiły zazwyczaj fundament programowy chadecji, nie natomiast światopogląd i stosowane w przestrzeni polityczno-prawnej rozwiązania legislacyjne jej przedstawicieli.

⁶ J. Stefanowicz, op. cit., s. 385–386.

⁷ J. Majka, *Katolicka nauka społeczna. Studium historyczno-doktrynalne*, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, Rzym 1986, s. 261–270; M. Paganella, *La dottrina sociale della Chiesa e il diritto naturale*, Edizioni Ares, Milano 2009, s. 51–70; E. Bianchi, *Cristiani nella società*, BUR, Milano 2003, s. 134–137; J. Schall, *Filosofia politica della Chiesa cattolica*, Cantagalli, Siena 2011, s. 25–41; J. Meinvielle, *Concezione cattolica della politica*, Edizioni Settecolori, Roma 2011, s. 308–324; J. Hoffner, *La dottrina sociale cristiana*, San Paolo, Milano 1995, s. 31–43; G. Campanini, *Democrazia e valori. Per un’etica della politica*, Editrice AVE, Roma 2007, s. 71–87; J. Majka, *Etyka społeczna i polityczna*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1993, s. 31–47; A. Zwoliński, *Katolik i polityka*, WAM, Kraków 1999, s. 80–88; H. Olszewski, op. cit., s. 281–287.

⁸ Por. M. Sadowski, op. cit., s. 180–184; J. Majka, *Katolicka nauka społeczna...*, s. 308–311; W. Irek, *Społeczność w świetle rozum i wiary*, Papieski Wydział Teologiczny, Wrocław 2005, s. 266–275.

Po przybliżeniu podstawowych definicji i ich doprecyzowaniu należy scharakteryzować genezę i kolejne etapy rozwoju Chrześcijańskiej Demokracji we Włoszech. Trzeba jednak podkreślić, iż przytoczone wyżej definicje, zarówno demokracji, jak i katolickiej nauki społecznej i jej zasad oraz obszarów oddziaływania w kontekście działalności politycznej organizacji uwzględniających w swojej nazwie przymiotnik „chrześcijański”, w znacznej części pozostają aktualne jedynie w sferze czysto teoretycznej, a nie znalazły przełożenia na konkretną działalność polityczną, także w odniesieniu do włoskiej Chrześcijańskiej Demokracji. Jak wspomniano wyżej, m.in. z tego powodu istniał swoistego rodzaju dysonans między nawiązującymi do chrześcijańskich zasad organizacji, stowarzyszeń i partii politycznych a oficjalnym stanowiskiem Kościoła katolickiego, wyrażanym w papieskich dokumentach.

Zachowawczego stosunku Kościoła katolickiego we Włoszech względem jakichkolwiek organizacji o charakterze politycznym należy doszukiwać się już w XIX wieku. Miało to bezpośredni związek z tzw. „rzymską kwestią”, oznaczającą konflikt między Stolicą Apostolską a Zjednoczonym Królestwem Włoch, przypadający na lata 1861–1929. Zarzewie wspomnianego konfliktu miało miejsce w roku 1861, kiedy to jednoczące się Włochy zamierzały uczynić z Rzymu, znajdującego się dotychczas pod papieską jurysdykcją, stolicę państwa⁹. Naturalny sprzeciw papieża w odniesieniu do tej koncepcji stał się osią trwającego przez ponad 60 lat konfliktu, którego rozwiązaniem zdawały się być tzw. *Traktaty Laterańskie* z 1929 r., na mocy których państwo włoskie uznało suwerenność i niezależność państwa watykańskiego, podległego zwierzchnictwu każdorazowej głowy Kościoła katolickiego, czyli papieża. Należy dodać, że finalna wersja zapisów *Traktatów Laterańskich* została zapisana w powojennej konstytucji państwa włoskiego z 1947 r.¹⁰ Trzeba zatem jasno podkreślić, iż Kościół katolicki nie wpierał organizacji określających się mianem „chrześcijańskich” na pierwszych etapach ich powstawania, tzn. w II połowie XIX wieku. Należy jednak w tym kontekście zauważyć, że mimo konfliktu na linii państwo włoskie – Stolica Apostolska, bazującego na tzw. „Kwestii rzymskiej”, zachowawcza pozycja Kościoła wzbudziła ostry sprzeciw ze strony części radykalnych katolików świeckich, co doprowadziło mimo oficjalnego przyzwolenia władz kościelnych do powstania stowarzyszeń o charakterze polityczno-społecznym. Można w tym kontekście wymienić chociażby m.in. funkcjonującą w latach 1874–1904 organizację o nazwie: *Gioventù Cattolica Italiana*¹¹.

Próbując dokonać szerszej analizy powstania Chrześcijańskiej Demokracji we Włoszech, należy odnieść się do okoliczności XIX-wiecznego zjednoczenia wspomnianego państwa. Nie ulega wątpliwości, że w II połowie XIX wieku Kościół uchodził za najmniej subordynowaną i poprawną politycznie organizację. Jednym z powodów tego stanu rzeczy był bezsprzeczny antagonizm zachodzący między decydentami Zjednoczonych Włoch a kościelnymi hierarchami z papieżem na czele. Świecki, unikający lub niejednokrotnie pozostający w zdecydowanej opozycji do rzeczywistości nadprzyrodzonej, zwłaszcza w życiu publicznym, system sprawowania rządów i stanowionego prawa, był zauważalny w tak fundamentalnych sferach życia jak oświata czy promowanie przez państwo

⁹ M. Clark, *Współczesne Włochy 1871–2006*, Książka i Wiedza, Warszawa 2009, s. 146–147.

¹⁰ G. Galli, op. cit., s. 180; M. Clark, op. cit., s. 401–404; ibidem, s. 497; J. Stefanowicz, op. cit., s. 390; S. Frigato, *La difficile democrazia. La dottrina sociale della Chiesa da Leone XIII a Pio XII (1878–1958)*, Effatà Editrice, Torino 2007, s. 13–16; P. Foro, *Włochy faszystowskie*, Avalon, Kraków 2008, s. 87–89; M. Clark, op. cit., s. 400–401.

¹¹ J. Stefanowicz, op. cit., s. 386.

typowo świeckiego modelu rodziny (czego jaskrawym przejawem było chociażby wprowadzenie instytucji małżeństw cywilnych)¹². Warto dodać, że za sprawą determinacji Kościoła wielu mających na celu ustanowienie skrajnej „prawnej separacji” między państwem a Kościołem nie wprowadzono. Przykładem może być w tym względzie, mimo usilnych starań włoskiego rządu, ostateczne nieusankcjonowanie prawa rozwodowego¹³. Bazując na oświeceniowym, liberalno-racjonalistycznym światopoglądzie, państwowy aparat zjednoczonego państwa włoskiego stawał w szczególnie konfrontacyjnej opozycji wobec nauczania społeczno-moralnego i doczesnego interesu Kościoła, głównie w sferze edukacji oraz instytucji małżeństwa i rodziny.

Papiestwo konsekwentnie sprzeciwiało się wszelkim formom sekularyzacyjnej działalności nowych włoskich władz. Istotnym dokumentem, potwierdzającym wyżej wspomniany opór, był tzw. Syllabus błędów Piusa IX z 1864 r., stanowiący suplement do encykliki *Quanta cura*, w którym w zdecydowany sposób zostały potępione wszelkie przejawy relatywizmu, socjalizmu, subiektywnie pojmowane odmiany wolności religijnej, materializmu i inne, sekularystyczne – głównie nawiązujące do rozdziału Kościoła od państwa – nurty światopoglądowe i próby ich wdrażania w życiu społecznym¹⁴. Można z całą pewnością stwierdzić, iż wymieniony wyżej dokument stanowił inspirację do pozytywnego zaprezentowania społecznej nauki Kościoła katolickiego w encyklice *Rerum novarum* Leona XIII z 1891 r. Pius IX zauważył bieżące, godzące w sprawowanie misji i funkcjonowanie Kościoła i jego wyznawców, kwestie i je potępił, zaś jego następcą, Leon XIII, w sposób bardziej precyzyjny i alternatywny wobec nowych, postępowych i coraz bardziej ekspansywnych ideologii, skodyfikował i przedstawił bazujące na społecznym nauczaniu Kościoła rozwiązania.

Należy wyraźnie podkreślić, iż rozbieżności światopoglądowe, ujęte w prawodawstwie państwowym zjednoczonych w II połowie XIX wieku Włoch i kanonicznym prawie Kościoła katolickiego, nie znalazły przełożenia w życiu codziennym obywateli Półwyspu Apenińskiego we wspomnianym okresie na tyle, by stać się źródłem otwartej, szczególnie w wymiarze lokalnym, konfrontacji między państwem a Kościołem. Ogólnie rzecz ujmując, nie dochodziło na wspomnianym tle do obywatelskich zamieszek czy też zakrojonego na szeroką skalę oddolnego protestu. Można zaryzykować stwierdzenie, że czynnikiem sprzyjającym zapobieganiu sytuacji nadzwyczajnie kryzysowych w ich fizycznym, uwzględniającym ewentualne użycie przemocy, wymiarze, była polityka państwa włoskiego, której nadrzędnym celem nie było zwalczanie moralnych zasad Kościoła, co bardziej doczesnego stanu posiadania jego hierarchów, szczególnie papiestwa. Na masową skalę wywłaszczano kościelne majątki oraz likwidowano zakony i konfiskowano doczesne dobra poszczególnych klasztorów. Paradoksalnie, mimo wrogiej względem Kościoła polityki kolejnych rządów włoskich ostatnich dekad XIX wieku, katolicyzm mieszkańców Italii i we wspomnianym okresie, ale również na początku wieku XX, przeżywał swój znaczny rozkwit, szczególnie w swoim oddolnym – związanym z ogólnymi, społecznymi

¹² M. Clark, op. cit., s. 146.

¹³ Ibidem, s. 146–147.

¹⁴ Ibidem, s. 146; G. Tortelli, op. cit., s. 97; M. Sadowski, op. cit., s. 58–59; J. Majka, *Katolicka nauka społeczna...*, s. 204; W. Irek, op. cit., s. 266; P. Barucci, *L'Insegnamento economico e sociale della Chiesa (1891–1991). I grandi documenti sociali della Chiesa cattolica*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano 1996, s. 25.

nastrojami – wymiarze. Zdaje się być w tym kontekście słuszne stwierdzenie, że w dobie kryzysu oficjalnych relacji państwo–Kościół, ten ostatni cieszył się wzrastającą popularnością i społecznym poparciem¹⁵.

Niewątpliwym momentem oddziaływującym na kształtowanie wzajemnych relacji między państwem a Kościołem w XIX-wiecznej historii zjednoczonych Włoch, a tym samym – w dalszej perspektywie – na okoliczności powstania Chrześcijańskiej Demokracji była tzw. „kwestia rzymska”, oznaczająca konflikt pomiędzy Zjednoczonym Królestwem Włoch a Stolicą Apostolską, przypadająca na lata 1861–1929. Jej punktem wyjścia było wysunięcie roszczeń wobec strony kościelnej, związanych z dążeniem do przejęcia pełnej jurysdykcji nad pozostającym własnością papieżstwa Rzymem i uczynieniem go stolicą włoskiego państwa. Fakt ten wywołał w naturalny sposób zdecydowany sprzeciw Kościoła. W konsekwencji, w wyniku wybuchu wojny francusko-pruskiej stacjonujący w Wiecznym Mieście, a ochraniający militarnie stronę kościelną przed ekspansją w wyżej wspomnianym względzie decydentów włoskiego państwa, francuski garnizon został zmuszony opuścić Rzym, co doprowadziło do przejęcia tegoż miasta przez państwo w dniu 20 września 1870 r.¹⁶ W odpowiedzi na niekorzystny dla papieżstwa przebieg wydarzeń Pius IX ogłosił się „więźniem Watykanu”, dając tym samym publiczny wyraz swojego braku akceptacji dla uzurpatorskich – jego zdaniem – działań włoskich władz¹⁷. Należy jednocześnie podkreślić, iż pozbawienie papieża świeckiej jurysdykcji nad Rzymem w znacznej mierze przyczyniło się do wzrostu jego autorytetu wśród wyznawców chrześcijaństwa, czego istotnym przejawem był wzrost rangi papieskich dokumentów powstałych po roku 1870, jak chociażby encykliki *Rerum novarum* Leona XIII (1891), odnoszącej się do ówczesnych problemów społecznych.

Chcąc dokonać próby oceny „kwestii rzymskiej” i jej konsekwencji, należy podkreślić, że na kilka dekad (praktycznie do 1929 r., kiedy to weszły w życie tzw. *Traktaty Laterańskie*) relacje państwo–Kościół uległy formalnemu zawieszeniu. Mimo formalno-prawnego impasu w wyżej wspomnianym względzie coraz bardziej powszechnym zjawiskiem stało się inicjowanie na szczeblu lokalnym politycznych lub quasi-politycznych organizacji o podłożu chrześcijańskich wartości i – przynajmniej w założeniach programowych – na bazie zasad katolickiej nauki społecznej Kościoła. Znamienne w tym kontekście jest wysłanie w 1871 r. do Trybunału Penitencjarnego Stolicy Apostolskiej zapytania o możliwość udziału przedstawicieli laikatu w wyborach parlamentarnych¹⁸. Odpowiedzią Piusa IX w wyżej wspomnianej kwestii była encyklika *Non expedit* z 1874 r., wyrażająca brak jakiegokolwiek zgody ze strony centralnej hierarchii kościelnej dla partycypacji świeckich katolików w polityce włoskiego państwa. Wspomniany zakaz dotyczył uczestnictwa w wyborach parlamentarnych, zarówno w formie czynnej, jak i biernej. Papież nie odnosił się do aktywności katolików na płaszczyźnie samorządowej. Warto podkreślić, że zaprezentowane przez Piusa IX stanowisko nie spotkało się z pozytywnym odzewem katolickich aktywistów politycznych, co niewątpliwie sprzyjało powstaniu w przyszłości partii politycznej bazującej na społecznej nauce Kościoła¹⁹.

¹⁵ M. Clark, op. cit., s. 148; G. Galli, op. cit., s. 178; J. Stefanowicz, op. cit., s. 386; M. Sadowski, op. cit., s. 60–63.

¹⁶ G. Galli, op. cit., s. 178; M. Clark, op. cit., s. 150; G. Tortelli, op. cit., s. 99.

¹⁷ M. Sadowski, op. cit., s. 111.

¹⁸ Ibidem, s. 113; M. Clark, op. cit., s. 151.

¹⁹ G. Galli, op. cit., s. 178; M. Clark, op. cit., s. 151; G. Tortelli, op. cit., s. 98;

Jeśli chodzi o ocenę wspomnianego wyżej papieskiego dokumentu z 1874 r., należy dodać, iż – mimo braku pozytywnego odzewu ze strony katolickich działaczy – w zdecydowanym stopniu uniemożliwił on powstanie ogólnokrajowej partii politycznej, która spotkałaby się z licznym poparciem społecznym. Odegrał on ponadto inną istotną rolę w kontekście kreowania życia politycznego we Włoszech: dał wyraz zdecydowanemu sprzeciwowi kościelnej hierarchii wobec jakiegokolwiek ewentualności klientystycznej względem państwa postawy Kościoła, wykluczał potencjalne działania korupcyjne wśród przedstawicieli hierarchii i społecznie zaangażowanej części laikatu, a także na nowo uwidocznił perspektywicznie korzystne dla strony kościelnej absencjonistyczne stanowisko w kontekście konkretnych form politycznej aktywności. Stopniowo sankcjonowane – z większą lub mniejszą skutecznością – włoskie, antykościelne prawo przyczyniło się także do pozbawienia Kościoła znacznej części jego doczesnych dóbr, a tym samym prowadziło do wzrostu zaufania obywateli względem wspomnianej instytucji²⁰. Warto w tym kontekście wspomnieć o pozakonfesyjnym – a sprzyjającym oddolnemu poparciu dla papieskiego zakazu politycznej partycypacji katolików – czynniku, jakim był utożsamianie uboższych, a jednocześnie najbardziej licznych warstw społecznych, głównie chłopstwa, ze światopoglądem reprezentowanym przez włoski kler, szczególnie w odniesieniu do płaszczyzny lokalnej. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że wspomniane niereligijne czynniki okazały się kluczowe w procesie hamowania oddolnych dążeń społeczeństwa do uczestniczenia w życiu politycznym XIX-wiecznych Włoch²¹.

Wbrew nieprzychylnym działaniom i stanowionemu przez włoskie państwo epoki zjednoczenia prawo Kościół coraz intensywniej spajał się i mobilizował wokół odzyskującej swoją centralną pozycję w ramach kościelnych struktur Stolicy Apostolskiej i osoby samego papieża. Istotnym impulsem w tym względzie było ogłoszenie przez Piusa IX dogmatu o nieomyślności papieża, skodyfikowanego w czasie obrad Soboru Watykańskiego I w konstytucji dogmatycznej *Pastor aeternus* z 1870 r.²² Swoistego rodzaju zachowawczość kościelnych prawodawców w wyżej wspomnianym względzie polegała na ograniczeniu zakresu papieskiej nieomyślności do spraw wiary i moralności (obyczajów), a nie odnoszeniu się do sfery doczesnej działalności Kościoła. Warto przytoczyć stosowny fragment wspomnianego dokumentu: „[...] My zatem, wiernie zachowując tradycję otrzymaną od początku wiary chrześcijańskiej, na chwałę Boga, naszego Zbawiciela, dla wywyższenia religii katolickiej i dla zbawienia narodów chrześcijańskich, za zgodą świętego soboru, nauczamy i definiujemy jako dogmat objawiony przez Boga, że gdy biskup Rzymu przemawia *ex cathedra*, to znaczy, gdy wykonując urząd pasterza i nauczyciela wszystkich chrześcijan, na mocy swego najwyższego apostolskiego autorytetu, określa naukę dotyczącą wiary lub moralności obowiązującą cały Kościół, dzięki opiece Bożej obiecanej mu w [osobie] św. Piotra, wyróżnia się tą nieomyślnością, w jaką boski Zbawiciel zechciał wyposażać swój Kościół dla definiowania nauki wiary lub moralności. Dlatego takie definicje biskupa Rzymu – same z siebie, a nie na mocy zgody Kościoła – są niezmiennalne”²³.

²⁰ M. Clark, op. cit., s. 151–152.

²¹ Ibidem, s. 153–154.

²² M. Sadowski, op. cit., s. 60.

²³ Pius IX, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Chrystusowym „Pastor aeternus”*, nr 36, za: <http://ptm.rel.pl/czytelnia/dokumenty/dokumenty-soborowe/sobor-watykanski-i/261-konstytucja-dogmatyczna-o-kosciele-chrystusowym-pastor-aeternus.html>, dostęp: 13.05.2020 r.

Chociaż wspomniany dogmat odnosił się do wąskiej, stricte duchowej jurysdykcji głowy Kościoła katolickiego, to jednak przez niektórych przedstawicieli władzy świeckiej został zinterpretowany jako akt polityczny, wywołał oficjalny sprzeciw ze strony wielu środowisk, również niektórych duchownych. Warto podkreślić, że w dokonywaniu tego typu oceny brakowało racjonalnej argumentacji, niemniej jednak nie ulega wątpliwości, że ranga i społeczne oddziaływanie dokumentu na arenie międzynarodowej pośrednio przyczyniły się do wspomnianej wyżej konsolidacji lokalnych Kościołów między sobą, jak również jasno zdefiniowały centralną rolę papieża w samym Kościele powszechnym. Z socjologicznego punktu widzenia Sobór Watykański I – jako okazja do spotkania przedstawicieli kościelnej hierarchii z różnych części Europy – stał się unikalną sposobnością do wewnątrzkościelnego dialogu oraz do konfrontacji rozmaitych, niekiedy sprzecznych ze sobą stanowisk w zakresie światopoglądu szerszego grona reprezentantów struktur Kościoła katolickiego²⁴. Można z całą pewnością stwierdzić, iż obrady dwudziestego szóstego soboru powszechnego stały się punktem zwrotnym w dziejach Kościoła i odegrały niezwykle istotną rolę w procesie jego centralizacji.

Brak poparcia ze strony kościelnej hierarchii – zwłaszcza papieża – dla politycznego zaangażowania laikatu nie oznaczało pełnej subordynacji katolików świeckich w tym względzie. Jak wspomniano wyżej, deklarujący swoją przynależność do Kościoła katolickiego włoscy obywatele podejmowali, głównie na szczeblu lokalnym, szereg oddolnych inicjatyw o charakterze politycznym. Przykładem jest powołana do życia w 1874 r. złożona ze świeckich aktywistów tzw. *Opera dei Congressi dei Comitati Cattolici*, której – co znamienne – każdorazowego prezesa wyznaczał papież²⁵. Pośrednie przyzwolenie Stolicy Apostolskiej na funkcjonowanie wspomnianej organizacji wynikało z jej pierwotnie założonych celów o charakterze stricte edukacyjnym. Wraz z rozwojem struktur Dzieła Kongresów Katolików Świeckich, szczególnie w I połowie lat 80-tych XIX wieku reprezentanci tego stowarzyszenia ulegali coraz większej radykalizacji poprzez bardziej intensywne angażowanie się w sferze publicznej, wynikające ze zmiany stawianych sobie celów: z edukacyjnych ku czysto politycznym i ekonomicznym. Niezmiennym elementem programowym wspomnianej organizacji był brak jakichkolwiek kompromisów w odniesieniu do tzw. „kwestii rzymskiej”, a mianowicie konsekwentne nieakceptowanie zakwestionowania przez włoskie państwo świeckiej podmiotowości papieża²⁶. Z perspektywy czasu można ocenić działalność *Opera dei Congressi dei Comitati Cattolici* jako prekursora i pioniera powstałej w latach późniejszych Chrześcijańskiej Demokracji jako zorganizowanej i zinstytucjonalizowanej formy świeckiego katolicyzmu.

Jednym z epizodów współtworzących podwaliny pod budowę bazującej na społecznych zasadach nauki społecznej Kościoła były próby powołania do życia tzw. Narodowej Partii Konserwatywnej w 1879 r., której kluczowym celem było zwycięstwo w wyborach parlamentarnych. Warto dodać, iż inicjatorami wspomnianej inicjatywy byli nieakceptujący decyzji włoskich władz o likwidacji Państwa Kościelnego rzymscy arystokraci, dla których nowo wprowadzony ład ustrojowy był szczególnie dotkliwy, jeśli chodzi o ich społeczną i ekonomiczną pozycję. Podejmowane w tym kontekście próby zaangażowania się utożsamiających się z Kościołem katolickim przedstawicieli laikatu nie spotkały się z oficjalnym poparciem

²⁴ M. Clark, op. cit., s. 153.

²⁵ S. Stefanowicz, op. cit., s. 386.

²⁶ G. Galli, op. cit., s. 179; J. Stefanowicz, op. cit., s. 386; M. Clark, op. cit., s. 154.

ze strony papiestwa, w zwi4zku z czym nie przyniosły oczekiwanych rezultat6w²⁷. Choć podobne do wyżej wspomnianych prób podjęto niedługo potem, tj. w 1887 r., to jednak równieŝ i one zakończyły się brakiem powodzenia i wytworzyły kolejne napięcia na linii Zjednoczone Kr6lestwo Włoch–Stolica Apostolska. Należy wspomnieć, ŝe przewlekł6ść stanu braku zagospodarowania sfery politycznej we Włoszech w latach kolejnych przez przedstawicieli laikatu niewątpliwie przyczyniła się do większej aktywności partii o charakterze robotniczym i anarchistycznym. Brak porozumienia międy władz4 a społeczeństwem spowodował rozwój społecznego oporu, będ4cego wyrazem niezadowolonia znacznej części mieszkańców P6łwyspu Apenińskiego²⁸. Odpowiedzi4 na społeczne protesty wobec rządzących oraz wyjście naprzeciw rosn4cym w siłę ruchom robotniczym we Włoszech ostatniej dekady XIX wieku była wydana w 1891 r. encyklika *Rerum novarum* Leona XIII²⁹.

Nawi4zuj4c do wspomnianego wyżej papieskiego dokumentu, należy podkreślić jego pioniersk4 w kontekście społecznego nauczania Kościoła katolickiego rolę, a takŝe znaczenie w kontekście powst4cych w latach p6źniejszych partii politycznych o chrześcijańskim podłożu programowym, ze szczeg6lnym uwzględnieniem Chrześcijańskiej Demokracji. Naczelnym motywem powstania *Rerum novarum* były XIX-wieczne przemiany europejskich społeczeństw i zwi4zane z nimi, znajduj4ce podatny grunt – szczeg6lnie w niŝszych warstwach społecznych – ruchy robotnicze i socjalistyczne oraz ekspansywny rozwój ideologii marksistowskiej, zwi4zany z nieudolnośc4 kapitalistycznych rozwiązań w zakresie ekonomii³⁰. Leon XIII w swojej encyklice przekonywał, ŝe brak wsp6łpracy międy Kościołem a państwem w kontekście rozwiązywania społecznych problemów jest błędny i szkodliwy dla kaŝdej ze stron³¹. Wskazał on na konieczność poszukiwania zł6tego śródka pomiędy „bezb6żnym socjalizmem” a „krwioŝerczym liberalizmem” i przestrzeg4ł przed utoŝsamianiem wartościi chrześcijańskiej hierarchii wartościi z dogmatami ekonomicznymi marksistowskiej ideologii³². Potwierdzeniem znaczenia powstałego w 1891 r. papieskiego dokumentu jest fakt, iŝ do zawartych w nim treści odwoływali się liczni tw6rcy przyszłych program6w partii politycznych, w tym dominuj4cy w wielu europejskich państwach XX-wiecznej sceny politycznej chrześcij4nsy demokraci, nie wył4czaj4c z ich grona włoskich aktywist6w partyjnych. *Rerum novarum* i ujęcie w wyżej wspomnianym dokumencie oficjalnego stanowiska Kościoła katolickiego w kwestiach społecznych stanowiło bez w4tpienia istotne przedsięwzięcie podjęte przez stronę kościeln4, maj4ce na celu przełamanie trwaj4cego od kilku dekad impasu w relacjach państwo–Kości6ł XIX-wiecznej Italii.

Kontynuacj4 myśli społeczno-politycznej Leona XIII jako odpowiedzi na zachodz4ce w XIX-wiecznym społeczeństwie przemiany i intensyw4 ekspansj4 nowych ideologii i nurt6w światopogl4dowych była encyklika *Graves de communi* z 18 stycznia 1901 r., w której pierwszy raz uŝył określenia „chrześcijańska demokracja”³³. Os4 papieskiej refleksji we wspomnianym dokumencie była kwestia społecznych nier6wnościi na tle ekonomicznym. Wskazuj4c na konieczność d4ŝenia do międyzstanowej solidarnościi międy ludźmi,

²⁷ M. Clark, op. cit., s. 155.

²⁸ Ibidem, s. 156.

²⁹ M. Sadowski, op. cit., s. 122–123.

³⁰ Ibidem, s. 125.

³¹ Ibidem, s. 127.

³² Ibidem, s. 142; S. Frigato, op. cit., s. 37; P. Barruci, op. cit., s. 306 J. Majka, *Katolicka nauka społeczna...*, s. 256–257.

³³ J. Stefanowicz, op. cit., s. 386; M. Sadowski, op. cit., s. 171.

a więc konieczność niesienia materialnej pomocy uboższym przez bogatszych, podkreślił jednocześnie, że ideologiczną i systemową utopią jest socjalistyczny dogmat, zgodnie z którym bezwzględnie powinno się zmierzać do niwelowania ekonomicznych różnic pomiędzy poszczególnymi warstwami społeczeństwa. W odniesieniu do stanów zamożniejszych wskazał jako priorytet postępowania konieczność służby i wsparcia względem gorzej sytuowanych, a nie eksponowanie dominacji i praktykowanie jakiegokolwiek formy wyzysku. Papież stwierdził ponadto, że chrześcijańska demokracja jako system przyjętych w polityce wartości nie jest skierowana wobec bogatych, natomiast powinna być – bazując na fundamentalnym dla katolików przykazaniu miłości Boga i bliźniego – konkretną formą udziału laikatu w życiu publicznym. Chrześcijańskiego demokratę definiował jako politycznego aktywistę, którego punktem wyjścia w podejmowanych przedsięwzięciach jest troska o podmiotowość osoby ludzkiej, bez względu na jej ekonomiczny status. Istotnym elementem i swoistego rodzaju przełomem papieskiego dokumentu jest odniesienie do władzy cywilnej, względem której Leon XIII wskazał konieczność prawnej subordynacji ze strony wszystkich obywateli, bez względu na ich konfesyjną przynależność³⁴. Wcześniejsze oficjalne wskazania Stolicy Apostolskiej w tym względzie nie były aż tak bezpośrednie, zwłaszcza w obliczu trwającego od przeszło trzech dekad konfliktu na linii państwo–Kościół. Należy wspomnieć, że poza obowiązkiem zachowania podległości świeckim rządóm papież podkreślił konieczność dochowania posłuszeństwa względem władzy kościelnej. Jako naczelną przesłankę w kontekście obowiązku respektowania każdej ze wspomnianej władz przez obywateli wskazał jedność jako ostoję sprawiedliwości i rozwoju. Należy dodać, że Leon XIII we wspomnianym dokumencie nie wyraził zgody na polityczne – lecz zgodne z misją Kościoła apostolskie (w sensie społecznej aktywności bez określania celów politycznych) – zaangażowanie laikatu w życie publicznym.

Encyklikę *Graves et communi* można uznać za uściślenie treści ujętych w pionierskim *Rerum novarum*, a także potwierdzenie świadomości Kościoła w odniesieniu do konieczności ustrzeżenia społeczeństwa przed indyferendyzmem i wewnętrznymi konfliktami z uwzględnieniem użycia przemocy, których widmo wobec mnogości ideologii i intensywności społeczno-ekonomicznych przemian stawało się na przełomie XIX i XX wieku coraz bardziej realne. Przesłanie wspomnianego dokumentu było ponadto zauważeniem nieuchronności, wręcz coraz pilniejszej potrzeby, postępującego zaangażowania katolików świeckich w życie publiczne. Społeczna działalność laikatu w omawianym okresie stawała się faktem, zatem brak odniesienia się do wyżej wspomnianej kwestii ze strony papieżstwa w jego oficjalnym nauczaniu mógłby być milczącym przyzwoleniem hierarchów Kościoła na radykalizację i dalszą ekspansję partii i stowarzyszeń politycznych, odbiegających programowo i ideologicznie od społecznego nauczania Kościoła katolickiego. Nie ulega wątpliwości, że wspomniana encyklika z 1901 r. stanowi istotny element charakterystyki genezy Chrześcijańskiej Demokracji, zarówno w odniesieniu do Włoch, jak i innych państw europejskich.

Omawiając genezę Chrześcijańskiej Demokracji we Włoszech, nie sposób nie wspomnieć postaci ks. Romolo Murriego (1870–1944) jako kluczowego konstruktora pierwszej, zinstytucjonalizowanej na początku XX wieku partii politycznej o podłożu chrześcijańskim³⁵. Należy wspomnieć, że był on jednym z głównych założycieli powstałej w 1894 r. kato-

³⁴ Por. J. Meinvielle, op. cit., s. 377-378; S. Frigato, op. cit., s. 55; J. Stefanowicz, op. cit., s. 386; M. Sadowski, op. cit., s. 175-179; J. Majka, *Katolicka nauka społeczna...*, s. 270.

³⁵ G. Galli, op. cit., s. 179.

lickiej organizacji FUCI (Federazione Universitaria Cattolica Italiana), do której w latach późniejszych należało wielu przedstawicieli włoskiej chadecji (m.in. A. Moro, G. Andreotti i inni). Na przełomie XIX i XX wieku czynnie angażował się politycznie, z czasem radykalizując swoją postawę, czego punktem kulminacyjnym był zabroniony przez jego kościelnych zwierzchników (Murri był do 1909 r. duchownym) start w wyborach w 1904 r. (bezpośrednio po ogólnopaństwowym strajku we Włoszech) z ramienia radykalnej lewicy³⁶. W 1905 r. w miejsce rozwiązanej przez papieża Piusa X Opera dei Congressi, współtworzył partię polityczną o nazwie Lega Democratica Nazionale (Narodowa Liga Demokratyczna), której program został przez papieżstwo uznany za sprzeczny z katolicką nauką społeczną, a będącą jednocześnie jednym z kluczowych pierwowzorów późniejszej Chrześcijańskiej Demokracji. Sam Murri w latach późniejszych zbliżył się ideologicznie z faszyzmem, co potwierdziło jego odejście od chrześcijańsko-demokratycznych – w przewodnim ich znaczeniu – korzeni³⁷. Podsumowując polityczną działalność R. Murriego, należy stwierdzić, iż mimo jej radykalnej formuły, przyczyniła się ona do dalszych przeobrażeń zinstytucjonalizowanych postaci współtworzonej po II wojnie światowej włoskiej Chrześcijańskiej Demokracji. Znamienna jest w tym kontekście bezpośrednia znajomość wspomnianego aktywisty z kierowaną w latach 1919–1926 przez ks. Luigi Sturzo Ludowej Partii Włoskiej (Partito Popolare Italiano) oraz przypisywane autorstwo ostatniemu z wymienionych słowa: „Fu Murri a spingermi definitivamente verso la democrazia cristiana”, co oznacza: „Murri zmobilizował mnie do ostatecznego współtworzenia chrześcijańskiej demokracji”³⁸.

Jak wspomniano wyżej, powstanie inspirowanej chrześcijańską wartością partii politycznej we Włoszech jako bezpośredniej poprzedniczki powojennej Chrześcijańskiej Demokracji datuje się na rok 1919, kiedy to włoski duchowny, pochodzący z sycylijskiej Katanii ks. Luigi Sturzo (1871–1959), założył Włoską Partię Ludową (Il Partito Popolare Italiano)³⁹. Warto podkreślić, że aktywność publiczna wspomnianego inicjatora włoskiej chadecji swoimi korzeniami sięgała lat wcześniejszych: pełnił on funkcje w katańskim samorządzie, a w 1915 r. został sekretarzem generalnym Akcji Katolickiej⁴⁰. Związany z doświadczeniami militarno-politycznymi I wojny światowej kryzys liberalnych rządów włoskich i wewnętrzne konflikty oraz brak porozumienia między współtworzącymi je działaczami doprowadziły do wyborczego „sukcesu” Włoskiej Partii Ludowej, jakim było zdobycie 20% mandatów w Izbie Deputowanych⁴¹. Sturzo w swoim manifestie programowym o nazwie *Appello ai Liberi e Forti (Odezwa do wolnych i silnych)* z 18 stycznia 1919 r. stwierdził: „A tutti gli uomini liberi e forti, che in questa grave ora sentono alto il dovere di cooperare ai fini superiori della Patria, senza pregiudizi né preconcetti, facciamo appello perché uniti insieme propugnano nella loro intelligenza gli ideali di giustizia e libertà” („Do wszystkich wolnych i silnych obywateli, którzy w tej ciężkiej godzinie czują obowiązek współpracy na rzecz wyższych celów Ojczyzny, bez wzajemnej wrogości i uprzedzeń, kierujemy apel o wsparcie, ponieważ tylko zjednoczeni możemy w pełni popierać fundamentalne wartości,

³⁶ J. Stefanowicz, op. cit., s. 386; G. Galli, op. cit., s. 179-180;

³⁷ M. Clark, op. cit., s. 246.

³⁸ <https://alleanzacattolica.org/don-romolo-murri-don-luigi-sturzo-e-alcide-de-gasperi-nella-storia-del-movimento-cattolico-italiano/>, dostęp: 13.05.2020 r.

³⁹ J. Majka, *Katolicka nauka społeczna...*, s. 270; J. Stefanowicz, op. cit., s. 386-387; F. Foro, op. cit., s. 31.

⁴⁰ M. Clark, op. cit., s. 247.

⁴¹ G. Galli, op. cit., s. 181; M. Clark, op. cit., s. 338.

takie jak sprawiedliwość i wolność⁴²). Należy podkreślić, że przytoczona wyżej odezwa ks. Sturzo, pioniera włoskiej chadecji i sekretarza Włoskiej Partii Ludowej w latach 1919–1923, uwidaczniała jego charyzmę i zdawała się być odpowiedzią na polityczne zapotrzebowanie włoskich katolików. Głosząca konieczność przeprowadzenia społecznych reform partia współtworzona przez wspomnianego duchownego w latach 1920–1922 była członkiem rządowej koalicji⁴³. Dynamika społeczno-politycznych wydarzeń pierwszych lat dwudziestolecia międzywojennego w Italii doprowadziła jednak do znacznego wzrostu popularności ruchów o charakterze interwencjonistyczno-antysystemowych, a więc bazujących na ideologii faszyzmu, a w konsekwencji do przejęcia władzy przez ich lidera B. Mussoliniego (1922 r.)⁴⁴. Mimo względnie stabilnego poparcia społecznego Włoskiej Partii Ludowej koncepcja programowa wspomnianej formacji politycznej stawała w opozycji do totalitarnych rządów faszystowskich, czego efektem była jej marginalizacja (w proteście przeciwko rosnącej roli ruchu faszystowskiego na włoskiej scenie politycznej Sturzo wycofał się z życia publicznego w 1923 r.) i – w następstwie – emigracja jej lidera (1924 r.)⁴⁵. Partia została formalnie rozwiązana w 1926 r.⁴⁶

Należy podkreślić, że w czasach rządów faszystowskich pod wodzą B. Mussoliniego we Włoszech partia założona przez ks. Sturzo, bazująca na zasadach katolickiej nauki społecznej Kościoła – podobnie jak wszystkie inne partie opozycyjne – została skutecznie zepchnięta do politycznego narożnika i – co charakterystyczne dla ustrojów totalitarnych – straciła swoje polityczne znaczenie. U schyłku funkcjonowania wspomnianego reżimu, a więc podczas II wojny światowej, wywodzący się z niej działacze zaczęli czynnie angażować się w ruch oporu. Konsekwencją działalności w politycznym podziemiu aktywistów chadecji, jak również ich wczytywania się w społeczne nastroje, a także reakcją na upadek i skutki przeszło dwóch dekad funkcjonowania faszystowskiego ustroju we Włoszech, w pierwszych wyborach po zakończeniu II wojny światowej odrodzona Chrześcijańska Demokracja odniosła wyborczy sukces, zdobywając 35% głosów⁴⁷.

Jak wspomniano w niniejszym artykule, poglądy części polityków Chrześcijańskiej Demokracji różniły się programowo od założeń katolickiej nauki społecznej. Bez wątplenia miało to przełożenie na ich polityczną działalność i głoszone koncepcje – głównie na płaszczyźnie moralnej. Wynikało to m.in. z faktu, że sama nazwa wspomnianej partii politycznej zawierała wewnętrzną sprzeczność. Demokracja zakłada „rację większości” i jej bezwzględny prymat, zaś chrześcijaństwo, a tym samym katolicka nauka społeczna, bazuje na niezmiennych prawdach zawartych w Ewangelii. Sprzeczność rodzi się wtedy, gdy wola większości jest inna niż uniwersalne prawdy chrześcijańskiego nauczania. W przypadku włoskiej powojennej chadecji znamienne było stopniowe eliminowanie z jej politycznego programu odniesień do chrześcijańskich wartości na rzecz tendencji sekularystycznych, czego wyrazem były chociażby korupcjogenne działania części polityków Chrześcijańskiej Demokracji czy popieranie przez nich liberalizacji przepisów w zakresie dokonywania aborcji czy penalizacji rozwodów. Nieunikniony proces rozbieżności między założeniami katolickiej

⁴² <http://www.centrosturzo.fvg.it/AppelloAiLiberiEForti.aspx>, dostęp: 13.05.2020 r.

⁴³ P. Foro, op. cit., s. 41–42;

⁴⁴ M. Clark, op. cit., s. 354–356.

⁴⁵ P. Foro, op. cit., s. 50.

⁴⁶ G. Galli, op. cit., s. 183.

⁴⁷ Ibidem, s. 184–185.

nauki społecznej a polityczną działalnością przedstawicielei Chrześcijańskiej Demokracji zdają się potwierdzać znamienne słowa jednego z liderów francuskiej chadecji Georges Bidaulta (1899–1983), który stwierdził: „Być chrześcijańskim demokratą znaczy rządzić z centrum, metodami prawicy, dla osiągnięcia celów społecznych lewicy”. Należy dodać, iż wykazanie przykładów wspomnianych sprzeczności może niewątpliwie stanowić przedmiot odrębnego opracowania⁴⁸.

Podsumowując genezę Chrześcijańskiej Demokracji we Włoszech, należy zauważyć, że jej korzenie sięgają II połowy XIX wieku i w znacznym stopniu związane były z procesem zjednoczenia Włoch i jego następstwami. Znajdowała punkt oparcia w głęboko zakorzenionym włoskim katolicyzmie i występowała zarówno w instytucjonalnych, jak i nieinstytucjonalnych formach. Z racji wynikającego z wrogiej Kościołowi polityki władz Zjednoczonego Królestwa Włoch sporu na linii państwo–Kościół funkcjonująca na Półwyspie Apenińskim chadecja nie uzyskała oficjalnej akceptacji Stolicy Apostolskiej, a jej zradykalizowani działacze byli potępiani przez papieżstwo. Warto jednak podkreślić, że oddolne ruchy społeczne o profilu chadeckim, zarówno w okresie jednoczenia się Włoch, jak i w latach późniejszych, znajdowały podatny grunt wśród obywateli, uzyskując ich formalne jak i nieformalne poparcie. Totalitarne rządy faszystowskich decydentów, doświadczenie II wojny światowej dla włoskiego społeczeństwa, jak również determinacja kolejnych przedstawicieli nurtów chadeczkich doprowadziły do wyborczego zwycięstwa Chrześcijańskiej Demokracji w roku 1946 i przyczyniły się w dużej mierze do współsprawowania przez nią rządów przez kolejne dekady XX wieku.

Warto, by podjęta w niniejszym opracowaniu próba analizy genezy Chrześcijańskiej Demokracji we Włoszech stała się inspiracją do dalszej refleksji na temat wspomnianej partii, jej ewolucji, podejmowanych przez jej reprezentantów politycznych przedsięwzięć, jak i szeroko rozumianych konsekwencji działalności chadeczkich rządów, nie tylko we Włoszech, lecz także w innych krajach europejskich.

Bibliografia

- Barucci P., *L’Insegnamento economico e sociale della Chiesa (1891–1991). I grandi documenti sociali della Chiesa cattolica*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano 1996.
- Bianchi E., *Cristiani nella società*, BUR, Milano 2003.
- Bockenforde E.W., *Cristianesimo, libertà, democrazia*, Morcelliana, Brescia 2007.
- Campanini G., *Democrazia e valori. Per un’etica della politica*, Edizione AVE, Roma 2007.
- Clark M., *Współczesne Włochy 1871–2006*, Książka i Wiedza, Warszawa 2009.
- Foro P., *Włochy faszystowskie*, Avalon, Kraków 2008.
- Frigato S., *La difficile democrazia. La dottrina sociale della Chiesa da Leone XIII a Pio XII (1878–1958)*, Effatà Editrice, Torino 2007
- Galli G., *I partiti europei. Storia e prospettive dal 1649 a oggi*, Baldini Castoldi Dalai, Milano 2008.

⁴⁸ Por. M. Clark, op. cit., s. 585–591, 628–630; <https://www.pch24.pl/chadecja---owoc-gnijacy-juz-w-zarodku,53484,i.html>, dostęp: 15.06.2020 r.

- Heywood A., *Politologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Hoffner J., *La dottrina sociale cristiana*, San Paolo, Milano 1995.
- Irek W., *Spoleczność w świetle rozum i wiary*, Papieski Wydział Teologiczny, Wrocław 2005
- Kukiel M., *Dzieje polityczne Europy od rewolucji francuskiej (1789–1921)*, Puls, Londyn 1992.
- Majka J., *Etyka społeczna i polityczna*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa 1993.
- Majka J., *Katolicka nauka społeczna. Studium historyczno-doktrynalne*, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, Rzym 1986.
- Meinvielle J., *Concezione cattolica della politica*, Edizioni Settecolori, Roma 2011.
- Menighetti R., *Le idee che diventano politica. Linee di storia dalla polis alla democrazia partecipativa*, Cittadella Editrice, Asisi 2004.
- Olszewski H., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1994.
- Paganella M., *La dottrina sociale della Chiesa e il diritto naturale*, Edizioni Ares, Milano 2009.
- Pius IX, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Chrystusowym*, „Pastor aeternus”, nr 36, za: <http://ptm.rel.pl/czytelnia/dokumenty/dokumenty-soborowe/sobor-watykanski-i/261-konstytucja-dogmatyczna-o-kosciele-chrystusowym-pastor-aeternus.html>, dostęp: 13.05.2020 r.
- Piwowarczyk W., *Demokracja* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1979.
- Sadowski M., *Państwo w doktrynie Leona XIII*, Kolonia Limited, Kolonia 2002.
- Sartori G., *Teoria demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Schall J., *Filosofia politica della Chiesa cattolica*, Cantagalli, Siena 2011.
- Stefanowicz J., *Chrześcijańska Demokracja* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1985, s. 391–392.
- Tortelli G., *Democrazia e cattolicesimo*, Cantagalli, Siena 2012.
- Taylor C., *L'età secolare*, Giangiacomo Feltrinelli Editore, Milano 2009.
- Ulicka G., *Demokracje zachodnie. Zasady, wartości, wizje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Zaninelli S., *Democrazia* [w:] *Centro di ricerche per lo studio della dottrina sociale della Chiesa*, red., Dizionario di dottrina sociale della Chiesa. Scienze sociali e Magistero, Vita e Pensiero, Milano 2004.
- Zwołński A., *Katolik i polityka*, WAM, Kraków 1999.
- <https://alleanzacattolica.org/don-romolo-murri-don-luigi-sturzo-e-alcide-de-gaspero-nella-storia-del-movimento-cattolico-italiano/>, dostęp: 13.05.2020 r.
- <http://www.centrosturzo.fvg.it/AppelloAiLiberiEForti.aspx>, dostęp: 13.05.2020 r.
- <https://www.pch24.pl/chadecja---owoc-gnijacy-juz-w-zarodku,53484,i.html>, dostęp: 15.06.2020 r.

SUMMARY

Patryk Golubców

**Genesis and development of christian democracy in Italy.
Outline of the problem**

This paper constitutes an attempt to show the origin and evolution of Christian Democracy as the party dominating the Italian political scene after World War II, including the assumptions of Catholic social teaching in its program. Its roots date back to the second half of the nineteenth century and were associated with the process of unification of the Kingdom of Italy and the consequence of this fact, the policy of the Italian authorities against the Church. Opposition of the papacy to unfavorable actions, also in the field of law in Italy, undertaken by subsequent Italian governments was expressed in some papal documents prohibiting the participation of secular Catholics in political life. The grassroots initiatives of the laity, however, resulted in the emergence of political organizations and, over time, political parties relating to Christian doctrine. The period of fascism in Italy, which prevented the functioning of opposition political parties, could not stop the initiatives taken in previous years in the context of building parties based programmatically on Catholic social teaching, as evidenced by the rise of Christian Democracy in Italy in 1946. It should be clearly emphasized that the functioning of The Italian Christian Democrats, although they considered the principles of the Church's social teaching as the foundations of their program, they did not always include them in their political activities in terms of actual implementation in the context of activities undertaken in the public sphere.

Key words: Christian Democracy, Italy, Leo XIII, political party, fascism.

Data wpływu artykułu: 18.05.2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10.06.2020 r.

Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy

Procedura recenzowania artykułów naukowych

1. Do oceny każdego artykułu naukowego powołuje się dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki afiliowanej przez autora/ów publikacji, posiadających co najmniej stopień naukowy doktora i dorobek naukowy z dziedziny nauki lub dyscypliny naukowej, której dotyczy publikacja.
2. Artykuł przesyłany do recenzenta nie może zawierać danych identyfikujących autora/ów ani ich afiliacji; obowiązuje zasada nieujawniania swoich tożsamości między autorami i recenzentami.
3. Recenzja artykułu ma formę pisemną i jest sporządzona na formularzu recenzji (załącznik nr 9 lub 10).
4. Recenzja powinna zawierać jednoznaczny wniosek końcowy sformułowany przez recenzenta odpowiadającego na pytanie, czy recenzowany artykuł nadaje się do opublikowania.
5. W przypadku jednej recenzji pozytywnej i jednej negatywnej artykuł naukowy jest kierowany do trzeciego dodatkowego recenzenta i wynik tej recenzji decyduje o publikacji artykułu w Zeszytach Naukowych.
6. Autor/rzy artykułu zamieszczanego w Zeszytach Naukowych jest zobowiązany do pisemnej odpowiedzi na recenzje i przekazanie jej do Przewodniczącego Komitetu Redakcyjnego za pośrednictwem Redaktora Tematycznego.
7. Autor (autorzy) publikowanego artykułu jest zobowiązany podpisać umowę z Wydawnictwem regulującą osobiste i majątkowe prawa autorskie, w której m.in. wyraża zgodę na bezpłatne opublikowanie utworu techniką drukarską, cyfrową i w wersji elektronicznej (*on-line*) oraz na jego rozpowszechnienie w sieciach informatycznych, w tym komputerowych (Internet, sieci lokalne).

Recenzent w arkuszu recenzji publikacji musi oświadczyć, na zasadzie wyboru, że:

- a) nie zna tożsamości i afiliacji Autora recenzowanej publikacji,
- b) zna tożsamość i afiliację Autora recenzowanej publikacji i Jego afiliację, ale nie występuje konflikt interesów¹.

¹ Za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo do drugiego stopnia, związki prawne, związek małżeński), relacje podległości zawodowej lub bezpośrednią współpracę naukową w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających rok przygotowania recenzji.

Instrukcja dotycząca przygotowania i struktury artykułów

1. Zapis elektroniczny (tekst w edytorze Microsoft Word) – w jednym pliku powinien znaleźć się cały tekst główny, streszczenie oraz słowa kluczowe w języku polskim i angielskim, przypisy, bibliografia, indeksy. Sporządzenie przypisów, bibliografii, indeksów oraz tłumaczenie tytułu, streszczenia i słów kluczowych na język angielski należy do obowiązków autora.
2. Tekst pracy należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt, z odstępem między wierszami 1,5. Można stosować pogrubienie jako wyróżnienie w tekście, nie należy stosować podkreśleń liter, wyrazów i zdań oraz „twardych” spacji. Strony maszynopisu należy ponumerować.
3. Jeśli w pracy znajdują się jakiegokolwiek zapożyczenia (cudze treści lub cudzy materiał ilustracyjny), autor/rzy publikacji jest zobowiązany bezwzględnie podać źródło, a w niektórych przypadkach uzyskać pisemną zgodę posiadacza praw autorskich. Za naruszenie praw autorskich osób trzecich wszelkie konsekwencje prawne, osobiste i finansowe ponosi autor.
4. Tabele, rysunki i fotografie powinny być zapowiedziane w tekście i zamieszczone jak najbliżej miejsca powołania się na nie.
5. Wielkość tabel, rysunków i fotografii wraz z tytułem i źródłem nie może przekraczać formatu B5 (12,5 x 18,5 cm). Tytuły tabel, rysunków i fotografii, źródło, tekst w tabelach należy pisać czcionką TNR 9 pkt z pojedynczym odstępem. Należy zachować odrębną kolejność numeracji tabel i rysunków.
6. Materiał graficzny (rysunki, wykresy, diagramy itp.) powinny być przygotowane za pomocą programów pracujących w środowisku Windows, np. Corel Draw, Excel, Photoshop itp. w formie gotowej do druku z możliwością naniesienia na nich poprawek po redakcji wydawniczej.
7. Po każdej tabeli oraz po podpisie każdego rysunku i fotografii należy podać źródło oraz zgodę posiadacza praw autorskich lub informację „opracowanie własne”, „opracowanie własne na podstawie: ...”.
8. Tabele należy podpisywać na górze (nad tabelą), natomiast rysunki – na dole (pod rysunkiem).
9. Rysunki w całej pracy winny być wykonane jedną i tą samą techniką, a napisy w obrębie wszystkich rysunków – w tym samym kroju i rozmiarze.
10. Fotografie i mikrofotografie – winny być wyraźne i kontrastowe. Linie, strzałki i inne oznaczenia na fotografiach należy umieszczać czarnym tuszem na jaśniejszych polach, a białym tuszem – na ciemniejszych polach. Napisy w obrębie wszystkich fotografii należy wykonać z zastosowaniem tego samego kroju i rozmiaru czcionki.
11. Wszelkie przekłady z języków obcych dotyczące materiałów graficznych powinny być odpowiednio przygotowane przez autora. Wydawnictwo nie weryfikuje tłumaczeń.
12. Jednostki i pisownia – obowiązuje międzynarodowy zapis układu SI, np. $\text{g}\cdot\text{dm}^{-3}$ (a nie g/dm^{-3}). Wszelkie nazwy obcojęzyczne należy zapisywać kursywą, a skróty bibliograficzne stosować zgodnie z aktualnym katalogiem skrótów.
13. Należy przyjąć ogólną zasadę, że w jednej publikacji (książce, monografii, Zeszytcie Naukowym) obowiązuje jeden sposób cytowania literatury, a wykaz literatury zamieszcza się na końcu publikacji.
14. Bibliografię należy zestawić w porządku alfabetycznym w następujący sposób: nazwisko autora, inicjały imion; tytuł pracy (*kursywą*); skrót bibliograficzny wydawnictwa i miejsce wydania, rok wydania, numer tomu, numer zeszytu lub czasopisma oraz numery stron poprzedzone literą s., np.:

Prace z czasopism:

Kowal J.A., *Perspektywy integracji europejskiej*, Teraźniejszość i Przyszłość 2003, nr 4, s. 34–41.

Płaskowska E., Matkowski I.K., Moszczyńska E., Kordas L., *Wpływ sposobu uprawy na zdrowotność pszenicy jarej*, Zesz. Nauk. AR Wroc., Rol., 2002, LXXXIV, nr 445, s. 207–215.

Soltan A., *Światowa Organizacja Opakowań WPO – jej cele, struktura i formy działania*, Opakowania 1999, nr 12, s. 18–21.

Książki:

Żuk B., *Biometria stosowana*, PWN, Warszawa 1989, s. 321.

Waniowski P., *Badanie cen [w:] Badania marketingowe. Podstawowe metody i obszary zastosowań*, red. K. Mazurek-Lopacińska, AE, Wrocław 2002, s. 224–231.

Mazurek K.H. (red.), *Podstawowe metody badań marketingowych*, AE, Wrocław 2005, s. 25–30.

Autor otrzymuje makietę pracy do korekty autorskiej, którą powinien wykonać w ciągu 7 dni. Zmiany w tekście wynikające z korekty autorskiej nie mogą przekraczać 3% zmian, w innym przypadku autor ponosi koszty ponownych prac redakcyjnych.

Autor publikowanej pracy zobowiązany jest podpisać autorską umowę wydawniczą i złożyć oświadczenie, że praca nie była dotąd publikowana (załącznik nr 6), a jej treść i materiał ilustracyjny nie naruszają autorskich praw osobistych lub majątkowych osób trzecich. Jeśli w pracy znajdują się jakiegokolwiek cudze treści lub cudzy materiał ilustracyjny, autor przygotowującej publikacji jest zobowiązany bezwzględnie podać źródło, a w niektórych przypadkach uzyskać pisemną zgodę posiadacza praw autorskich. Za naruszenie praw autorskich osób trzecich wszelkie konsekwencje prawne i finansowe ponosi autor.

Informacje dotyczące zasad przygotowywania publikacji do druku i zasad publikowania w Wydawnictwie Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy są zamieszczane na stronie internetowej Wydawnictwa – www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl oraz na stronie internetowej Zeszytów Naukowych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy – www.zn.pwsz.legnica.edu.pl.

